Oskar Lange

Ekonomi Politik

ataç kitabevi – toplumbilim dizisi

OSKAR LANGE

EKONOMİ POLİTİK

Çeviren:
MUVAFFAK ŞEREF

ATAÇ KİTABEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

ATAÇ KİTABEVİ YAYINLARI : 84

Bu kitap, 1965 yılı Mayıs ayında
EKİN Basımevi'nde basılmıştır.

FRANSIZCA BASKININ ÖNSÖZÜ

Fransız okurların ellerine ilettiğim bu eserin Polonya'da iki baskısı yapıldı. İlkin basılan 30.000, bir yıldan az bir süre içinde tükenmişti. Bu bana, birçok yerleri tamamlanmış olarak ikinci baskıyı hazırlamak olanağını verdi. Bu fransızca çeviri ikinci baskıya uygundur.

Fransızca baskı, yabancı dilde çıkacak olanların ilki. Başka çeviriler de, özellikle ingilizce ve italyancaları hazırlanmakta. Böylece, kitabım uluslarası alana fransızlar sayesinde çıkmış oluyor.

Ekonomi politik üzerine kitaptaki açıklamalar, marxizm ilkelerine dayanmaktadır. Bu, marxizmin ilkelerini, günümüzdeki ekonomik ve sosyal ilerleyişin olduğu kadar, bilimlerin bugünkü düzeyinin de ortaya koyduğu yeni problemlere göre açıklamak ve bunlara uygulamak amacıyle girişilen bir denemedir. Bu deneme ne ölçüde başarıya ulaştı? Kararı okur verecek.

Marxizmin anladığı anlamda ekonomi politik, ihtiyaç maddelerinin üretim ve dağılım sürecini (vetiresini), sosyal yaşamın bütünlüğü içinde ve incelenen dönemin tarihsel koşullarını hesaba katarak araştırıp inceleyen bir bilimdir. Konuya böylesine yaklaşmak, bu bilime öteki düşünce akımlarında olduğundan daha geniş bir ufuk açar. Marxizmin anladığı anlamda ekonomi politik, keşfedilmeleri, sosyal gelişmeye varılmak istenen hedefe uygun ve bilinçle biçim verme olanağını sağlayacak ekonomik kanunların hangileri olduğunu da araştırarak inceler. Marxizm, sosyalist gelişme yoluna girmiş halkların yaşamında ayrı bir önem kazanmış, pratikte sosyal yaşamı ve tarihsel gelişmeyi bilinçle ve plânla yönetme imkânını sağlayan esas durumuna geçmiştir. Marxizmin Polonya'daki anlamı budur.

Ekonomik ve sosyal gelişmeye plânla ve bilinçle yön verme problemi, başka ülkelerde de ve gitgide daha açıkça kendini

ortaya koymaktadır. Artık, halk, sosyo-ekonomik süreçleri kendiliğinden akışlarına bırakmaya, bunlara tanrının yada kaderin önüne geçilmez düzenleriymiş gibi boyun eğmeye gittikçe daha az yatkınlık göstermektedir. Bu süreçlerin oluşumuna etkide bulunmak, bu süreçlere gelişme hızını arttıracak biçimler vermek, yaşama düzeyi, çalışma koşulları, gelirlerin hakça bölüşümü alanlarındaki, düşünce ve kültür alanlarındaki özlemlerini gerçekleştirmek istiyor. Gitgide daha içten istiyor. Marxisme, gittikçe artarak gösterilen ilgi bundan gelmektedir. Bu düşünce akımından son zamanlara kadar uzakta kalmış çevrelerde bile. Dahası, ekonomistler, sosyologlar, filozoflar, sosyal süreçleri marxistçe anlama tarzının kimi unsurlarını sistemlerine katmak çabası içindeler.

Bütün bu nedenlerden ötürü, kitabımın Polonya ve öteki sosyalist ülkeler dışında da ilgiyle karşılanacağını umuyorum. Fransa'da, marxizme ayrıca içten bir ilgi gösterilmektedir. Marxizm, fransız milletinin tarihine ve düşünce hayatına derinden bağlıdır. Fransız devriminden ve ilk fransız sosyalistlerinin eserlerinden, kaynaklarının biri olarak, unsurlar almıştır. Marxist düşünce, sonra da, Fransa'da övünçlü bir gelenek kurmuş, kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Bugün politik ve sosyal geleceklerini bağımsızlık içinde kurmakta olan birçok ülkeye, marxizm, Fransa'dan yayılmıştır. Bundan ötürüdür ki, kitabımın ilk çevirisinin fransız dilinde yayımlanması bana sevinç veriyor.

"Presses Universitaires de France"a, eserimin baskı ve dağıtımını üzerine aldığı için teşekkür ederim. Yardımı bu girişime imkân veren "Ecole Pratique des Hautes Etudes" ün 6 ncı seksiyonuna da. Bu eseri en büyük bağlılık ve son derece bilinçle çevirmiş olan Madam Anna Posner'e özellikle teşekkürde bulunmak da borcumdur. Yalnız her iki dilin üstün bir bilgisini değil, konuyu iyice bilmeyi de gerektirdiği için bu iş kolay değildi. Ayrıca, sayfalar boyu adlarını andığım yazarların eserlerinin fransızca baskılarını bulmak için geniş bibliyografya araştırmalarını da gerektirdi. Eser, bugünkü biçimiyle bu emekler sayesinde ortaya çıkıyor.

Varşova, Ekim 1961 **Oskar LANGE**

POLONYA DİLİNDEKİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu cilt, ekonomi politiğin temel problemlerini tümüyle kapsayacak daha geniş bir eserin birinci kısmıdır. Bu işe, başlangıçta bir ciltle yetinmek niyetiyle 1957'de girişmiştim. Yazılırken, eser kendiliğinden genişlik kazandı. Bundan ötürü üç cilt olacak ki, bu birincisi.

Bu ciltte, ekonomi politiğin genel problemleri inceleniyor. Şöyle ki: ekonomi politiğin konusu, ekonomi politik ile maddeci tarih görüşü arasındaki ilintiler, ekonomik kanunlar, ekonomi politiğin metodu, ekonomi politik ile "praxéologie" (*) arasındaki ilişkiler ve ekonomi bilgisinin sosyal koşulları ile rolü problemi. Ayrıca, marxizm dışındaki ekonomi politik akımları da kısaca açıklanmıştır. Böylece bu cilt, ekonomi politik biliminin genel esaslarını inceleyen bir tür bir bütün meydana getiriyor.

Bundan sonraki cilt, ekonomi politiğin en temel problemlerinin derinleştirilmiş bir açıklaması olacak. Yeniden üretim ve birikim teorisini, mübadele için üretim ile değer kanununu ve sosyal kuruluşların genel ve karşılaştırmalı ekonomik bir analizini kapsayacak. Sonuncu cilt, kapitalist kuruluş ile sosyalist kuruluşun işleyiş tarzlarının ve "hareket kanunları"nın ayrıntılı analizine ayırılacak.

Ekonomi politiğin sistematik bir açıklamasını yazmayı uzun zamandan beri istiyordum. Ekonomik incelemelerim ve ekonomi politikası üzerine pratik tecrübelerim ilerledikçe bu niyetim de gitgide kesinleşiyordu. Sonunda, kesinlikle belirmesinde, ekonomi politik konusundaki birçok çekişme, tartışma ve polemiklerin, ancak, bu bilimin sistematik bir açıklamasıyle halledilebileceğine dair kanaatimin büyük payı olmuştur. Gerçekten de, çeşitli ekonomik problemler, birbirleriyle bir bütün

(*) [O. Lange'nin tanımlamalarıyle, *"rasyonel çaba bilimi"* ya da *"rasyonel çaba lojiği"*. T. Çeviren].

halinde birleşmektedir ve bu bütünden ayırılarak ele alınırlarsa kavranmaları güçtür. Bunun gibi, bu problemleri, günümüzün bilimsel eserlerinin ve tarihsel deneylerinin durumunu gözönünde tutarak çözmek de ayrıca zorunlu. Ekonomi politik alanında bilimsel marxist düşüncenin gelişmesine imkân verecek biricik tutum budur.

Bu kitap, bir ders kitabı değil, daha çok, konuyu sistemle inceleyen bir monografidir. Bundan ötürü, çeşitli bölümler hep bir boyda değildir ve kimi problemler daha derinliğine ve daha ayrıntılı incelenmiştir. Yeni, yada tartışma konusu olan problemlere, çözüm şekilleri artık kararlaşmış olanlardan daha çok yer ayırmaya çalıştım. Açıklamalar sistematik karakterini kaybetmesin diye, tabiî bu sonunculara da yer verildi.

Bir ders kitabı olarak tasarlanmış olmamakla birlikte, bu kitabın, yine de, ekonomi politik konusundaki kavram ve düşüncelere çeki düzen verilmesine yardımı olacağını umuyorum. Dilerim ki, Polonya'da sosyalizmin kuruluşuna da bir ölçüde yardımı dokunsun.

Varşova, 15 Nisan 1959 **Oscar LANGE**

FRANSIZCASINDAN TÜRKÇEYE ÇEVİRENİN NOTU

Bu kitapla, Oskar Lange'nin üç cilt olacağını haber verdiği büyük eserinin sadece birinci cildinin ilk üç bölümü yayımlanmış oluyor: 1) Ekonomi politiğin konusu - hazırlayıcı ön-kavramlar, 2) Üretim tarzı ve sosyal kuruluşlar - Maddeci tarih görüşü, 3) Ekonomik kanunlar. Birinci cildin öteki bölümlerinde şu konular inceleniyor: 4) Ekonomi politiğin metodu, 5) Ekonomik rasyonellik ilkesi - Ekonomi ve prakseoloji, 6) Ekonomi politikte sübjektivist ve tarihçi akımlar, 7) Ekonomide bilimsel bilginin sosyal olarak belirlenmesi ve sosyal rolü. Bu bölümler de önümüzdeki aylarda yayımlanarak birinci cilt tamamlanacak. İkinci ve üçüncü ciltler daha elime geçmedi. Bir gün kendimi eserin tümünü yayımlamış görürsem büyük mutluluk duyacağım.

Bilimsel bir eserin bölüm ve ciltleri elbette birbiriyle bağıntılıdır. Hele Lange'nin eserinin. Ama, şimdi yayımlanan üç bölüm yine de eksiksiz bir bütün meydana getiriyor. Bu bakımdan, Türk okurları yalnız bu kitabı kavramakla da ekonomi politik ve sosyoloji dallarında önemli bir adım atmış olurlar.

Çeviride en çok önem verdiğim, eserin aslına (Fransızcasına tabiî) kelimesi kelimesine bağlı kalmaya çalışmak oldu. Çünkü -görüleceği gibi- Lange'nin eserinde tek sözcüğün de belli değeri ve önemi var. Cümleleri bölmeyi, hattâ cümle yapılarının rasyonel düzenini değiştirmeyi bile -yine aynı nedenle- eserin aslından uzaklaşmak saydım. Yeni kavramların yeni biçimler getirmesi tabiî. Bundan ötürüdür ki, cümle yapıları açısından olduğu gibi, deyim ve terimler açısından da dilimizdeki yenilikleri gözetmeye elimden gelen çabayı gösterdim. Öztürkçe sözcükler için Mehmet Ali Ağagay'ın hazırladığı ve Prof. Nusret Hızır'ın denetlediği Fransızca-Türkçe söz-

lükden geniş ölçüde yararlandım (Türk Dil Kurumu Yayınlarından, Ankara 1962). Ayrıldığım yerler de oldu.

Çeviride "ihtiyaç maddeleri" gibi, "mübadele" gibi, yeni karşılıkları daha yerleşmemiş eski deyim ve terimlere de rastlanacaktır. "Ekonomi politik" gibi, "metot" gibi, hele "prakseoloji", "sibernetik" gibi uluslararası deyim ve terimlere zorlama karşılıklar aramayı ise gereksiz gördüm.

Fransızca çeviride, bilimsel sosyalizmi kuran Marx ve Engels ile Fransız olmayan geliştiricilerin kendi dillerinde yayımladıkları eserlerinin fransızca baskıları zikredilmiştir. Fransızca bilenlerimizin yararlanmaları için öylece alıkoydum. Kitapta sözügeçen eserlerin tümüne yakını daha dilimize çevirilerek yayımlanmadığı, tek tük yayımların okurların çoğunluğunca elde edilmesi de imkânsız olduğu için, çoğu eski ve yanlışlarla dolu türkçe çevirilere yer vermeyi gereksiz gördüm.

Eserin değeri üzerinde konuşmak, kimi çözümleme ve açıklamaları yorumlamaya, bir başka biçimde açıklamaya çalışmak da en azı yersiz olur. Oskar Lange, yalnız çağımızın başlıca bilim adamlarından biri değil, usta bir öğretici de. Kitapta aykırı yada açıklanmak gereken yerlere rastlanırsa kusur çeviride aranmalıdır.

İstanbul, 12 Mayıs 1965 **M. Ş.**

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ POLİTİĞİN KONUSU

HAZIRLAYICI ÖN-KAVRAMLAR

Sosyal ekonomi de denebilecek ekonomi politik, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddî araçların üretim ve dağılımını yöneten sosyal kanunların bilimidir.

İNSANLARIN İHTİYAÇLARI VE BUNLARI GİDERME ARAÇLARI

Belli bir tarihsel gelişme düzeyindeki bir toplumda yaşayan insanın, yiyecek, giyecek, barınak, çocukların yetiştirilmesi, eğlence gibi ve daha birçok çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlardan bir kısmı biyolojik karakterdedir. Giderilmeleri yaşamak için zorunludur. Biyolojik ihtiyaçlar dışındakiler ise, insanların toplum içinde yaşamalarının sonucu, "belli bir toplumun kültürü" deyimiyle anlattığımız koşullar bütününün ürünüdür. İnsanın biyolojik ihtiyaçları bile içinde yaşadığı toplumun kültürüne bağlı bir karakter gösterir. Bu ihtiyaçlar bireysel (ferdî) de olabilir, kollektif de. Örneğin güvenliği sağlamak ihtiyacı, eğlenme konusunda birçok ihtiyaçlar gibi kollektif ihtiyaçlar, doğrudan doğruya, insanların sosyal ve birlikte yaşamalarının sonuçlarıdır. İnsanların ihtiyaçları, ilkin biyolojik ihtiyaçlardan doğmuş olsalar da, demek ki sosyal ve birlikte yaşamalarının ürünleridir ve insan topluluğunun belli bir gelişme derecesine bağlıdır.

İnsanın ihtiyaçlarını gidermek için, ekmek, giyecekler, evler, kömür, sinema filmleri, kitaplar, karnaval kıyafetleri,

kaldırımlar, sokak lâmbaları, otobüsler, okullar ve daha birçok şeyler gibi maddî nesnelerin varlığı zorunludur. Bu nesnelere *ihtiyaç maddeleri* (biens) (*) diyoruz. İhtiyaç maddeleri, demek ki, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddî araçlardır. İnsan bu araçları, çevresindeki doğadan (tabiattan) elde eder. Örneğin, solunum (teneffüs) için gerekli hava gibi kimi araçlar, hiçbir çabayı gerektirmeksizin elde edilebilir halde, doğrudan doğruya doğa tarafından sunulur (1): İnsan çabasına konu olmadıkları için, ekonomi politik bu türden ihtiyaçlarla ilgilenmez. Buna karşılık, ihtiyaçları giderme araçlarının büyük çoğunluğu, doğadan çıkarma (istihraç), biçim değiştirme, fiziksel, kimyasal, yada biyolojik nitelik değiştirme, mekânda yer değiştirme, zaman içinde saklama (muhafaza) yollarıyle elde edilirler.

ÜRETİM, İŞ

Doğada saklı bulunanları ve doğa güçlerini ihtiyaç maddeleri meydana getirmek amacıyle yararlanılabilir hale koymaya ilişkin insan çabasını *üretim* terimiyle karşılıyoruz. Böylesi bir çaba ile elde edilen ihtiyaç maddelerine de *ürünler* diyoruz. Bu söylediğimizden, ekonomi politiğin inceleme alanına giren ihtiyaç maddelerini ürünlerin meydana getirdiği sonucu çıkar. Maddî nesneleri insan ihtiyaçlarını gideren araçlar olarak düşündüğümüzde, bunlara ihtiyaç maddeleri, üretim denilen

(*) [Fransızca "bien" sözcüğü bizde "mal" sözcüğüyle karşılanmıştır. Mecelle, malı, insan ihtiyaçlarını gidermeye elverişli olup da gerektiğinde yararlanmak üzere saklanabilen şey anlamında tanımlamıştı. Şemsettin Sami de "tasarruf olunan kıymetli ve lüzumlu şey, tahtı tasarrufta bulunan akçe, eşya ve irad vesaire" demiştir (Bk. Kamusu Türkî, İstanbul 1902). Bu tanımlamalar bile ekonomi politiğin yukarıda açıklanan "ihtiyaç maddeleri" kaplamından daha dar bir alana ilişkindi. Üstelik, zamanla "mal" sözcüğü kaplamını daha da daraltarak, fransızca "marchandises" sözcüğünün karşılığı olan ve ticaret malları anlamına gelen "emtia" nın yerini almıştır. "Mal" yerine "ihtiyaç maddeleri" deyimini burada bundan ötürü daha uygun bulduk. T. Çeviren].

(1) Bu türden nesnelere "biens libres" (serbest ihtiyaç maddeleri yada serbest mallar) da denilir.

insan çabasının sonucu olarak düşündüğümüzde de ürünler diyoruz.

Üretim, doğada saklı bulunanları ve doğa güçlerini, insan ihtiyaçlarının giderilmesine elverişli hale getiren insan çabasıdır. Bu, bilinçli (şuurlu) ve kasitli bir çabadır. İnsanları hayvanlardan ayırdeden de bu kasıtlı ve bilinçli çabadır (2). Bu çaba, *iş* sözcüğüyle anlattığımız çeşitli eylemlerden meydana gelir. İnsan işle, doğa üzerinde etkide bulunur, doğayı kendi ihtiyaçlarına uygun biçimde değiştirir. Şu var ki, insan işle, aynı zamanda kendisine de bir biçim vermiş olur: "yetişir", çeşitli çabaları yapabilme yeteneğini kazanır ve geliştirir. *"İş* - der Marx - *ilk bakışta insanla doğa arasında olup geçen bir eylemdir. İnsan bu eylemde doğanın karşısında doğal bir erk* (kud-

(2) Hayvanların çoğunluğu, kendilerini çevreleyen doğadan, ihtiyaçlarına uygun hale getirmeksizin, dolayısız yararlanırlar. Hayvan toplumu *(société animale)* denilen topluluklarda, örneğin kara yada beyaz karıncalarda çevrenin yaşama ihtiyaçlarına uyumlu hale getirilmesi (örneğin karınca yuvası yapımı) bilinçsiz bir içgüdüyle olmaktadır. Bilinçli ve kasıtlı bir çabanın sonucu değildir. (Bu konuda, L. Krzywicki'nin [*Polonya dilinde*] "hayvanlarda ve insan cinsinde sosyal gelişme - Sosyolojik inceleme" adlı kitabına bakınız (PIW, Varşova 1951, s. 193'ten 200'e. Ludwik Krzywicki (1859-1941) : Polonyalı ünlü ekonomist, etnolog, gazeteci ve politikacı. Marxizmin Polonya'da ilk sivrilmiş teoricisi olmuş ve Marxizmin gelişmesi için, Almanya'da Karl Kautsky'nin, Fransa'da Paul Lafargue'ın, İtalya-da Antonio Labriola'nın ve Rusya'da Georges Plekhanov'un rollerini andırır bir rol oynamıştır. Maddeci tarih görüşü üzerine, Polonya dilinde ilk eseri yazmış, Karl Marx'ın Kapital'inin I inci cildinin çevrilerek basılmasını yönetmiş, makaleleriyle Marxizmi yaymıştır. Hayatının son yıllarında, kendini bilimsel çalışmalarına vermek üzere, bütün politik faaliyetleri bırakmıştır). Marx bu olayı şöyle belirtmiştir: "Bir örümcek, dokumacının yaptığına benzer işler meydana getirir ve balarısı balmumundan hücrelerinin yapısıyle bir mimardan daha çok hünâr gösterir. Ama en kötü bir mimarı en uzman bir arıdan daha başlangıçta ayırdeden, mimarın, hücreleri petekte inşa etmeden önce kafasında inşa etmesidir (.....) [*Emekçi*] sadece doğa maddesinde bir biçim değişikliği yapmakla kalmaz, bilincine vardığı kendi amacını da aynı zamanda gerçekleştirmiş olur. Bu da onun, istemini *(iradesini)* tâbi kılacağı aksiyon tarzını bir kanun olarak belirler". Karl Marx. Le Capital, birinci kitap, cilt 1. Editions Sociales, Paris 1950, s. 180-181.

ret) *rolünü oynar. Maddeleri yaşaması için yararlı bir biçime sokarak özümlemek* (temessül etmek) *üzere, vücudunun güçlerini, kolları ve bacakları, kafayı ve elleri harekete geçirir. Bu hareketle dış doğaya etkide bulunur ve doğayı değiştirirken kendi doğasını da aynı zamanda değişikliğe uğratır ve kendi doğasında uyuklayan yetileri* (melekeleri) *geliştirir*" (3).

ÜRETİM ARAÇLARI VE TÜKETİM ARAÇLARI

Üretim, demek ki, işe dayanır. Şu var ki, insan işinde, *üretim araçları* dediğimiz çeşitli maddî nesnelerden yararlanır. Bunlar, sapanlar, çeki hayvanı, makineler, endüstri yapıları, vagonlar, gemiler, demir mâdeni, çelik, kükürt v.b. maddelerdir. Üretim araçlarının kimi türleri, iş süreci sırasında değişikliğe uğratılırlar. Bunlara *iş nesneleri* diyoruz. Bu iş nesneleri, toprak, ormanlar, mâden ocaklarındaki kömürler v.b. gibi doğa zenginlikleri ile, pamuk, tamamlanmamış makineler v.b. gibi yarı-mâmul ürünlerdir. Üretim araçlarının ikinci bir türü, iş nesnelerinin biçim ve niteliklerinde değişiklik meydana getirmeye yararlar. Bunlar *iş araçları* denilen araçlardır. Örnek olarak, ilkin *iş âletleri* gösterilebilir. Yani, örneğin baltalar, testereler, makineler, kimya cihazları, lokomotifler gibi, belli bir çabanın yapılmasına (icrasına) özgü nesneler. Aslında âlet niteliğinde olmamakla birlikte, âletlerden yararlanmak için zorunlu kimi nesneler vardır ki, bunlar da iş araçlarıdır. Örneğin, yapılar, antrepolar, limanlar, yollar ve (aynı zamanda iş nesnesi de olabilen) toprak.

Üretim araçları, insan ihtiyaçlarının giderilmesine doğrudan doğruya yaramazlar. Ama, insan ihtiyaçlarını gidermeye yarayan ihtiyaç maddelerinin üretiminde zorunlu oldukları için, bu sonuca dolaylı olarak yine de yararlar. Bundan ötürüdür ki, üretim araçlarını da ihtiyaç maddelerinden, yani ihtiyaçları gidermeye yarayan maddî araçlardan sayıyoruz. İhtiyaçların giderilmesine dolaylı olarak yarayan üretim araçları ile bu sonuca dolaysız yarayanlar arasındaki ayırımı (farkı) belirt-

(3) Karl Marx, le Capital, birinci kitap, tome 1, éd. cit., p. 180.

mek için, birincilere *üretim maddeleri,* ikincilere de *tüketim maddeleri* diyoruz. Kimi zaman, *dolaysız ihtiyaç maddeleri* ve *dolaylı ihtiyaç maddeleri* deyimleri de kullanılmaktadır ki, böylelikle hangi türden ihtiyaç maddelerinin sözkonusu olduğu belirtilmiş oluyor. Üretim maddeleri ile tüketim maddeleri arasındaki, başka deyişle üretim araçları ile tüketim araçları arasındaki ayırım, maddî bir ayırım değildir. Aynı madde (örneğin kömür) hem bir üretim maddesi, hem de bir tüketim maddesi olabilir. Üretim maddeleri ile tüketim maddeleri arasındaki ayırım, fonksiyona bağlı bir ayırımdır. İhtiyaç maddelerinin, insan ihtiyaçlarını karşılamakta şu yada bu fonksiyonundan (işlevinden) birini belirgin olarak gösterir.

İhtiyacı giderme ediminin (fiilinin) kendisine gelince, buna *tüketim* diyoruz. Tüketim maddeleri, ya bir defada (örneğin yiyecek), ya da zamanla (örneğin giyecek) tükenirler. Üretim araçlarının eşdeğerde (muâdil) tükenmesini, kıyas yoluyle, *üretici tüketim* deyimiyle karşılıyoruz (4). Yalnız, bu durumda, terimin dar anlamıyle bir tüketim sözkonusu değildir. Ayırımı daha iyi belirtmek için üretim araçlarının *tükenme*'si (bir defada) ve *yıpranma*'sı (gitgide) demek daha doğru olur.

ÜRETİM VE DAĞILIMIN SOSYAL KARAKTERİ

İhtiyaçları gidermeye yarayan maddî araçların üretimi sosyal bir karakterdedir. Üretim, her zaman bir *sosyal* üretimdir. İnsan topluluğu dışında tekbaşına üretimde bulunan Robinson Crusoe, gerçekle ilgisi olmayan bir varsayımdı. Üretimin sosyal karakterinin çözümlenmesini ilk defa olarak tutarlıkla sonuna götürmüş olan Karl Marx, bundan ötürü şöyle yazar: *"Toplum halinde üretimde bulunan bireyler* (fertler) *demek ki sosyal olarak belirlenmiş bireylerin üretimi, çıkış noktası tabiîdir ki budur (.....) Tarihin akışında gerilerden bu yana gelindikçe, bireyin -sonuçla üretici bireyin de- gittikçe daha geniş bir bütünün üyesi olarak, gitgide daha bağımlı bir duruma geçtiği görülür (.....) Demek ki ne zaman üretimden sözaçıyorsak, sözkonusu olan, her zaman, sosyal gelişmenin belli*

(4) Sözü geçen eser, s. 185.

bir uğrağındaki (merhalesindeki) *üretimdir - toplum halinde yaşayan bireylerin üretimi"* (5).

Üretimin sosyal karakteri, işin sosyal karakterinden gelir. İhtiyaç maddeleri üreten insanlar, yalnızlık (inziva) içinde çalışmazlar. Çeşitli bireylerin işleri zincirlemesine birbirine eklenir ve birbiriyle bütünleşir. İnsanlar, aralarında işbirliği yaparlar ve birbirleri için çalışırlar. Üretimde bulunulurken insanların birlikte iş görmelerine *işbirliği* denir ve insanların birbirleri için çalışmaları *işbölümü* biçiminde belirir. Bireylerin belli iş türlerinde uzmanlık kazanmaları bu sayede mümkün olur. Böylece, bir bireyin işi, toplumun bütün üyelerinin birbirine eklenmiş ve ortaklaşa işlerinin bir parçasından başka bir şey değildir. Ürünü, toplum içindeki insanların ihtiyaçlarını dolaysız yada dolaylı gidermeye yarayan ihtiyaç maddelerinde kendini gösteren *sosyal iş*'in bir parçası.

Ürünler, demek ki, sosyal işin meyvasıdır. Demek ürünlerin de sosyal bir karakteri vardır. Toplum halinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını - dolaysız yada dolaylı - gidermeye yararlar. Ürünlerin toplumun üyeleri arasında *bölüşümü* (répartition) yada *dağılımı* (distribution) bu amaçla olur. Bu, kısmen bireysel tüketime bağlı ve bireyler arasında bir dağılım, kısmen de kollektif tüketime bağlı ve örgütlenmiş birey grupları (örneğin komünler, dernekler, kurumlar) arasında bir dağılımdır. Bölüşümün sosyal bir karakteri olduğu açıktır. Gerçekten de, bölüşüm tabiatı gereği sosyal bir edimdir. Toplumun türlü tarihsel gelişme derecelerine göre, dağılım birbirinden farklı biçimlere bürünür, Bu biçimlerden, sosyal tarih açısından ayrı bir önemi olanı *ürünlerin mübadelesi*'dir. Ama bu, tarih boyunca rastlanan biricik dağılım biçimi değildir (6).

---

(5) Karl Marx, Introduction à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine giriş)*, dans Contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı adlı eserde)* Editions Sociales, Paris 1957, p. 149-150.

(6) Friedrich Engels, ekonomi politiği *"insan toplumunda maddi yaşama araçlarının üretimini ve mübadelesini yöneten kanunların bilimi"* diye tanımlamıştır. Cf. F. Engels, Anti-Dühring, Editions Sociales, Paris 1950, p. 179. Bu formül bizim de benimsediğimiz tanımlamaya tamamiyle uygun. Sadece biz *"mübadele"* terimi yerine

ÜRETİCİ İŞ VE ÜRETİCİ OLMAYAN İŞ *(hizmetler)*

Ürünlerin dağılımı da, belli bir takım bilinçli ve kasıtlı çabaları gerektiren, başka deyişle bir işi gerektiren bir insan çabasıdır. Örneğin, bir mağazada tezgâhtarın yada ürünlerin "aynî" dağıtımında bulunan bir kişinin işi. Bir de, önceden maddî nesneler yada ihtiyaç maddeleri yaratmaksızın insanların ihtiyaçlarını doğrudan doğruya gidermeye yeterli insan çabaları - başka deyişle iş türleri - vardır. Örneğin tiyatro sanatçısının yada ilkokul öğretmeninin çabaları. Ne ürünlerin dağılımına ilişkin iş, ne de insan ihtiyaçlarını dolaysız gideren çabalar, maddî nesneler meydana getirmezler. Yani, ihtiyaç maddeleri yada ürünler meydana getirmezler. Bundan ötürü, maddî nesneler meydana getiren *üretici iş*'ten ayırt etmek için, bunlara çokluk *üretici olmayan iş* denir. İnsanların ihtiyaçlarını dolaysız yada dolaylı (örneğin ürünlerin dağılımı) gidermeye ilişkin, ama nesneler yaratmaya doğrudan doğruya yaramıyan çabalara, *hizmet* diyoruz. Basitleştirme ve kısaltma amaciyle, bundan böyle, *iş* terimini üretici iş anlamında, yani maddî nesneler üretimine uygulanan iş anlamında kullanacağız. İnsanların ihtiyaçlarını gidermeye ilişkin öbür bütün çabalar sözkonusu oldukça da *hizmet* diyeceğiz. Hizmetlerin görülmesi de, tabiî, maddî nesneleri gerektirir. Öğretim yer ve araçları, sinema salonları ve filimler, "tıbbî âletler", müzik âletleri v.b.

"dağılım" terimini kullandık. Sözkonusu metnin devamından, Engels'in "mübadele" den açıkça "dağılım" ı anladığı sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte, "mübadele" deyimi, mademki dağılımın belli tarihsel bir biçimini anlatmak üzere, genellikle sırf yukarda tanımlanan anlamda kullanılıyor, biz de, ekonomi politiğin konusunu belirleyen tanımlamamızda "dağılım" terimini kullandık. Okurlar şunu da farketmiş olacaklardır ki, Engels'in kullandığı *"maddi yaşama araçları"* deyimi, bizim tanımlamamızda *"insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddi araçlar"* deyimiyle değiştirilmiştir. Engels'in kullandığı deyim, sadece biyolojik ihtiyaçları gidermeye yarayan araçların sözkonusu olduğu, öteki ihtiyaçları gidermeye yarayan araçların dışarda tutulduğu izlemini uyandırabilir. Eserinin bütünüyle de ispatlanacağı gibi, Engels'in düşüncesinin öylesi olmadığı açıktır.

gibi. Bu nesnelere *hizmet araçları* diyoruz. Hizmet araçlarının özel bir türü *dağılım araçları*'dır. Örneğin mağazalar, mağazaların çeşitli eşyaya göre ayrı satış bölümleri, "mukayyit kasalar" gibi. Görülen hizmetlerin, nesneler meydana getirmeksizin, başka deyişle ihtiyaç maddeleri meydana getirmeksizin de olsa, insanların ihtiyaçlarını gidermelerinden ötürü, hizmet araçlarını da tüketim maddelerinden saymak doğru olur. Bu araçlar, ihtiyaçlar giderildikçe kullanılır ve yıpranırlar.

EKONOMİK ÇABANIN SOSYAL KANUNLARININ BİLİMİ OLARAK EKONOMİ POLİTİK

Ekonomi politiğin konusu, üretim ve dağılımın sosyal kanunlarıdır. Ekonomi politik, ihtiyaç maddelerinin meydana getirilmesine ve bu maddelerin, bireysel yada kollektif ihtiyaçlarını bunlarla gideren tüketicilerin, yani insanların ellerine ulaştırılmasına ilişkin sosyal kanunlarla uğraşır. Tüketim ediminin (fiilinin) kendisi ekonomi politiğin alanı dışındadır. Tüketim, biyolojinin, hijyen, maddî kültür, pedagoji, psikoloji ve pratik bilimin öteki bilgi alanlarına girer. İhtiyaç maddelerinin (ve hizmetlerin) tüketimi, demek ki, ekonomi politiğin kapladığı alanın sınır çizgisidir. İhtiyaç maddelerinin üretimi ve dağılımı - ki insanların sosyal çabalarının iki alanıdır - ortak bir adlandırma ile *ekonomik çaba* (faaliyet) diye adlandırılabilir. Öyleyse, ekonomi politik, ekonomik çabanın sosyal kanunlarının bilimidir denebilir (8).

İhtiyaç maddelerinin üretimi ve dağılımı, başka deyişle ekonomik çaba, bir defada tamamlanan bir edim değildir. Üretim ve dağılım, boyuna tekrarlanan insan çabalarıyle olur. Bundan ötürüdür ki, üretim ve dağılım süreçlerinden, *ekonomik süreç*'ten sözaçıyoruz. Süreç sözcüğünden, burada, boyuna tekrarlanan insan çabasını anlıyoruz. Kanunlar ancak bir süreç içinde, boyuna tekrarlanan insan çabası içinde meydana çıkarlar. Bundan ötürüdür ki, özetle söylenirse, ekonomi politiğin

(8) "Ekonomi politik deyiminin ve benzeri deyimlerin tarihçesi üzerine notlar" başlığiyle bu bölümden sonra gelen bölüme bakınız.

görevi, bu sürecin düzenli-oluş (régularité) (*) bütünlerini, ekonomik süreci yöneten sosyal kanunları incelemektir.

EKONOMİK İLİŞKİLER *(münasebetler)*

Ekonomik süreçte, insanlar arasında az yada çok bir kararlılık gösteren belli ilişkiler, yani belli sosyal ilişkiler kurulur. Sosyal ilişkiler, insanların boyuna tekrarlanan belli bir çaba tipiyle birbirlerine karşı gösterdikleri, belli bir türden, sürekli, yani boyuna tekrarlanan tepkilerdir. Türlü tipte sosyal ilişkiler vardır. Örneğin, yöneticiler ile yönetilenler arasında politik iktidarın kullanılmasından doğan ilişkiler yada, yine örneğin, profesörle öğrenciler arasında öğretim sürecinden doğan ilişkiler. Ekonomik süreç sırasında kurulan sosyal ilişkiler, başka türden sosyal ilişkilerden şu noktada ayrılır ki, ekonomik ilişkiler ihtiyaçları gidermeye yarayan maddî nesneler aracılığıyle (vasıtasıyle) kurulur: üretim araçları yada tüketim maddeleri aracılığıyle. Maddî ihtiyaç maddeleri aracılığıyle, başka deyişle eşya aracılığıyle kurulan böylesi sosyal ilişkileri *ekonomik ilişkiler* deyimiyle karşılıyoruz. Engels'in dediği gibi *"bu ilişkiler her zaman eşyaya bağlıdır"* (9). Eşya, maddî nesneler, bu noktada insanlar arasında sosyal bağlantıların (rabıtaların) çimentosu rolünü oynarlar (10).

(*) ["Düzenli-oluş" deyimi bundan sonra sık sık geçecektir. Fransızca "régularité" sözcüğünün karşılığı olarak eski ve yeni sözlüklerimizde, intizam, ıttırat, düzgünlük, düzenlilik v.b. sözcükleri var ki, bir dereceye kadar "ıttırat" dışında, hiçbiri fransızca sözcüğü - hiç değilse buradaki anlamıyle - karşılamıyor. T. Çeviren].

(9) Friedrich Engels, Contribution à la critique de l'économie politique de Karl Marx *(Karl Marx'ın ekonomi politiğin tenkidine katkısı)*. K. Marx, F. Engels, Etudes philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947, p. 81.

(10) Bk. L. Krywicki, s. g. eser, s. 201 ve son. Aynı yazarın *(Polonya dilinde)* "Maddî kültürün, sosyal bağın ve dünya görüşünün gelişmesi" adlı eseri. Varşova 1912, III-86. Krzywicki'nin bu eserinin 86 ncı sayfasında verdiği imgeli (tasvirli) örneği buraya almak gerekli oluyor: *"Herhangi bir şehrin tapu dairesine gidelim. Orada ne görürüz? Numaralanmış bir sürü kütük defteri. Her numara bir*

Ekonomik ilişkileri şu şema ile açıklamak mümkündür:

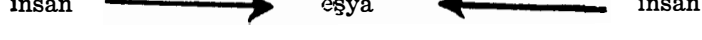

İnsanın eşya ile kimi ilişkileri, ekonomik ilişkilerin bütünleyici parçalarıdır. Burada sözkonusu olan, insanlar arasındaki ilişkilere aracılık eden halkaları meydana getiren ilişkilerdir. Üretim sürecinde, insanların eşya ile olan bu ilişkileri, harcanan işgücü ile yaratılan ürünün miktarı arasındaki orandır (*). Başka deyişle iş verimliliği. Dağılım sürecinde, insan ihtiyaçları ile çeşitli ürünler arasındaki ilişkiler, başka deyişle, bu ürünlerin kullanma değeri de denilen yararlığı (faydası) sözkonusudur (11). İnsanlarla eşya arasındaki yukarıda sayılan ilişkiler, insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin halkalarını meydana getirmeleri bakımından, ekonomi politiğin alanına girerler. Başka deyişle, ekonomi politik alanında hesaba katılan, bu ilişkilerin ekonomik yanlarıdır. Yoksa, insanla eşya ilişkisinin sırf maddî yanı ekonomi politiğin araştırma konusu değildir. Üretim sürecinde insanlarla eşya arasında kurulan ilişkilerin maddî yanı, teknoloji (endüstri tekniği, agronomi, ulaştırma teknolojisi v.b.) alanına girer. İnsanlarla eşya arasında, dağılım sürecinde kurulan ilişkilerde ise, bu maddî yan, kısmen teknolojinin (örneğin, ticaret tekniği, malların ekspertizi tekniği), kısmen de biyoloji ve hijyenin, psikolojinin ve benzeri dalların inceleme konusudur.

Demek ki, ekonomik süreci yöneten sosyal kanunları inceleyen ekonomi politik, sosyal ilişkilerin belli türleriyle, yani ekonomik ilişkilerle uğraşır denilebilir. Bu açıdan, ekono-

---

gayrimenkule ayırılmış. Defterlerdeki kayıtları incelersek, bu gayrimenkulleri yükümleyen borç ve yükümlerin (mükellefiyetlerin) tarihçesini ve bugünkü durumunu gösterdiğini görürüz. Gayrimenkullerin sahiplerinin ve borç verenlerin adları değişir ama, gayrimenkul nasıl yerinden oynamazsa, kayıtlar da öylesine yerinden oynamaz halde durur kalırlar". Bu örnekte evler, insanlar arasındaki sosyal bağın çimentosudur.

(*) "Oran ve "ilişki" sözcükleri için 61 nci sayfadaki 1 sayılı dipnotuna bakınız.

(11) F. Engels, "yararlı etki" (Nutzeffekt) terimini de kullanıyor. Bk. Anti-Dühring, éd. cit., p. 349, note.

mik ilişkilerin bir halkası olan, insanla eşya arasındaki ilişkileri de kapsar. Ekonomik ilişkiler iki türe ayrılır. Birinciler üretim sürecinde meydana gelirler. Bunlara *üretim ilişkileri* diyoruz. İkinciler dağılım sürecinde meydana gelirler ki bunlara da *dağılım ilişkileri* diyoruz. Dağılımın, tarihsel olarak mübadele yoluyle olduğu özel durumda ise, bu dağılım ilişkilerini *mübadele ilişkileri* deyimiyle adlandırıyoruz (12).

ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE SOSYAL ÜRETİM GÜÇLERİ

Üretim ilişkilerinin kendine özgü karakteri, bu ilişkilerin iş sırasında, yani insanın doğaya etkide bulunma sürecinde ve bu çaba içinde kendi kendisini yetiştirmesi, yada Marx'ın dediği gibi, *"insanla doğa arasında madde mübadelesi"* sürecinde meydana gelmesinden doğmaktadır. Üretim ilişkileri, sırf, işin sosyal karakterinin, üretim sürecinde insanlar arasında işbirliği ve işbölümü bulunması olgusunun (vâkıasının) sonucudur. Bundan çıkan şudur ki, üretim ilişkileri, insanla eşya arasında üretim sürecinde kurulan ilişkiye, yani insanın doğaya etkide bulunma tarzı ile bu eylem sırasında kendi kendisine biçim verme tarzına bağlıdır.

İnsanın, doğaya etkide bulunmak için seçtiği tutum ile kullandığı araçları ve insanın bu eyleme bağlı yeteneğini Marx *üretim güçleri* deyimiyle karşılamıştır. Üretim süreci sosyal karakterde olduğu için üretim güçleri de sosyal karakterdedir, sosyal üretim güçleridir.

Sosyal üretim güçleri, demek ki, üretimin teknik metod-

(12) Marx, "üretim güçleri" deyimini "Ekonomi politiğin tenkidine katkı" adlı ünlü eserinin önsözünde ekonomi politik diline sokmuştur. Cf. Karl Marx, "Contribution à la critique de l'économie politique" éd. cit., p. 4. Şu var ki, daha 1847'de "Ücretli iş ve sermaye" adıyle verdiği konferanslarda *"sosyal üretim ilişkileri"*nden sözaçıyordu. (Karl Marx, Travail salarié et capital, suivi de Salaires, prix et profits, Editions Sociales, Paris 1947, p. 40). Engels de geniş anlamda, dağılım ilişkileri anlamında olarak *"mübadele ilişkileri"*nden szaçar. Engels, üretim ilişkileri ile mübadele ilişkilerini, ortak bir deyimle, *"ekonomik ilişkiler"* deyimiyle tanımlar. (Cf. F. Engels, Anti-Dühring, éd. cit., p. 57).

ları ile üretim araçları, özellikle üretim âletleri, insanların üretim araçlarından yararlanmadaki tecrübe ve yetenekleri, nihayet bu tecrübeyi kazanmış ve bu yeteneğe varmış olan insanların kendileridir. Başka deyimlerle, sosyal üretim güçleri ,toplumun belli bir gelişim düzeyinde işin sosyal verimliliğini belirleyen etkenlerin (âmillerin) tümüdür. Bu güçler "toplumun üretici potansiyelini" meydana getirirler.

Eşyaya ilişkin (aynî) üretim güçleri ile insana ilişkin üretim güçleri arasında bir ayırım yapmak mümkündür (13). Birincilerle ikinciler sıkı bir karşılıklı-bağımlılık içinde biçim alırlar. Gerçekten de, üretim araçlarını ve bunların kullanılması için gerekli teknik metodları insanlar yaratırlar. Ama, üretim sırasında ve üretim araçları kullanılırken, aynı zamanda insanların yetenekleri de buna göre biçimlenir. Marx, *"maddî üretim güçleri"* terimini de kullanır (14). Böylelikle, üretim güçlerinin, insanın doğa karşısındaki davranışının, başka deyişle, insanla onu çevreleyen maddî dünya arasındaki ilişkinin anlatımı (ifadesi) olduğunu belirtmiş olur. Üretim güçleri, bu ilişkinin etkin (aktif) karakterinin de ifadesidir.

Üretim ilişkileri üretim sürecinde meydana geldiği için, bu ilişkiler toplumsal iş süreci içindeki işbirliğinin ve işbölümünün gereklerine (icaplarına) uyarlar. Bu gereklere gelince, bunlar her seferinde üretim güçlerinin tarihsel gelişme düzeyine bağlıdırlar. Marx, bunu aşağıdaki biçimde açıklar:

"İnsanlar üretimde sadece doğa üzerinde etkide bulunmakla kalmaz, birbirleri üzerinde de etkide bulunurlar. Ancak, belli bir biçimde birbirleriyle işbirliği yapmak ve çabalarını birbirleriyle mübadele etmek yoluyla üretimde bulunabilirler. [insanlar] *üretimde bulunabilmek için birbirleriyle belli bağlantılar kurar, belli ilişkilere girerler ve bu sosyal bağlantı ve ilişkile-*

(13) H. Cunow. Die Marxsche Geschichts, - Gesellschafts - und Staatstheorie *(Marxist tarih - Toplum Devlet teorisi)*, Berlin 1923, t. II., p. 158. Cunow "sachliche Produktivkräfte" *(eşyaya ilişkin üretim güçleri)* ve "persönliche Produktickräfte" *(insana ilişkin üretim güçleri)* terimlerini kullanıyor.

(14) Précae à la contribution à la critique de l'économie politique, *(Ekonomi politiğin tenkidine katkının önsözü)*, éd., cit., p. 4.

rin sınırları içindedir ki doğa üzerinde etkileri olur, üretim gerçekleşir."

"Üreticiler arasındaki bu sosyal ilişkiler, (üreticilerin) *çabalarının birbirleriyle mübadelesi ve üretimin tümüne katılma koşulları, üretim araçlarının karakterine göre tabiî farklıdır (..)*

"Bireylerin üretim tarzlarını belirleyen (tayin eden) *sosyal ilişkiler, sosyal üretim ilişkileri, maddî üretim araçlarının, maddî üretim güçlerinin değişme ve gelişmesi sonucu olarak, nicelik* (kemmiyet) *ve nitelikçe* (keyfiyet) *değişikliğe uğrarlar"* (15).

DAĞILIM İLİŞKİLERİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Bir yandan, üretim ilişkileri üretim güçlerinin tarihsel düzeyine, yani insanın doğa karşısındaki aktif ilişkisinin biçimlenmesi tarzına bağlı olarak biçimlenirken, bir yandan da, dağılım ilişkileri üretim ilişkilerine bağlı olarak biçimlenir.

Marx bu konuda şöyle yazar: *"Dağılım ilişkileri ve tarzları, demek ki, tamamen üretimde bulunanların üretimdeki durumlarının öteki yüzü olarak meydana çıkar. Üretime ücretli iş biçimiyle katılan bir birey, üretimin bir sonucu olarak, dağılıma ücret biçimiyle katılır. Dağılımın yapısı tamamen üretimin yapısıyle belirlenir. Dağılımın kendisi de üretimin bir ürünüdür. Hem de, sadece, üretimin sonucu olan ve dağılımın tek konusu olabilen nesne bakımından değil, biçim bakımından da. Dağılımın çeşitli biçimlerini belirleyen, yani üreticinin dağılıma hangi biçimde katılacağını belirleyen, belli üretime katılma tarzı bakımından da"* (16). Bundan ötürüdür ki, dağılım ilişkileri, üretim ilişkileriyle belirlenir. Üretim ilişkileri değişikliğe uğradı mı, dağılım ilişkileri de değişikliğe uğrar.

Üretim ilişkileri, demek ki, ekonomik ilişkiler bütününün

(15) Karl Marx, Travail salarié et Capital *(Ücretli iş ve sermaye)* éd. cit., p. 39-40.

(16) Karl Marx, Introduction à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine giriş),* dans contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı adlı eserde)* éd cit., p. 160.

temelidir. İnsanın, sosyal üretim sürecinde doğa karşısında aktif davranışı üretim ilişkilerini, üretim ilişkileri de dağılım ilişkilerini belirler. İnsanların ekonomik çabalarının sosyal sürecini yöneten ve ekonomi politiğin inceleme konusu olan kanunları anlamaya imkân veren anahtar budur.

"EKONOMİ POLİTİK" DEYİMİ VE BENZERİ DEYİMLER ÜZERİNE NOTLAR

"Ekonomi" terimi Aristot'tan gelir. Aile ekonomisi kanunlarının bilimi anlamına. Eski yunancada "oikos" ev, "nomos" kanun demektir. "Economie politique" deyimi XVII nci yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır. 1615'te yayımladığı "Traité de l'économie politique" adlı kitabıyle bu deyimi öne süren Montchrétien olmuştur. "Politique" sıfatı devlet ekonomisi kanunlarının sözkonusu olduğunu anlatmak için kullanılmış olmalıydı. Gerçekten de, Montchrétien kitabında başlıca devlet maliyesi sorunlarıyle uğraşır. Sonradan, "économie politique" deyimi sosyal ekonomik çabaya ilişkin sorunlara ayırılan araştırmaları anlatmak üzere yayılmıştır. Yunanca "politikos" terimi "sosyal" terimiyle eşanlamdadır. (Örneğin Aristot, insanı bir "zoon politikon - sosyal hayvan" olarak tanımlar). Bundan ötürüdür ki, "économie politique" ve "économie sociale" (sosyal ekonomi) terimlerini eşanlamda sayıyoruz. "Économie sociale" terimi bu bilimin gerçek özünü daha iyi anlatsa da.

Kimizaman demek ki "ekonomi politik" i "sosyal ekonomi" bilimi olarak tanımlıyorlar. Supinski'nin [*Polonya dilinde*] "Polonya sosyal ekonomi ekolü" adıyle yayımladığı eserde (1862-1865) kullandığı deyim budur. Fransa'da 1615'e, Montchrétien'e dayanan geleneğe uyularak bugüne değin genellikle "économie politique" deyimi kullanılıyor. (Örneğin, Charles Gide'in "Prencipes d'économie politique" (1884) adlı ünlü kitabı). "Sosyal ekonomi" deyimi XIX uncu yüzyılın sonu ile XX nci yüzyılın başında Polonya'da çokça kullanılmıştır. Başka ülkelerde de bu deyimden yana olanlar vardı. İtalya'da Luigi Cossa 1891'de yayımladığı kitabına "Economia sociale" adını vermişti. Almanya'da Heinrich Dietzel'in kullandığı deyim bu olmuştur: Theoritische Sozial - oekonomie (Teorik sosyal ekonomi) 1895.

İngiltere'de - Şüphesiz fransız etkisiyle - kullanılmaya başlanan deyim "économie politique" deyimi olmuştur. 1767'de yayımlanan kitabına "Inquiry into the principle of Political Economy" (Ekonomi politik ilkeleri üzerine araştırma) adını vererek ilkin Jeames Stewart kullanır.

İhtiyaç maddelerinin üretim ve dağılımına ilişkin sosyal kanunları inceleyen bilimi anlatmak üzere Marx'la Engels'in seçtikleri "ekonomi politik" deyiminin dayanağı bu Fransız - İngiliz geleneğidir. Marx, eserlerini kimizaman "ekonomi politiğin tenkidi", yani "klâsik ekonomi" denilen doktrinlerin bir tenkidi olarak belirlemiş

olmakla birlikte, marxist yazında o zamandan beri bütün dünyaca "ekonomi politik" deyimi kullanılıyor. Rosa Luxembourg dışında. Gerçekten de, R. Luxembourg, ekonomi politik derslerinde "millî ekonomi bilimi" nden (Nationaleokonomie) söz açmıştır. Bk. Rosa Luxembourg, Einführung in die Nationaloekonomie. Ausgewählte Reden und Schriften (Millî ekonomibilime giriş. Seçilmiş demeçler ve yazılar) Berlin 1951, t. I).

Bu, XIX uncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak alman resmî biliminde itibar kazanmış bir adlandırmadır (Nationaleekonomie, Volkswirtschaftlehre). Bu adlandırma, alman resmî biliminde etkin akımı temsil eden, tarihsel denilen ekolün ekonomik etken olarak milletin rolüne verdiği özgül önemi yansıtır. Millî ekonomi deyiminin ilk defa olarak Venedikli rahip Giammaria Ortes tarafından 1774'te yayımlanan "Della economia nazionale" (Millî ekonomi üzerine) adlı kitapta kullanıldığını eklemek uygun olur. Fryderyk Skarbek de 1895'te yayımlanan ekonomi politik derslerine "Millî ekonomibilimin genel ilkeleri" adını vermişti. Rusya'da ekonomi politik deyimi, önceleri Fransız - İngiliz geleneği etkisiyle, sonraları da marxist yazında bütün dünyaca benimsenmiş deyim olmasından ötürü, ötedenberi ısrarla kullanılmaktadır.

Alfred Marshall'in 1890'da yayımlanan eserine "Principles of Economics" (Ekonomi ilkeleri) adını vermesinden beri "economic" (ya da gerektiğinde "économique") terimi [*sıfat değil isim olarak*] anglo-sakson ülkeleri üniversite öğretiminde gittikçe yaygınlaşarak kullanılır olmuştur. Bu terim sözkonusu çevrelerde, William Stanley Jevons'un da kullanmaya devam ettiği "ekonomi politik" deyiminin yerini almıştır. W. S. Jevons'ın 1871'de yayımladığı kitabının adı "The Theory of Political Economy" (Ekonomi politik teorisi) idi. Polonya'da Edward Taylor "Westep do ekonomiki" (Ekonomiye giriş) adlı kitabında "ekonomika" terimini özel bir ısrar göstererek kullanır (2 nci baskı, Gdynia 1947). Adam Krzyzanowski'ye de Bk. [*Polonya dilinde*] "Ekonomi ilkeleri", Karakovi 1919. Bu tutum ekonomik araştırmaların konusunu başka yanlara kaydırmak üzere yapılan kimi girişimlerle ilintili görünmektedir ki, bu, ilerde bir daha değinme fırsatını bulacağımız bir sorundur. Anglo-sakson ülkeleri marxist yazınında kullanılan terim, bugün hemen sadece ekonomî politiktir. Anglo-sakson marxist yazını, bugünkü üniversite "ekonomic"inin karşısına, klâsik denilen ekol ile Marx ve Engels'in ekonomi politiklerini bilinçle çıkarıyor (Örneğin, Maurice Dobb, Political Economy and Capitalism (Ekonomi politik ve Kapitalizm) Londra 1937).

[Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun "Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktisat Fakültesi teşkilâtı" adlı kitabında, bizde kullanılan deyim ve terimler konusunda oldukça geniş bilgi vardır (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Ensti-

tüsü yayınlarından, İstanbul 1946). Adı geçen kitaptan yararlanarak bizdeki durumu kısaca özetleyelim: Eski Yunan'ın "oïkonomos" u bize XVI ncı yüzyılda "ilmi tedbiri menzil" deyimiyle çevirilerek getirilmiştir. "Menzil" ev, "tedbir" kanun anlamında. Bu deyimi ilk olarak kullandıkları kabul edilen Kınalızade Ali (1510-1572) ve Taşköprüzade Ahmet (1495-1561) çelebiler Aristot'un bilimler tasnifinden esinlenmişlerdi. "İlmi tedbiri menzil" deyiminin yerini Tanzimat'tan sonra "tasarrufatı mülkiye", "idareî mülkiye", "ilmi emvali milliye", "ilmi servet", "ilmi iktisat", "iktisat" v.b. gibi çeşitli deyimler almıştır. "Ekonomi politik" terimi, bizde ilk olarak, Sehak Efendinin yine "ilmi tedbiri menzil" adıyle 1859'da yayımladığı kitabında geçer. 1879'da yayımladığı kitabına "Ekonomi politik" adını vererek bu uluslararası terimi benimseyen, Ahmet Mithat Efendi olmuştur. Şunu da ekliyelim ki, ekonomi politik biliminin adı üzerindeki kararsızlık bizde bugünlere değin süregelmiştir. T. Çeviren].

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİM TARZI VE SOSYAL KURULUŞLAR MADDECİ TARİH GÖRÜŞÜ (*)

ÜRETİM İLİŞKİLERİ SOSYAL ÜRETİM GÜÇLERİNE BAĞLIDIR

Ekonomi politiğin insanların ekonomik çabalarını yöneten kanunları incelerken rasladığı esas düzenli-oluş (régularité), üretim ilişkilerinin üretim güçleri karşısındaki bağımlılığıdır. Üretim güçlerinin belli bir gelişimi, gerçekten de, üretim sürecinde belli bir işbirliğini ve işbölümünü gerektirir. Büyük makinelerle ve belli işlerin özelliklerine uydurulmuş (spesyalize) tesisatla işleyen bir fabrikadaki işbirliği ve işbölümü tarzı ile, işin oldukça basit âletlerle görüldüğü bir imalâthanedeki işbirliği ve işbölümü tarzı, zorunlu olarak, birbirinden farklıdır. Traktörler, çeşitli işleri gören kombine makineler, kimyevî gübre kullanan, modern tarım tekniği metotlarını uygulayan ve türlü faaliyetler için elektrikten yararlanan bir büyük çiftlikteki işbölümü ve işbirliği ile, toprakta geleneksel eski metotlarla çalışan geri bir küçük aile işletmesindeki işbölümü ve işbirliği tarzı da birbirinden farklıdır.

Krzywicki, demiryolu örneğinden yararlanarak bu olguyu gayet iyi canlandırıyor: *"Bir kişi belli saatte bilet gişesinde durmak, bir başkası bagajları tartmak yada yoldaki trenin nerede bulunduğunu izlemek zorundadır. Başkaları da makinist, vagon kontrolcusu yada telgrafçı görevlerini yerine getirirler.*

(*) ["Görüş" sözcüğü "telâkki" anlamında kullanılmıştır. "Anlayış" da denebilirdi. Almanca *"Die materialistische Geschictsauffassung"*, fransızca *"conception materialiste de l'histoire"* karşılığı bizde çeşitli deyimler kullanılır. *"Tarihin maddeci telâkkisi (anlayışı)"* en doğrusu sayılabilirse de, bu yapı türkçemize pek de uygun düşmediği için *"maddeci tarih görüşü"* deyimini seçtik. T. Çeviren].

Bireylerden herbirinin yaptığı çabalar ötekinin yapmak zorunda olduğu çabalarla sıkı sıkıya ve tam olarak uyumlaştırılmıştır (âhenkleştirilmiştir). *Sanki herkes, ölü bir nesnenin (tren, bilet yeri, antrepo) şu yada bu parçalarının canlı bir tamamlayıcısıdır. Gerek bu insan grubu, gerek bütün demiryolu hattı tek bir bütün meydana getirir. Trenlerin hareket saatlerini, teknik tesisatını, hareket halindeki marşandizlerin akımını hesaba katmaksızın bu insanların ne yaptıklarını anlamak imkânsızdır"* (1).

Şu var ki, üretim ilişkileri, üretim sürecinin oluştuğu çeşitli ekonomik birimlerin (fabrikalar, tarım işletmeleri, demiryolları v.b.) sınırları içinde kalmazlar. İnsanların birbirleri için çalışmasına dayanan sosyal süreç, ayrı üretim birimlerinde çalışan insanlar arasındaki ilişkileri de kapsar. Örneğin Lodz şehrindeki bir dokuma fabrikasına bakalım. Makineleri, makine üretiminde, hattâ belki de yalnız dokuma makineleri yapımında ihtisaslaşmış başka fabrikalarda yapılmıştır. Bu fabrikalar başka şehirlerde, hattâ yabancı ülkelerde kurulu olabilir. Dokuma fabrikası, ilk-madde olarak, Özbekistan'da, Amerika'da yada Mısır'da üretilmiş pamuk kullanır. Trenler ve gemiler kömürü, pamuğu v.b. taşıyıp getirirler. Bu çerçeve içindedir ki insanlar arasında karmaşık bir sosyal ilişkiler sistemi kurulur: üretim ilişkileri.

ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN TEMELİ OLARAK, ÜRETİM ARAÇLARININ MÜLKİYETİ

Üretim sürecinde kurulan üretim ilişkileri sistemi içinde kendimize yön verebilmemiz için, insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler ağının tümünü belirleyen belli temel ilişkileri seçip kavramamız gerekir. Bu temel ilişki, insanlar arasında, üretim araçlarının zilyetliğine göre kurulan ilişkidir. Burada, raslantıya dayanan bir zilyetlik (elde bulundurma) değil, toplumun üyeleri tarafından tanınmış, toplumca kabul edilmiş birlikte

(1) L. Krzywicki, [*Polonya dilinde*] "Hayvanlarda ve insan cinsinde sosyal gelişme - Sosyolojik inceleme) DIW, Varşova 1951, s. 201-202.

yaşama kurallarıyle korunan bir elde bulundurma söz konusudur. Bu kurallara karşı gelmelerin müeyyideleri "teamül" (coutume) yada hukukla belirlenir. Böylesi elde bulundurmaya *mülkiyet* diyoruz.

Üretim araçlarının mülkiyeti, sosyal üretim sürecinde insanlar arasında kurulan karmaşık ilişkiler sisteminin tümiyle dayandığı sosyal bir ilişkidir. Gerçekten de, üretim araçlarının mülkiyeti bu araçların kullanma tarzını belirler ve böylece işbirliği ve işbölümü olanaklarının sınırlarını çizerek, bu olanakları da belirlemiş olur. Üretim araçlarının mülkiyeti, ayrıca, ürünlerin kimlere ait olacağı ve giderek ürünlerin dağılımı sorununu da önceden çözümler.

Üretim araçlarının mülkiyeti, demek ki temeldir. Üretim ilişkilerinin olduğu gibi, dağılım ilişkilerinin de bir tür "örgütlenme ilkesi" (principe d'organisation) olur. Bundan, üretim ilişkilerinin, üretim araçları mülkiyeti tipine göre sınıflandırılması gerektiği sonucu çıkar. Gerçekten, bu mülkiyet sosyal da olabilir, özel de.

Birinci halde, üretim araçları toplumun bütün üyelerinin ortak (müşterek) mülkiyetidir. Burada "toplum" deyiminden, işbirliği ve işbölümü ilişkileriyle birbirine bağlı bütün insanları anladığımızı belirtelim. Birlikte avlanan ilkel kabilede "toplum" o kabilenin üyelerini kapsar. İhtiyaçlarını gidermede kendi kendine yeten kapalı köy topluluğunda o topluluğun üyelerini kapsar. Modern "toplum", prensip olarak, bir milletin üyelerini kapsar ve, milletlerarası işbölümünden ötürü, millet kadrosunu da aşar.

Özel mülkiyet, bireysel bir mülkiyet olabileceği gibi, bütün toplumu kapsamayan bir insan grubunun, örneğin bir ailenin, bir anonim şirketin yada başka türden tüzel kişilerin mülkiyeti de olabilir. Nihayet, sosyal mülkiyet ile bireysel mülkiyet arasında ikisi-arası mülkiyet türleri de vardır. Örneğin, bir kooperatifin mülkiyeti yada toplumun bir kısım üyelerini biraraya getiren başka türden derneklerin mülkiyeti.

ÜRETİM TARZLARI

Sosyal üretim güçleri ile bunlara bağlı üretim ilişkileri bir

bütün meydana getirirler ki buna *üretim tarzı* diyoruz (2). Üretim ilişkilerinin "örgütlenme merkezi"nin (centre d'organisation), üretim araçlarının belli bir mülkiyet tipi olduğunu tekrarlayalım. Toplumların tarihsel gelişmeleri üzerindeki araştırmalara dayanarak beş ana üretim tarzı saymak mümkündür. Bu tarzlar insan tarihinin belli dönemlerine kabaca uyarlar ve hiçbir zaman ayrıntılarıyle uymazlar.

Birincisi *ilkel komün*'dür. Bu türden toplumlarda üretim araçlarının büyük kısmı, özellikle toprak, bir sosyal mülkiyet konusudur.

İkincisi *kölelik*'tir. Kölelikte, üretim araçları da, bu araçlarla çalışanlar da, başkalarının, köle sahibinin mülkiyetindedir. Köleler özel mülkiyet konusu da olabilirler, Devlet mülkiyeti, yada, daha uygun bir deyişle, monarşilerin mülkiyeti konusu da.

Üçüncü üretim tarzı *feodalite*'dir. Feodal toplumda, toprak, kısmen özel mülkiyette, kısmen Devlet (krallık) mülkiyetindedir. Yada kilise veya tarikatlar gibi topluluklara aittir. Toprağı işleyen insanlar, "serf" (toprak kölesi) olarak, toprağa bağlıdır. İşledikleri toprağı kendi istemleriyle (iradeleriyle) bırakıp gidemezler. Serfler, kendi ihtiyaçları için işlenmek üzere toprak sahiplerince kendilerine bırakılan belli miktarlarda toprakları ellerinde bulundururlar. Buna karşılık, toprak sahibinin toprağında çalışır, kendileri için işledikleri toprağın ürünlerinden bir kısmını da toprak sahibine verirler.

Üretim tarzlarından dördüncüsü *kapitalist üretim*'dir. Bu tarz üretimin amacı mübadeledir, yada, alışılmış bir deyişle, pazar için üretim (production marchande) dir. Üretim araçları toplumun bir bölüğünün, kapitalistlerin mülkiyetindedir. Toplum üyelerinin geriye kalan bölüğünün - çoğunluğunun - kendi üretim araçları yoktur. Serbest ücretliler olarak çalışır, kapitalistlerin mülkiyetinde olan üretim araçlarını kullanırlar. Bu tarz üretim, büyük üretim birimlerinde, başlıca fabrikalarda yada büyük tarım işletmelerinde olur. Buralarda, iyice ileri gö-

(2) "Üretim tarzı" deyimi Marx tarafından kullanılmıştır. Cf. Préface à la contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı'nın önsözü)* éd., cit., p. 4.

türülmüş işbirliği ve işbölümü içinde, çok sayıda ücretli emekçiler çalıştırılır. Bu koşullarla, üretim araçlarının sahipleri, sosyal iş sürecinde meydana getirilen ürünlerden bir kısmına sahip olurlar.

Sonuncusu, üretim tarzlarının beşincisi, *sosyalist üretim*'dir. Bu üretim tarzında, üretim araçları sosyal mülkiyet konusudur. Bütün toplumun mülkiyetidir. Üretim araçlarının bir kısmı, kimi zaman, kooperatif derneklerin, yada komünler, şehirler v.b. gibi yer bakımından kurulu sosyal örgütlerın ortak mülkiyetinde de olabilir. Üretim süreci toplumun bütün üyelerinin ihtiyaçlarını gidermek amacıyle, toplumca plânlanır ve yönetilir. Toplumca, yani bu maksatla kurulmuş ve toplumun tümünü temsil eden organlarca.

Demin de söylediğimiz gibi, burada sırasıyle sayılan üretim tarzları, insanlığın tarihsel gelişmesinin belli dönemlerine kabaca uyarlar. Yoksa, iki yada daha çok üretim tarzının yanyana yürüdüğü geçiş (3) dönemleri vardır. Üstelik, belli bir üretim tarzıyle adlandırılan bir dönemde bile, bir başka üretim tarzı, daha uzun süre yaşayabilir ve kalıntıları sürekli olarak tutunabilir. Netekim, örneğin kapitalizm döneminde, feodal üretim tarzının unsurları birçok ülkede yaşamaya devam etmiştir. Hattâ bugün bile devam etmektedir. Çeşitli tarihsel dönemleri belli üretim tarzlarıyle bir tutarken, zihnimizde her zaman yine de ilgili dönemin belirgin üretim tarzı, yani toplumun ekonomik ilişkilerinin gelişmesi için belirleyici durumdaki üretim ilişkilerine dayanan üretim tarzı vardır. Buna paralel olarak, başka üretim tarzlarının unsurları da yaşamaya devam edebilir. Hem yalnız geçmişte hâkim durumda bulunmuş olan üretim tarzının kalıntıları değil, topluma gelecekte hâkim olacak üretim tarzının tohumları da. Örneğin, feodalitenin hâkim olduğu dönemde kapitalist üretimin tohumları.

Yukarıda sayılan beş üretim tarzının yanında, hiçbir tarihsel dönemde hâkim duruma geçmemekle birlikte, çeşitli dönemlerde ikincil (tâlî) bir üretim tarzı olarak kalan, ama kimi za-

(3) *"Jeolojik dönemlerde olduğu gibi, tarihsel dönemlerde de kesin sınır çizgileri yoktur"*. Karl Marx, Le Capital, birinci kitap, II nci cilt, Editions Sociales, Paris 1948, p. 58.

man çok önemli bir tarz halinde beliren bir üretim tarzı daha vardır. Bu tarz, *pazar için küçük üretim* de denilen *pazar için basit üretim*'dir. Bu tarz üretimde, üretim araçları, üreticilerin özel mülkiyetindedir. Bunları işlerinde kendileri (kimi zaman aileleriyle birlikte) kullanırlar ve ürünlerini öteki üreticilerin ürünleriyle değiştirirler. Pazar için basit üretim, zanaat üretimi biçiminde, feodal dönemin gecikmiş son uğrağında iyice önemli bir rol oynar. Bireysel köylü üretimi biçiminde ise, kapitalist dönemde ve sosyalist dönemin ilk gelişim uğrağında çok önemli rolü olur.

ÇELİŞKİLİ ÜRETİM TARZLARI İLE ÇELİŞKİSİZ ÜRETİM TARZLARI

Yukarıda sayılan üretim tarzlarını inceleyince, üretim ilişkilerinin türüne göre, bunları iki gruba ayırmak mümkün olduğunu görüyoruz. Bu üretim ilişkilerinden birinde toplumun bütün üyeleri üretim araçlarının mülkiyetine katılmaktadır. Bu durum, üretim araçlarının sosyal mülkiyetine dayanan toplumlarda, yani ilkel komün ile sosyalist üretim tarzında sözkonusudur: bu toplumlarda toplumun her üyesi sosyal üretim araçlarının müşterek mâlikidir. Pazar için basit üretim tarzı toplumda hâkim durumda olsaydı, bu tarz için de aynı hal sözkonusu olacaktı. O zaman, toplumun her üyesi (yada her aile) kendi işi için gerekli üretim araçlarının mâliki olurdu.

Öbür tipteki üretim ilişkilerinde, toplumun bütün üyeleri üretim araçlarının mülkiyetine katılmazlar. Köleler üretim araçlarının mülkiyetinden yoksundurlar. Üstelik, kendileri bile başkalarının mülkiyetindedir. Feodal toplumun köylüleri toprağın mülkiyetine sahip değillerdir. Kendilerinin olmayan ve bağlı bulundukları toprakta çalışırlar. İhtiyaçları için kendilerine teslim edilmiş toprağa gelince, bunun ürünlerinden toprak sahibine verecekleri aidatı ayırmak zorundadırlar. Kapitalist üretimde, ücretli emekçiler, kapitalistin mülkiyetinde olan üretim araçlarını kullanırlar. Burada sayılan üretim tarzlarında üretim araçlarının mülkiyeti toplumun belli bir bölüğünün *imtiyazında* yada - kimilerinin dediği gibi - *tekel*'indedir. Bu du-

durumda, toplum *sosyal sınıflar*'a bölünmüştür ve üretim ilişkileri ve bunun sonucu olarak bütün üretim tarzı *çelişkili* bir karakterdedir diyoruz (4).

Çelişkili üretim tarzları sözkonusu oldu mu, toplumda iki sınıf vardır: üretim araçları sahiplerinin sınıfı ile üretim araçları mülkiyetinden yoksun olanların sınıfı. Bu sonraki sınıfın üyeleri, işlerinde, önceki sınıftan olanların üretim araçlarını kullanırlar. En sonunda üretim araçları öylesine kullanılmış olur ki, üretim süreci, toplumun tümünün ihtiyaçlarının mümkün olan en iyi şekilde giderilmesine değil, her şeyden önce üretim araçları sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermeye yarar. Toplumun, bu araçların mülkiyetinden yoksun olan kısmının zararına olsa da. İşte bundan ötürüdür ki böylesi bir üretim tarzına çelişkili sıfatını veriyoruz.

ÜRETİM İLİŞKİLERİ İLE ÜRETİM GÜÇLERİNİN BİRBİRİNE ZORUNLU UYUMLULUĞU *(tekabülü)* KANUNU

Üretim tarzı, içinden dengeli bir bütün meydana getirir. Üretim ilişkileri ve özellikle bu ilişkilerin temelleri - üretim araçlarının mülkiyeti - sosyal üretim güçlerinin belli bir gelişme durumunun gereklerine bu denge içinde uyarlar. Artık bildiğimiz gibi, belli üretim tarzları, uyulması zorunlu birer veri (mutâ) oldukları için, üretim ilişkileri keyfe bağlı olamazlar. İçinde belli işler için özel olarak yapılmış makinelerle ve karmaşık teknik tesislerle çok sayıda insanın çalıştığı büyük bir endüstri işletmesi, örneğin bir çelik yada lokomotif fabrikası, pazar için basit üretim tarzıyle, yani üretim araçları mülkiyetinin çok sayıda mülkiyet sahibi arasında parçalara bölündüğü bir üretim tarzıyle ayakta duramaz. Böylesi endüstri işletmeleri, üretim ilişkilerinin ya kapitalist yada sosyalist olmasını gerektirir.

Kölelik, üretim tarzı olarak, kölelerin, kullandıkları âlet-

(4) Cf. Karl Marx, Préface à la contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı'nın önsözü)*, éd., cit., p. 5.

lere karşı büyük bir kaygısızlık duymalarıyle de öteki tarzlardan ayrılır. Marx bunu şöyle açıklar: *"kabalıklarından ve ağırlıklarından ötürü kırılıp bozulmaları daha zor olan en sert ve en ağır iş âletlerinin kullanılması gerekliği de bu tarz üretimde kabul edilen bir ilke olsa gerek. Meksika körfezinin köleli Devletlerinde, iç savaş patlayıncaya kadar, toprağı yararak devirmeksizin domuz ve tosbağa gibi kazıyan Çin yapısı sapanlar kullanılıyordu"* (5). Daha gelişmiş, daha mütekâmil iş âletleri, başka üretim tarzlarını gerektirir. Netekim, modern tekniğe dayanan büyük endüstrinin gelişmesi, feodalite kadrosu içinde mümkün olamazdı. Böylesi bir gelişmenin şartı, gerçekten de, köylüyü toprağa bağlı tutan serfliğin ortadan kaldırılması ve büyük endüstri işletmelerinde çalıştırılmak üzere ücretle tutulabilecek ücretli bir serbest emekçiler sınıfının meydana gelmesidir.

Demek görülüyor ki, üretim güçlerinin belli bir hali, buna uygun gelen üretim ilişkilerini gerektirir. Ama, buna karşılık, üretim ilişkileri de üretim güçlerinin gelişmesini etkiler. Üretim güçlerinin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmiş üretim ilişkileri, üretim güçlerinin gelişmesinin devamını kolaylaştıran uyarıcılar (stimulant) yaratırlar. Tersine, üretim güçlerine uymayan üretim ilişkileri bu gelişmeyi frenler. Serf durumundaki köylünün, üretim âletlerine köle tarafından gösterilenden daha çok ilgi duyması, ama XVIII. yüzyılda kimi ülkelerin tecrübeleriyle sâbit olduğu gibi, imalâthanelerdeki işlere pekaz yatkın olması bundandır. Üretim âletlerinin kapitalist mülkiyeti, birikime (yani üretim araçları miktarının artmasına) küçük zanaat mülkiyetinden daha elverişlidir. Zanaat mülkiyeti üretim metotları karşısındaki tutucu (muhafazakâr) zihniyetiyle belirdiği halde, kapitalist mülkiyet, teknik gelişme için güçlü bir uyarıcı unsur da taşır. Üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti, kapitalist mülkiyete özgü olandan üstün bir bi-

(5) Le Capital, I inci kitap, cilt I, éd. cit., p. 196. Yukarıki parça J. E. Cairnes'in 1862'de Londra'da yayımlanan "The Slave Power" *(Köle gücü)* adlı kitabına âtıfla aktarılmıştır.

rikim ve ekonomik gelişme temposu sağlar. Demek oluyor ki, üretim ilişkilerinden doğan uyarıcılar, üretim güçlerinin gelişmesini ya kolaylaştırıyor, yada frenliyor. Bu, üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin ihtiyaçlarına uygun olup olmamasına bağlıdır.

Üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin durum ve gelişmesiyle bu bağıntısı, sosyal gelişmenin belli bir düzeyinde raslanan üretim tarzının içinden dengeli bir bütünlük meydana getirmesini sağlar. Karl Marx bu olayı, son derece sâde, ama belirgin ve canlı bir şekilde, şöyleçe anlatmıştır: *"Kol değirmeni size süzerenli* ("metbû"lu) *toplumu, buharlı değirmen endüstriyel kapitalizmli toplumu verir"* (6). İşte, üretim ilişkilerinin uygun düştüğü temel düzenli-oluş (régularité) budur. Bu oluşuma *"üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin karakteri arasında zorunlu uyumluluk kanunu"* diyoruz (7).

Bu kanun, ekonomi politiğin birinci kanunu, temel kanunudur. Şu varki, ilerde göreceğimiz gibi, üretim ilişkilerinin üretim güçlerine şimdi belirttiğimiz bağlılığının, yalnız bütün ekonomik ilişkilerin meydana gelmelerinde değil, öteki sosyal ilişkilerin meydana gelmelerinde de büyük bir önemi vardır. Bundan ötürü, bu kanuna *"sosyolojinin birinci temel kanunu"* da diyeceğiz. Sosyoloji sözcüğünden, insan toplumunun gelişmesini yöneten kanunların bilimini anlıyoruz.

SOSYAL BİLİNÇ

Sosyal ilişkiler ekonomik ilişkilerle bitmez. Sosyal bağların eşya aracılığıyle, başka deyişle maddî nesneler aracılığıyle

---

(6) Karl Marx. Misère de la Philosophie *(Felsefenin sefaleti)* Editions Sociales, Paris 1946, p. 88.

(7) Bu deyim "Les problèmes économique du socialisme en URSS" *(SSCB'nde sosyalizmin ekonomik problemleri)* adlı eserinde Joseph Stalin tarafından bilim diline yeni sokulmuştur. (Editions en Langues Etrangères, Moscou 1952, p. 8). Bugün Sovyetler Birliğinde yerleşmiş bir deyim olarak kullanılmaktadır. Bk. Örneğin, "Tarihsel maddecilik", Konstantinov'un yöneticiliğinde yazılan eser. Polonya dilindeki baskı, Varşova 1956, s. 90. Yukardaki metinden de anlaşılacağı gibi, kanunun kendisinin Marx tarafından bulunup formülleştirildiği açıktır.

biçimlendiği ekonomik ilişkilerin yanısıra, insanın insana, karşılıklı, dolaysız ve boyuna tekrarlanan etkilerinden gelen başka sosyal ilişkiler de vardır. Bunlar, aile hayatından doğan sosyal ilişkiler, insanların birlikte yaşamları içinde kabul edilmiş "âdetler"den ve ahlâk ilkelerinden doğan sosyal ilişkiler, Devlet kudretinin kullanılmasından doğan politik ilişkiler ve insan "faaliyet"ini nizamlamak için Devlet kudretince konulmuş kuralların sonucu olan hukukî ilişkilerdir.

Yukarıda sayılan ilişkiler, öteki ilişkilerden, bilinçli olmalarıyle ayrılır. İnsanlar, bu türden ilişkilerin belirdiği çabalarla birbirleri üzerine yaptıkları etkilerin bilincine varırlar. Oysa, insanlar genellikle ekonomik ilişkilerin bilincine varmazlar. Vardıkları haller de olur elbet. İnsanlar genellikle doğılım ilişkilerinin, örneğin ellerine geçen ücretin yada aldıkları kiranın bilincine varırlar.

Kimi üretim ilişkilerinin de bilinçsel bir karakteri vardır. Kölelerle köle sahipleri arasındaki ilişkiler böyleydi. Belli bir fabrikadaki işbirliği ve işbölümü ilişkileri de böyledir. Ama insanlar, pazar için basit üretim koşulları ile kapitalist üretim koşulları içinde, ürünlerin üreticiler arasındaki mübadelesi sonucu kurulan işbölümü ilişkilerinin bilincine varmazlar.

Mançester'deki bir dokuma fabrikasının bir işçisi ile Afrika'nın pamuk plantasyonlarında çalışan bir siyah, aralarındaki sosyal ilişkilerin bilincinde değillerdir. Mançester'deki dokuma fabrikasının işçisi, dokuma tezgâhlarının yapımı için gerekli çeliği üreten Sheffield çelik fabrikasının işçisiyle aralarındaki bu ilişkinin bilincinden daha da uzak durumdadır: *"Az çok karmaşık bütün sosyal kuruluşlarda ve özellikle kapitalist sosyal kuruluşta, insanlar, birbirleriyle girişikleri ilişkilerde aralarında kurulan ilişkilerin, bunların gelişimini yöneten kanunların v.b. bilincinde değillerdir. Örnek: buğdayını satan köylü, dünya piyasasında dünya buğday üreticileriyle "ilişki" ye girer. Ama, bilincine varmaksızın, bu mübadeleler sonucu kurulan ilişkilerin bilincine varmaksızın" (8).*

Sosyal ilişkilerin bilincine vardıkları alanlarda, insanla-

(8) V. I. Lénine. Matérialisme et empiriocriticisme *(Maddecilik ve ampriokritisizm)*, Editions Sociales, Paris 1948, p. 297.

rın zihinlerinde düşünceler, bu ilişkilerin bilincine ne biçimde vardıklarını yansıtan düşünceler doğar. Hukukî ve politik, moral ve dinsel, filozofik, bilimsel ve artistik düşünceler de doğar ki, insanlar sosyal ilişkileri bu düşüncelere dayandırarak değerlendirirler. Bu düşüncelere sosyal düşünceler diyoruz. Bu düşüncelerin sistemleştirilmiş bütününe de *ideoloji*. Bu sosyal düşüncelerin yanısıra, insanların az yada çok belirgin belli davranışları da vardır. Çeşitli sosyal ilişkilere dayanan heyecanlar, ruh halleri. (Örneğin, kimi sosyal gruplar üyelerinin Devlet iktidarına güvensizlikleri, yada kimi gruplar üyelerinin din adamlarına karşı duydukları saygı gibi). Bu davranışları *sosyal-psikoloji* deyimiyle karşılıyoruz. Sosyal ideoloji ve psikolojiler, bütün toplumun sosyal düşüncelerini ve sosyo-psikolojik davranışlarını yansıtabileceği gibi, kimi bölüklerinin, örneğin sosyal sınıfların yada başka sosyal grupların düşünce ve sosyo-psikolojik davranışlarını da yansıtabilir. Sosyal ilişkilerle psişik sosyal davranışların tümüne toparlak bir deyimle *sosyal bilinç* diyoruz. İnsanların bilincine vardıkları ve sosyal düşüncelerle psişik sosyal davranışlara konu olan sosyal ilişkilerin kendisine gelince, bunlara *sosyal bilinç konuları* adını veriyoruz (9).

Belli bir toplumun üretim ilişkileri dışındaki sosyal ilişkilerinden ve sosyal bilinç unsurlarından (yani sosyal düşünceler ile sosyo-psikolojik davranışlardan) meydana gelen bu karmaşık yapı içinde, belli bir üretim tarzı için kimi unsurların varlığı zorunludur. Örneğin, çelişkili her toplumda, taplumun bir kısmının üretim araçları mülkiyeti üzerindeki imtiyazlarını koruyan bir Devlet iktidarı tarafından zorlanan hukukî ilişkiler ile politik ilişkiler bulunmalıdır. Ve yine böylesi bir toplumda, mevcut üretim araçlarının mülkiyet ilişkilerinin doğruluğuna

(9) İnsanlar genellikle dağılan ilişkilerinin bilincine vardıkları için bu ilişkiler sosyal bilinç konusudur. İnsanlarca bilincine varılan kimi üretim ilişkileri de sosyal bilinç konusu olurlar. İlerde göreceğimiz gibi, pazar için basit üretim ile kapitalist üretimde, temel üretim ilişkileri üreticilerin sosyal bilinç alanı dışında kalır. Buna karşılık, sosyalist üretimde sözkonusu ilişkiler, insanların sosyal bilinçlerine konu olurlar.

bütün toplumu inandırmaya yeterli moral, dinsel ve felsefî düşüncelerin varlığı şarttır. Feodal üretim tarzında, bu tarza uygun hukukî ve politik ilişkilerin yanısıra, yine bu tarza uyan moral, dinsel ve filozofik düşünceler zorunludur. Köylülerin derebeyine karşı sosyo-psikolojik uysallığı zorunludur. Köylülerin derebeyine saygı duymaları zorunludur. Kapitalist üretim tarzı, -türlü unsurlar arasında- sosyal-psikoloji alanında, özel mülkiyete saygıyı, fabrikada toplu çalışma disiplininin, yapılan işin kaliteli olması için meslek sorumluluğu duygusunun, başka deyişle meslek ahlâkı denilen şeyin işçilerin zihin ve yüreklerine iyice yerleştirilmesini zorunlu kılar.

SOSYAL KURULUŞ KAVRAMI. TEMEL VE ÜSTYAPI

Sosyal ilişkilerin üretim ilişkileri dışındaki bu kısmı ile belli bir üretim tarzının varlığı için zorunlu sosyal bilince, ilgili üretim tarzının *üstyapısı* diyoruz. Üretim tarzı ile üstyapısını *sosyal kuruluş* yada *sosyal rejim* deyimleriyle karşılıyoruz. Belli bir sosyal kuruluşa özgü üretim ilişkilerinin kendisini ise *ekonomik temel* deyimiyle adlandırıyoruz (10). Üstyapı, belli bir toplumun bilinçsel sosyal ilişkileri ile sosyal bilincinin tümünü kapsamaz. Üretim ilişkileri dışındaki sosyal ilişkiler ile, belli bir üretim tarzının varlığı için zorunlu olan, üretim ilişkilerine ve özellikle üretim araçlarının mülkiyet ilişkilerine yaşama olanağı sağlayan, bu ilişkileri pekleştiren ve bunlara süreklilik veren sosyal düşünceler ile sosyo-psikolojik davranışları kapsar (11).

---

(10) "Ekonomik temel", "üst yapı" "sosyal kuruluş" deyimleri ile "sosyal bilinç" deyimi, Marx'ın deyimleridir. Cf. "Préface à la contribution à la critique de l'économie politique" *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı'nın önsözü)* éd. cit., p. 4. Marx, üretim ilişkilerini *"toplumun ekonomik yapısı"* deyimiyle de adlandırıyordu (İbid, p. 4).

(11) Marx. üstyapıyı sosyal bilinç olaylarının tümüyle bir tutuyordu. "Ekonomi politiğin tenkidine katkı" nın önsözünde şunları okuyoruz: *"Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik temelini, üzerinde hukuki ve politik üstyapının yükseldiği somut temeli meydana getirir ve buna belli sosyal bilinç biçimleri uygun düşer."*

Demek ki sosyal kuruluş, içinden dengeli, uyumlu, nesnel (objektif) olarak varolan tarihsel bir olgudur. Marx, birbiri ardından gelen tarihsel çağlar olarak şu kuruluşları ayırdetmiştir: Asya türü, antik, feodal ve burjuva. Bugün bunlara ilkel komün ile sosyalist kuruluşları da eklemek mümkün olmuştur.

Antik kuruluşu kölelik, burjuva kuruluşunu da kapitalist üretim karşılığı olarak anlamak kaydıyle, yukarda sözkonusu kuruluşlar, daha önceleri açıklanan üretim tarzlarına uygun düşerler (12). Marx'ın *Asya-türü (asiatique)* dediği kuruluşun

---

(Ibid. p. b). Sosyal bilincin çeşitli unsurlarının ayırımı, "A propos du marxisme en linguistique" *(Dilbilimde marxism üzerine)* adlı eserinde Joseph Stalin tarafından yapılmıştır (Les Editions de la Nouvelle Critique, Paris 1951). *"Üstyapı, temel tarafından, sırf, kendisine yaraması, bütünleşmesine ve pekleşmesine etkin yardımda bulunması için yaratılır (.....) Üstyapının niteliğini kaybetmesi ve üstyapı olmaktan çıkması için (.....) bu âlet olma rolünden vazgeçmesi kâfi gelir"* (p. 13-14). Bundan ötürüdür ki dil, Stalin'e göre, ekonomik temelle birlikte değişmediği için, üstyapıdan değildir. Çağdaş Sovyet sosyologlarına göre, aile ilişkileri, millî kültür ve bilim gibi sosyal bilinç verileri de tam olarak üstyapıdan değillerdir. Cf. Le materialisme historique, éd. cit., p. 159 à 168 et p. 529 à 543. Stalin'den çok önce, Karl Kautsky, üstyapı kavramına bilinçsel sosyal ilişkilerin ve sosyal bilincin sadece, toplumun ekonomik temeliyle birlikte mutlaka değişen kısımlarını almakla, bu kavramın sınırlarını çizmişti. Kautsky, *"... belli her dönemin anayasalarında, hukuk biçimlerinde, teorilerinde v.b., daha önce gelenlerden derlenmiş olanlar ile yeni gelmiş olanları birbirinden ayırdetmek gerekir. Yalnız bu sonunculardır ki, dönemin ekonomik koşullarına dayanır. Geçmişten edinilmiş düşünce biçimleri ise, tersine, ne yeni ekonominin meydana getirdiği sonuçlara, üstyapıya (.....), ne de bu yeni ekonomiye uygun düşen bilinç biçimlerine ait değillerdir. Tarihsel bir dönemin, tarihsel maddecilik açısından incelemesi, tarihsel maddeci görüşün belli bir zamanın ekonomisinde olduğu gibi ideolojisinde de eskiyi yeniden ayırdettiği noktasından yola koyulmalıdır. Düşüncelerde yeni* olan, ekonomik ilişkilerde yeni olanlara - zorlama yorumlara gidilmeksizin - *ancak böylelikle bağlanabilir."* Bk. Die materialistiche Geschichtsauffasung (Maddeci tarih görüşü), Berlin 1927, c. I., s. 832.

(12) Cf. Préface à la Contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkı'nın önsözü)* éd. cit., p. 5. Marx ve Engels, L. M. Morgan'ın araştırmalarıyle vardığı sonuçları öğrendikten sonra, toplumsal kuruluşlar sayısına ilkel komünü de

temelini meydana getiren üretim tarzının neye ilişkin olduğu henüz kesinlikle aydınlatılmış değildir. Bu tarz, sun'î sulamaya dayanan bir tarımda akarsuları düzen altına almak, su sarnıçları ve kanallar inşa etmek amacıyle geniş çapta kollektif çabaların zorunluğundan ötürü, toprağın Devlet mülkiyetinde olması esasına dayanıyordu. Böylesi Devlet mülkiyeti, eski Mısır'da, Mezopotamya'da, İran'da, Hindistan'da, Çin'de, Seylân'da ve başka ülkelerde vardı. Marx'ın belirttiği gibi: *"Burada hâkim durumda toprak sahibi Devlettir ve hükümranlık toprak mülkiyetinin millî ölçüde yoğunlaşmasından başka birşey değildir. Ama, toprağın özel olduğu gibi kollektif zilyetliği ve ürünlerinden yararlanma söz konusu olmakla birlikte, bu durumda özel toprak mülkiyeti yoktur"* (13). Toprağın Devlet mülkiyetinde olmasına dayanan üretim tarzının politik üstyapısı, doğu despotluğudur. Doğu despotluğunun sosyal fonksiyonu, toprakların sulanmasına ilişkin kollektif çabaları merkezden yönetmektir. Netekim, doğu monarşilerinin merkezî iktidarlarının çökmesi, sulama tesislerinin terk edilmiş durumda bırakılmasına, üretimin azalmasına ve bu üretim tarzına dayanan iyice gelişmiş uygarlıkların duraklayıp gerilemelerine sebep olmuştur. *"İran'da yada Hindistan'da kurulup düşen despotik iktidarların sayısı her ne olursa olsun* - der Engels - *hepsi, her şeyden önce, ovaların sulanmasında "umumî müteahhit" olduklarını, sulama sağlanmazsa oralarda hiçbir tarımsal üretim mümkün olamıyacağını son derece isâbetle bilmişlerdir. Hindistan'da bunun farkına varmamak sadece aydın ingilizlere hazırlanmış bir âkibet olacaktı. Sulama kanallarını ve su setlerini harabe haline düşmeye bırakmışlardır..."* (14).

öğrendikten sonra, sosyal kuruluşlar sayısına ilkel komünü de eklemişlerdir. Engels'in 1888'de Bildiri'ye eklediği nota bak. Editions Sociales, Paris 1950, p. 14).

(13) Karl Marx, Le Capital, üçüncü kitap, cilt VIII, Editions Sociales, Paris 1950, p. 172.

(14) F. Engels, Anti-Dühring, Editions Sociales, Paris 1950, p. 212. Engels'in Marx'a yolladığı 6 Haziran 1853 tarihli mektuba da bak: *"Su yolları harap olur olmaz sona eren toprağın sun'i verimlileştirilmesi, bu garip olayı ayrıca açıklıyor. Bugün geniş bölgeler baştanbaşa çöl haline, malaz haline gelmiştir ki, vaktiyle buraları*

Asya-türü sosyal kuruluşlarda, işin karakteri üzerinde görüş ayrılığı vardır. Köleler tarafından yapıldığı görüşü çok yaygındır. Örneğin, K. Ostrovitianov'un görüşü budur (15). Bu görüş açısından, demek, asyatik toplumlarda, nüfus çoğunluğunu monarşinin mülkiyetindeki kölelerin meydana getirdiği bir tür kölelik üretim tarzı kurulmuş olmalıydı. Ama, öyle görünüyor ki, böylece mesele kolayından alınmış oluyor. Gerçekten de, asyatik kuruluşlarda ilkel komünden gelen köy toplulukları binlerce yıl kendilerini korumuşlardır. Bunu Marx da farketmişti (16). İlk-çağların asyatik toplumlarında köleliğin bulunduğu inkâr edilemezse de, çokluk köy topluluğu halinde yaşayan çiftçilerin çoğunluğu köle durumunda olmaktan çok, Devlete "aynî aidat" ödeyen ve angaryasına çalışan serfler durumunda idiler. (Mısır mezarlarının duvar fresklerinin özgün teması bu aynî aidatın sunulmasıdır) (17). Marx'a göre, as-

---

parlak bir şekilde işleniyordu: (Palmir, Arabistan, Petre, Yemen yakıntıları ve Mısır, İran ve Hindistan'da kimi yerler). Sun'i verimileştirme, bir tek yıkıp yakma (tahrib) savaşının bir ülkeyi yüzyıllar boyunca nüfusundan yoksun bırakmaya ve tüm uygarlığından etmeye yetmesi olayını da açıklar. (K. Marx - F. Engels. Correspondance *(Mektuplaşma)* tome III, Alfred Costes éditeur, Paris 1931, p. 225).

(15) K. Ostrovitianov. "Esquisse de l'économie des formations précapitalistes" *(Kapitalizm öncesi kuruluşlar ekonomisi üzerine deneme)*, Ekonomi politik dersleri derlemesine alınan Polonya dilinde çeviri. Varşova 1951, s. 163-166.

(16) Cf. K. Marx. Le Capital, birinci kitap, tome III, Editions Sociales, Paris 1950, p. 48: *"Kendi kendine yeten, boyuna aynı biçimde kendi kendini üreten (meydana getiren, tekrarlayan) ve kazârâ bir kez yıkılsalar, aynı yerde ve aynı adla yeniden kurulan bu toplulukların yapılarının ilkel basitliği bize, asyatik toplumların değişmezliğinin anahtarını verir. Öylesine bir değişmezlik ki, Asyatik Devletlerin durmadan çöküp yeniden kurulmasıyla, hânedanların zor altında değişmeleriyle son derece garip bir karşıtlık (tezat) gösterir. Toplumun temel unsurlarının yapısı, politik bölgenin her türlü fırtınalarının etkisi dışında kalır."*

(17) Örneğin Hindistan'da, kölelik herşeyden önce ev hizmetleri köleliği idi ve tarımsal üretimde esaslı bir rol oynamıyordu. Bu konuda bak: M. D. Malaviya. "Village Panchayats in India" *(Hindistan'da Panşayat köyleri)*. Yeni-Delhi 1956, s. 112-194. D. D. Kosambi. "An Intraduction to the Study of Indian History" *(Hint tarihinin in-*

yatik kuruluşta, artık-değer aynî vergi, ya da angarya biçimine bürünüyordu (18). Bundan hareketle kimileri asyatik kuruluşu, feodalitenin bir varyantı (türü), "bürokratik bir feodalite" olarak tanımlamak istemişlerdir (19). Bu da yine kolaya kaçan bir görüştür. Asyatik toplumsal kuruluş, toprağın Devlet mülkiyetinde olmasından ve devletin büyük çapta sulama işlerini yönetmesinden ötürü, aynî aidatın, zorla yaptırılan işin ve köleliğin bircinsten (mütecanis) bir üretim tarzı halinde birbiriyle kaynaştığı, kendine özgü bir kuruluştur.

ÜSTYAPI İLE EKONOMİK TEMEL ARASINDA ZORUNLU UYUMLULUK KANUNU

Üstyapı keyfe bağlı olamaz. Tabiatı gereği ekonomik temele uyar ve bu yolla da belli bir tarihsel döneme niteliğini veren tüm üretim tarzına uygun düşer. Temel üretim ilişkileri (yani, üretim araçlarının mülkiyet ilişkileri) değişikliğe uğrayınca, üstyapı da değişikliğe uğrar, yeni bir sosyal kuruluş meydana gelir. Bu kurala *"üstyapı ile temel arasında zorunlu uyumluluk kanunu"*, sosyoloji açısından ise *"sosyolojinin ikinci temel kanunu"* diyoruz.

Ekonomik temel değişikliğe uğrayınca, öteki sosyal ilişkiler ile sosyal bilinç unsurlarından sadece yeni ekonomik temele uymayanları değişir. Ortaya çıkan yeni sosyal ilişkiler ve sosyal bilinç unsurları, yeni ekonomik temel için ve yeni üretim tarzının tümü için varlıkları zorunlu olanlardır. Geriye kalan ilişkiler ve unsurlar değişmeden dururlar. Bundan ötürü-

---

celemesine bir giriş). Popular Book Dept., Bombay 1956, s. 349. S. A. Dange, başka bir görüştedir: "India from Primitive Communism to Slavery" *(İlkel komünizmden köleliğe kadar Hindistan)* üçüncü baskı, Yeni-Delhi 1955.

(18) Le Capital, üçüncü kitap, tome VIII, éd. cit., p. 172.

(19) Bak. *(Rusça)* Büyük Sovyet Ansiklopedisi 1936, 32 nci cilt "Kitaj" maddesi, s. 530 ve 538. "Science and Civilization in China" *(Çin'de bilim ve uygarlık)* adlı eserinde (Cambridge 1954, cilt I, s. XXXVII, 103 ve 139) Joseph Needham, Han hânedânından başlayarak ilk-çağlar Çin sosyal rejimini bir "feodal bürokrasi" olarak tanımlıyor. Needham, köleliğin üretimde büyük bir rol oynamaması olgusuna da dikkati çekmektedir. Bak s. 109 ve 119.

dür ki, tarihsel olarak kurulmuş bir toplumun üretim ilişkilerinden gayrı ilişkileri ile bilinci, belli bir dönemdeki sosyal kuruluşun üstyapısını ancak kısmen meydana getirirler. Buna karşılık, bu üstyapı kısmen daha önceki sosyal kuruluşlardan gelir: eski kuruluşlardan artakalan kalıntılar (20) olarak, daha önceki kuruluşlar sırasında ortaya çıkmış - ama yeni ekonomik temele ket vurmayan - üstyapı unsurlarının kalıntıları olarak. Kimi zaman bu türden üstyapı unsurları yeni kuruluşun üstyapısında eriyip kaynar. Hristiyan dini buna bir örnek olarak gösterilebilir. Hristiyan dini, antik sosyal kuruluşun dağılma döneminde, bu kuruluşun üstyapısının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Sonra feodal kuruluşun üstyapısı haline dönüşmüş (inkılâbetmiş), kapitalist dönemin devamı boyunca - kısmen kalıntı halinde, kısmen üstyapıyle kaynaşarak - tutunabilmiştir. Sosyalist kuruluşun ilk uğrağında yine de yaşamaya devam etmektedir.

Bundan başka, belli bir toplumun bilncinde, gelecek sosyal kuruluşun üstyapısının tohumları da bulunabilir. Antik kuruluşun dağılış döneminde hristiyanlık düşüncesi, meydana çıkmak üzere olan feodal kuruluşun üstyapısının tohumu idi. Kapitalist toplumda beliren sosyalist düşünceler, sosyal bilincin tamamlayıcı parçası olduğu gibi, gelecek sosyalist kuruluşun üstyapısının da tohumudur.

Sonuç olarak, demek ki, insanların sosyal çabasının yapısı ile bu çabadan doğan sosyal ilişkiler, sosyal düşünceler ve

(20) Krzywicki ve Kautsky bu probleme ayrı bir ilgi duymuşlardır. *"Sosyal gelişmenin her uğrağı - der Krzywicki -* daha önceki dönemlerin terekesiyle karışan ve katışan bir miras bırakır". [*Polonya dilinde*] "Düşünce ve hayat, sosyolojik inceleme" a. g. e. s. 111. Kautsky'ye gelince, o da şöyle yazar: *"Belli bir dönemde yeni olan, ancak, kendine özgü yeni ekonomik süreci yöneten yeni ekonomik kanunlardan yola koyularak çözümlenebilir. Buna karşılık, eski olan, geçmişin ürünüdür. Hem de son yılların, son yüzyılların değil, içinden hiçbir çağın iz bırakmadan geçmediği bütün insanlık tarihinin. Herbiri kendinden sonra gelen kuşaklara mirasını bırakmıştır. Belli bir çağı anlamak için, yeni üretim tarzını anlamak yetmez, o çağın doğduğu daha önceki tarihi de bilmek gereklidir."* (Bk. Die materialistische Geschitsauffasung *(Maddeci tarih görüşü)* a. g. e. cilt II, s. 689-590).

sosyo-psikolojik davranışlar 46 ncı sayfadaki şema yardımıyle açıklanabilir.

Bir sosyal kuruluştan ötekine geçiş dönemlerinde, sosyal bilincin daha karmaşık bir görünüş aldığı açıktır. Bu dönemlerde çeşitli üretim tarzları (örneğin kapitalist, feodal ve küçük-tüccarlık, yada, sosyalist, küçük-tüccarlık, kapitalist üretim tarzları) birlikte yürür. Yada yine, bir üretim tarzı - şüphesiz - açıkça hâkim durumda olabilir, ama başka bir üretim tarzının kalıntıları da hâlâ tutunmaya devam edebilir. Bu hallerde, sosyal bilinçte, mevcut çeşitli temellerin üstyapıları ve ayrıca belki de artık mevcut olmayan üretim ilişkilerine uygun düşen üstyapı kalıntıları ile gelecek sosyal kuruluşun üstyapısının tohumları yeralır. Önerilen şema böylesine karmaşık bir durumu unsurlarına ayırmaya, Marx'ın dediği gibi, insan toplumunun *"anatomisi"*ni meydana çıkarmaya yine de imkân verir (21).

Sosyolojinin birinci ve ikinci temel kanunları, sosyal kuruluşların uyumluluk (ahenk), içinden dengelilik koşullarını, belli bir toplumu meydana getiren unsurların birbiriyle uyumlaşması koşullarını belirler. Birinci kanun, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin karakteri arasında uyumluluk zorunluğunu, ikincisi üstyapı ile bunun dayandığı üretim ilişkileri (ekonomik temel) arasında uyumluluk zorunluğunu anlatır. Demek ki, bu iki kanun, sosyal kuruluşların bir tür korunma (idâme) kanunlarıdır. Bu kanunlarla belirlenen koşullar yerine gelmezse, sosyal kuruluş, içinden bir çelişmeye düşer, kuruluşu meydana getiren çeşitli kısımlar birbirine uyamaz olur. O zaman sosyal kuruluş değişikliğe uğrar, bir başka kuruluş haline geçer.

İnsan toplumunun bir kuruluştan öbürüne geçişinin tarihsel sürecini anlayabilmek için, sosyal kuruluşların iç dengelerinin bozulmasına sebeb olan, kurucu unsurların uyumlaşmalarını önleyen, kuruluşları çatlatıp parçalayan etkenin ne olduğunu bilmek gerekir. Bu etken, üretim güçlerinin gelişmesinden, üretim sürecinde insanın doğayı etkileme tarzının değişikliğe uğramasından ve, böylece, insanın doğayı değiştirme,

(21) Préface à la contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkının önsözü)* éd. cit., p. 4.

kendi ihtiyaçlarına uydurma yolunda gittikçe gelişen bir yeteneğe sahip olmasından doğar.

SOSYAL İLİŞKİLERİN VE SOSYAL BİLİNCİN TUTUCU *(Muhafazakâr)* KARAKTERİ

Her sosyal süreç, boyuna tekrarlanan belli bir türden insan çabasına dayanır. Sosyal ilişkiler, insanların birbirlerine, belli türden ve boyuna tekrarlanan karşılıklı etkileridir (*). Boyuna tekrarlanan böylesi bir karşılıklı etki sonucunda insanların zihinlerinde sosyal düşünceler ve sosyo-psikolojik davranışlar yer alır. Etkilerin boyuna tekrarlanması olanağı, insanların sosyal yaşamında meydana çıkan düzenli-oluşların (régularités) çıkış noktasıdır. Bu konuda bilimsel bir çözümleme yapmak imkânını sağlayan da budur (22).

Belli bir aksiyonun boyuna tekrarlanması, ***alışkanlık*** (itiyat), *rutin,* yani bu aksiyonu tıpkı geçmişte olduğu gibi tekrarlama eğilimi yaratır (23). Alışkanlık zoruyle yapılan, rutinle vasıflanan aksiyonların tümüne ***âdet*** diyoruz. Alışkanlıklar ve âdetler, bunların tekrarlanmasına son verip aksiyon tarzında bir değişiklik meydana getiren yeni bir dış uyarıcı ortaya çıkıncaya kadar tekrarlanırlar. Bir gün ortaya çıkıveren yeni aksiyon tarzı da giderek alışkanlık ve âdet halini alır. Bu, biyo-şimik organizma olarak, insan davranışlarının evrensel

---

(*) [Etki = action. Fransızca "action" sözcüğünü, bundan böyle, yerine göre "aksiyon", "etki", "eylem", "işleyiş" sözcükleriyle karşılayacağız. T. Çeviren].

(22) Lenin, sosyolojide sübjektivist yönelime karşı polemiğinde bu mesele üzerine dikkati çekmiştir. Cf. V. I. Lenine. Qui sont les "amis du peuple" et comment ils luttent contre la social-démocratie *("Halk dostları" denenler kimlerdir ve sosyal-demokrasiye karşı nasıl mücadele ediyorlar.)* Oeuvres choisies, Editions en langues étrangères, Moscou 1953, tome I, première partie, p. 103-104.

(23) Tadeusz Kotarbinski "rutin" i şu biçimde tanımlıyor: *"Rutin, vazgeçilmez yaratıcı buluşun yerini, önceden yapılan eylemlerin kolayca kopya edilmesine dayanan bir otomatizmin almasından ibarettir".* Bk. [*Polonya dilinde*] "İyi işgörme üzerine", Lodz 1955, p. 310.

bir kuralıdır (24). Belli türden çabaların boyuna tekrarlanmasından ibâret sosyal ilişkiler ile bu ilişkilerden doğan sosyal düşüncelerin ve sosyo-psikolojik davranışların, bütün çizgileriyle rutin kılığına bürünmeye, sosyal alışkanlık ve âdet halini, âdet hükmüne geçen ideolojik alışkanlıklar ve sosyo-psikolojik davranışlar halini almaya meyletmesi de bu kuraldan gelir. Sosyal ilişkiler ile sosyal bilincin bütünü, tutucu karakterleri ve özgül (spesifik) hareketsizlikleriyle tanınırlar. Değişmeleri, bundan ötürü, ancak dış uyarıcıların etkisiyle mümkün olur.

ÜRETİM GÜCLERİNİN İLERLEYİCİ *(en progrès)* GELİŞME KANUNU

Bununla birlikte, insanların sosyal çabalarının bir alanı vardır ki, o alanda insanların davranışlarında değişikliğe meydan veren dış uyarıcılar durmadan araya karıştıkları için, alışkanlıklar ve rutinler çok uzun ömürlü olamaz. Bu alan üretim sürecidir, insanın doğa üzerine etkisi ve - buna karşılık - doğanın insan üzerine etkisidir. Bu karşılıklı etkileme, işin sosyal sürecinde meydana gelir. Bu karşılıklı etkilemenin karakterinden ötürü son söz, mevcut üretim güçlerinin, yani üretim araçları ve özellikle üretim âletleri ile bunları kullanan insanların tecrübe ve yeteneklerinindir. Sosyal iş sürecinde insan kendisini çevreleyen doğayı değiştirir, kendisine işinin ürünlerinden meydana gelen (evler, şehir ve köyler, kanallar, atelye ve fab-

(24) Çağdaş psikoloji üzerine her el kitabında bu kurala ilişkin bilgi vardır. Örneğin, R. H. Thouless, "General and Social Psychology" *(Genel ve Sosyal Psikoloji)* (Londra 1951, s. 55) adlı kitabında şöyle yazar: *"Bir eylemin yada bir eylemler sisteminin yapılması, sonraki icraların kolaylaştırır. (...) Bir eylemin ya da bir eylemler sisteminin yeteri kadar uzun bir süre yapılmaması, yeniden ortaya çıkma eğilimini azaltır"*. Sözügeçen kitabın yazarı bu olayı, davranış değişikliğini (modification of behaviour) yöneten kanun diye alıyor. Öyle görünüyor ki, burada sözü edilen davranış kuralı "şartlı refleksler" kanunu diye bilinen ve sinir sisteminin yüksek faaliyetlerine ilişkin olarak I. P. Pavlov tarafından isbatlanmış olan kanundan çıkmış olsa gerektir.

SOSYAL YAPI VE SOSYAL GELİŞME ŞEMASI

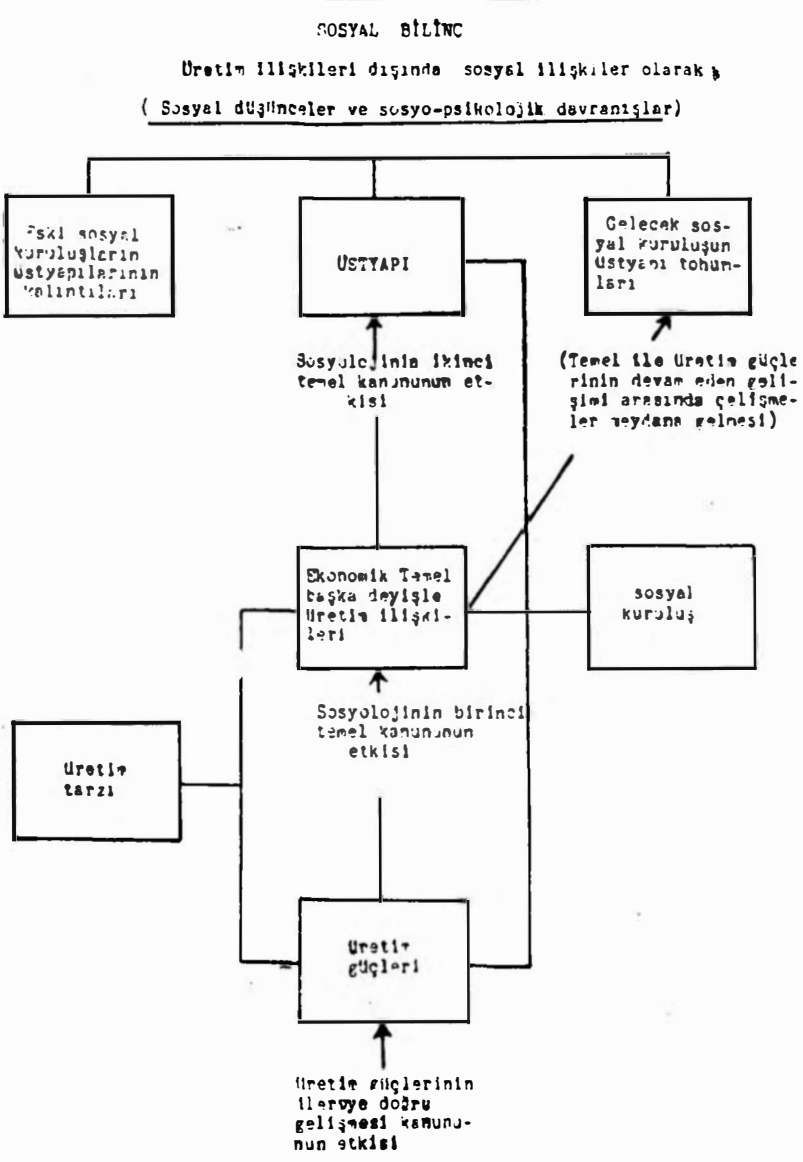

rikalar, ulaştırma araçları v.b.) yeni bir maddî ortam yaratır. Bu yeni ortama, kimi zaman *sunî alan* (terrain artificiel) (25) yada *toplumun maddî tarihsel edinimi* (müktesebatı) (acquis matériel historique de la société) (26) deniyor.

Yeni maddî çevre, üretimin sonraki sürecinde bir davranış değişikliğini "tahrik eden" bir uyarıcı olur. Yeni yada daha iyi iş âletleri ortaya çıkar, yeni iş nesnelerinden yararlanma imkânı belirir, âletleri kullanma yeteneği ve tecrübesi artar. Bu da, yeni "sunî alan"da bir değişiklik meydana gelmesine sebeb olur. Bu değişiklik de yeni bir davranış değişikliğini tahrik eden yeni bir uyarıcının ortaya çıkması demektir. Böylece sürüp gider. İnsan, gittikçe daha karmaşık sunî bir alanla kendi kendini çevreler. Bu alan, âdeta vücudunun doğal organlarını tamamlayan sunî organlar gibidir. İnsan bu yolla doğa üzerindeki egemenliğini pekleştirmiş ve genişletmiş olur. Her yeni davranış, insanların davranışlarında durmadan yeni bir değişikliği tahrik eden yeni dış uyarıcılar yaratır. Böylelikle sosyal üretim güçlerinde sürekli bir gelişme olur.

Demek ki, tutucu karakterleriyle beliren sosyal ilişkilerin, sosyal düşüncelerin ve sosyo-psikolojik davranışların tersine, üretim güçleri sürekli bir değişmeye tâbidir, durmadan değişir. Böylelikle, toplumun "üretici potansiyeli"ni gittikçe daha yüksek düzeylere çıkarır. Amerikan antropoloğu A. L.

---

(25) Bu deyim 1896'da yazdığı "Del materialismo storico" (Tarihsel maddecilik) adlı incelemesinde Antonio Labriola tarafından bilim diline sokulmuştur. Bu metin Labriola'nın "Maddeci tarih görüşü üzerine denemeler" adlı eserinin (doğrudan doğruya kendisi tarafından yazıldığını sandığımız) fransızca baskısında yer almıştır: Essais sur la conception matérialiste de l'histoire, Giard et Brière, Paris 1897. Bk. p. 144. Kazimierz Krauz da [*Polonya dilinde*] "Ekonomik maddecilik" adlı eserinde aynı terimi kullanır. (Kazimierz Kelles-Krauz [1872-1906]: tanınmış sosyolog ve Polonya Sosyalist Partisi'nin başlıca teorici ve yazarlarından).

(26) Bu deyim Krzywicki'den gelir. Krzywicki, maddî nesnelerden, insan emeğinin insanlar arasındaki bağlantıda çimento rolü oynayan ürünlerinden meydana gelen bu "tarihsel edinimi" nde, insan toplumunun tarihsel gelişmesi ile hayvan sürülerinin antihistorik karakterini görür. [*Polonya dilinde*] "Hayvanlarda ve insan cinsinde sosyal gelişme. Sosyolojik inceleme". PIW, Varşova 1951, s. 185.

Kroeber, üretim alanı dışındaki alanlarda insan çabası tutucu zihniyetin damgasını taşıdığı halde, üretim alanına gelinince bu çabada değişiklikler meydana gelmesindeki kolaylığa dikkati çeker. *"Mekanik ya da pratik sorunlarda insanlar yeni koşulların gereklerine daha çabuk uyarlar (....) Buna karşılık, uygulanan takvim artık işe yaramaz hale gelse, takvimi değiştirmek için gerekli basit bir karar, topluca bir sağduyu belirtisi büyük bir direnme ile karşılaşır. (...) İnsanlar, basit hayvanlarınkini andırır beden ihtiyaçları sözkonusu olduğu sürece uysallık ve "intibak kabiliyeti" gösterirler. Ama, zihinlerinin sosyal olarak sistemleştirilmiş ürünleri araya girdiği ölçüde, hem de öngörünün, anlayışın, sağduyu-kanlı hesabın hâkim olmasını beklemek gerektiği anlarda, sanki toplum tutucu bir ruh tarafından yönetilir. Tarihi ne kadar derinlemesine incelersek bu tutucu ruhun gücünün o kadar büyük olduğu meydana çıkar"* (27).

İnsan toplumları üzerine üstün bilgisi olan Kroeber'in bu yetkili teşhisini şu gözlemle tamamlamak uygun olur: insanların yatkınlığı, üretim sürecinde gerekli çabaların koşullarına hızla uyma yeteneği, basit biyolojik ihtiyaçların giderilmesi olgusuna (vakıasına) dayanmaz. Burada söz konusu olan bu değildir. Kaldı ki, biyolojik ihtiyaçlar, çağdaş uygar toplumda üretimle giderilen ihtiyaçların sadece bir kısmıdır. Yatkınlık ve uyma yeteneği, daha yukarıda belirtilen sürecin sonucudur. Bu süreçte her davranış değişikliği yeni uyarıcılar yaratır. Bu uyarıcılar da yeni bir davranış değişikliğini tahrik ederler.

Sosyal üretim güçlerindeki gelişmenin burada belirtilen bu kuralına, *üretim güçlerinin ilerleyici gelişme kanunu* adını vereceğiz. Demek bu kanun, üretim güçlerinin boyuna değişikliğe uğraması ve bu yolla toplumun "üretim potansiyeli"ni yükseldikçe yükselmeye götürmesi zorunluğunu ortaya koyar. Bu zorunluk, yukarda belirttiğimiz gibi, yeni uyarıcıların durmadan meydana çıkmasının sonucudur. Bu uyarıcılar aynı zamanda, - sosyal üretim sürecinde insan tarafından yaratılan sunî maddî alanı değişikliğe uğratarak - insanla doğanın birbiri

(27) A. L. Kroeber. Anthropology, New York 1948, s. 522.

üzerine tepkide bulunma tarzlarını da değiştirir. Bu süreç, insanın, kendini çevreleyen maddî dünyaya gittikçe genişliğine ve çeşitli yanlarından hâkim olması sürecidir.

GELİŞME SÜRECİ VE SOSYAL KURULUŞLARDA DEĞİŞMELER

Üretim güçlerinin ilerleyici gelişme kanununun etkisi, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin karakteri arasındaki uyumluluğu ergeç bozar. Üretim güçlerinin gelişmesi bir zaman sonra öyle bir sonuç doğurur ki, üretim ilişkileri üretim güçlerinin yeni gereklerine (icaplarına) uyamaz olurlar. Üretim tarzının iç uyumluluğu (ahengi) bozulur, bu tarz içinden dengeli bir bütün olmaktan çıkar, üretim ilişkileri ile yeni üretim güçleri arasında bir çelişme meydana gelir. Sosyolojinin birinci temel kanununun etkisi, üretim ilişkilerinin yeni üretim güçlerine uymasını sağlar. Üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin yeni gereklerine uyması olayı meydana gelir.

Üretim ilişkilerindeki değişiklik de, toplumun üstyapısı ile ekonomik temeli arasındaki uyumluluğu bozmaktan geri kalmaz. Sosyal kuruluşta iç çelişme, üstyapı ile yeni ekonomik temelin gerekleri arasında bir çelişme meydana gelir. Sosyolojinin ikinci temel kanununun etkisi, üstyapı ile yeni ekonomik temelin gerekleri arasındaki uyumluluğu yeniden kurar, üstyapı değişikliğe uğrar ve yeni bir sosyal kuruluşun meydana gelmesi süreci böylece tamamlanır.

Bu sürecin bütünü, 46 ncı sayfada toplumun yapısını ve gelişmesini gösteren şemada belirtilmiştir. Sosyal kuruluştaki değişmenin birinci uyarıcısı, Engels'in dediği gibi, *"önünde sonunda"* (28) hükmünü geçiren uyarıcısı, demek herzaman üretim güçlerinin gelişmesidir. Böyledir, çünkü, sosyal ilişkilerin, sosyal düşüncelerin ve sosyo-psikolojik davranışların ka-

(28) Bu konuda Engels'in Joseph Bloch'a 21 Eylül 1890, Heinz Starkenburg'a 25 Ocak 1894 tarihli mektuplarına bakınız. Karl Marx et Friedrich Engels. Oeuvres philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947, p. 123 et 132.

rakterlerinin tutuculuğuna karşın, üretim güçleri sürekli değişmeler içindedirler ve gittikçe daha üstün üretim düzeylerine yükselirler. Ekonomik temelin olduğu gibi üstyapının da tutucu karakterinden, bunların üretim güçlerine uymalarının, sosyolojinin iki temel kanununa göre, sadece bunun zorunlu olduğu alanlarda kalması sonucu çıkar.

Bundan ötürüdür ki, yeni bir sosyal kuruluşta eski kuruluşun üretim ilişkilerinin kalıntıları (örneğin, kapitalist sosyal kuruluşta feodal ilişkilerin kalıntıları) çok zaman tutunmaya devam eder. Yine bundan ötürüdür ki, üstyapının değişmesi, sosyal bilincin tümüyle değişmesi demek değildir. Yeni üstyapının yanısıra, önceki sosyal kuruluşun üstyapısının birçok unsurları sosyal bilinçte yaşamaya devam eder. Nihayet şunu da belirtmek gerekir ki, sosyolojinin birinci ve ikinci temel kanunları birbiri ardından değil, aynı zamanda etkide bulunurlar. Şu farkla ki, üstyapının ekonomik temele uyma süreci, üretim ilişkilerinin yeni üretim güçlerine uyma sürecinden çokluk açıkça daha uzun sürer.

Bundan başka, yeni üstyapı boşlukta doğmayıp, unsurlarını geçmişin ve günün sosyal ilişkilerinden, sosyal düşüncelerinden ve sosyo-psikolojik davranışlarından alır, bunları yaratıcı bir şekilde değişikliğe uğratır ve yeni ekonomik temele uydurur. *"Düşünceler gökten düşmez* - der Labriola - *ve hiçbir şey bize rüyada gelmez"* (29). Aynı kapitalist üretim ilişkileri, İngiltere'de püritenlik biçimini alan bir üstyapının, Fransa'da ise, üstyapı olarak, maddeciliğin ve özgür-düşünürler akımının doğmasına sebeb olmuştur (30). Gerçekten de, yeni üstyapının üzerine kurulduğu, bir deyimle *tarihsel temel* (31) bu iki ülkede birbirinden farklı idi. Meydana gelmekte olan üstyapının daha uzak dönemlerin sosyal ilişkilerine ve sosyal düşüncelerine

(29) Le matérialisme historique *(Tarihsel maddecilik)*, éd. cit., p. 186.

(30) "Socialisme utopique et socialisme scientifique" *"Ütopyacı sosyalizm ve bilimsel sosyalizm)* in ingilizce baskısına Engels'in yazdığı sunuya bakınız. Bureau d'Editions, Paris 1933, p. 13 à 16.

(31) Bu terim, yeni üstyapının oluşumunda tarihsel temelin rolünün bir tahlilini de yapan Krzywicki tarafından kullanılmıştır. Bk. a. g. e., s. 140'tan 149'a.

dayanmasına da sıkça rastlanır. Arada geçerliğini kaybetmiş olan bu ilişki ve düşünceler, yeni sosyal kuruluşta yeniden geçerlik kazanırlar. Örneğin, pazar için üretimle uyumlu ve ilkçağda son derece gelişmiş olan Roma medenî hukuku, feodal üretim tarzı döneminde geçerliğini kaybetmişken, kapitalist üretim tarzının doğmakta olduğu dönemde yeniden kazanmıştır. Yeni üretim ilişkilerinin ve bunlarla uyumlu üstyapıların uzun zamandan beri varolduğu ülkelere özgü üstyapıların (yada bir kısım unsurlarının) bir başka toplumca edinilmesi de yine sık rastlanan olgulardandır (32). Böylece, günün ve geçmişin çeşitli unsurları, meydana gelmekte olan sosyal kuruluşun üstyapısını kurmak üzere birleşirler.

Sonuç olarak, yeni üretim ilişkilerine uyan üstyapı, ülkesine göre, üzerinde kurulduğu tarihsel temele göre değişiklik gösterir. Aynı sosyal kuruluş çerçevesi, örneğin kapitalizm çerçevesi içinde, çeşitli ülkelere göre, üstyapının özünde ciddî farklar vardır. Belli bir sosyal kuruluşun üstyapısının yanısıra, önceki kuruluşların üstyapılarından miras kalmış birçok unsurları, ülkesine göre farklı üstyapıları da kapsayan sosyal ilişkilerin ve sosyal bilincin genel görünüşünde ise daha da önemli farklar bulunur. (Örneğin, Avrupa'da hristiyanlık, Japonya'da şintoizm ve budizm, İngiltere'de monarşi, kuzey Amerika'da plepler cumhuriyeti). Belli bir sosyal kuruluş, demek

(32) Krzywicki, zaman ve mekân içinde *"düşüncelerin yolalması"* denilen olaya dikkati çekmiştir. a. g. e. s. 88'den 108'e. Marx da yeni üstyapının meydana geliş süresince geçmişe dayanmaların ne olduğu sorunuyle ilgilenmiştir. *"Ölmüş bütün kuşakların gelenekleri, yaşayanların beyinlerine son derece ağır bir yük halinde baskı yapar. Ve hattâ kendilerini değiştirmeye, kendilerini ve eşyayı değiştirmeye, yepyeni bir şey yaratmaya uğraşır göründükleri sırada, yani devrimin o bunalımlı dönemlerinde bile geçmişin ruhlarını kaygı içinde dâvet ederler (....) Luther'in havarî Paul maskesi takması, 1789-1814 devriminin ilkin Roma Cumhuriyeti, sonra da Roma İmparatorluğu kılığına bürünmesi, 1848 devriminin ise bir 1789'un, bir 1793-1795 devrimci geleneğinin gülünç bir taklitçisi olmaktan öteye gidememesi bundandır. Yeni bir dil öğrenmeye başlayanın boyuna ana diliyle düşünüp düşüncelerini yeni dile çevirmesi budur..."* Karl Marx. Le 18 Brumaire se Louis Bonaparte" *(Louis Bonaparte'ın 18 Brümeri)* Editions Sociales, Paris 1949, p. 13.

ki, ülkesine göre, sosyal ilişkilerinde ve sosyal bilinç unsurlarında (sosyal düşünceler ve sosyo-psikolojik davranışlarda) büyük bir zenginlik ve büyük bir çeşitlilik gösterebilir. Aynı üretim tarzı, demek ki, son derece çeşitli sosyal bilinç yapılarının ve hattâ yine son derece çeşitli üstyapıların varlığı imkânını ortadan kaldırmaz.

SOSYAL GELİŞMEDE DİYALEKTİK SÜREÇ

Görüldüğü gibi, bir sosyal kuruluştan ötekine geçiş süreci, insan toplumunda bir takım çelişmelerin ortaya çıkmasına, bunun ardından bu çelişmeleri ortadan kaldırmaya götüren bir uyma (intibak) sürecinin meydana gelmesine dayanır. Çelişmelerin meydana çıkması ve ortadan kalkması yoluyle oluşan böylesi bir gelişme sürecine *diyalektik süreç* (33) denir.

İnsan toplumunun gelişmesine, demek ki üç tür diyalektik süreç katılıyor. Birincisi, insanla doğanın karşılıklı etkileri sırasında, sosyal iş sürecinde, *"insanla doğa arasında madde mübadelesi"* sırasında çelişkiler ortaya çıkmasıdır. İnsan, sunî maddî alanına biçim verirken, ogüne değin uyduğu davranış tarzı ile bu yeni çevrenin yarattığı uyarıcı arasında bir çelişki meydana gelmesine sebep olur. Bu çelişki bir davranış değişikliği sonucunda, yani üretim güçlerinde bir değişiklik olması sonucunda ortadan kalkar. Ama, bu da yeni uyarıcıların ve giderek yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına sebeb olur. Ve bu böylece sürer gider. İkinci diyalektik süreç, yeni üretim güç-

(33) Marx ve Engels diyalektik kavramını Hegel'den almışlardır. Ama öylesine ki, düşüncelerin meydana çıkan ve ortadan kalkan çelişkilerle kendiliğinden gelişmesine ilişkin Hegel diyalektiğini, gerçek dünyayı, çelişkilerin meydana gelmesi ve ortadan kalkması yoluyle oluşan bir gelişme süreci olarak gören maddeci bir diyalektik haline dönüştürerek. Engels bu düşünceyi şöylece anlatır: *"Ama böylelikle, düşüncenin kendi diyalektiği de, sadece, gerçek dünyanın bilinçli bir yansısı haline gelmiş ve bununla da, Hegel'in diyalektiği başaşkarı getirilmiş yada, daha doğrusu, başaşağı durmakten yeniden ayakları üzerine konulmuştur"*. F. Engels, Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande *(Ludwig Feuerbach ve alman klâsik felsefesinin sonu)*, dans: Marx et Engels, Études philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947, p. 41.

leri ile eski üretim ilişkileri arasında bir çelişki meydana gelmesiyle oluşur. Yeni üretim güçlerini frenlemeye başlayan bu çelişki, üretim ilişkilerinin yeni üretim güclerine uymasıyle ortadan kalkar. Üçüncü diyalektik süreç, yeni üretim ilişkileri ile, yani yeni ekonomik temel ile eski üstyapı arasındaki çelişkiden doğar. Başlangıçta yeni ekonomik temelin meydana gelmesini frenlemiş olan bu çelişki, üstyapının yeni ekonomik temele uymasıyle son bulur. Bu diyalektik süreçler - sadece bu üçü - insanlığın sosyal gelişme sürecini meydana getirir.

ÇELİŞKİLİ KURULUŞLARDA SOSYAL GELİŞME : SINIF ÇATIŞMASI VE SOSYAL DEVRİMLER

Sosyal gelişme sürecindeki yukarda belirtilen düzenli-oluş (régularité), bütün sosyal kuruluşlar için geçerlidir. Bu düzenli-oluşun kaynağı, ekonomik temel ile üstyapının (ve, daha doğrusu, sosyal bilincin tümünün) tutucu karakterde olmasına karşın, üretim güçlerinin sürekli bir gelişmeye uğramasındadır. Çelişkili üretim ilişkilerine dayanan sosyal kuruluşlarda, üretim ilişkilerinin ve üstyapının tutucu karakterini büsbütün açığa çıkaran ek bir etken de etkide bulunur. Bu etken, üretim araçları mülkiyeti üzerindeki imtiyazları kurulu üretim ilişkileriyle sağlanan sınıfın (bu imtiyazları güven altına alarak) bu ilişkileri korumakta ve bununla uyumlu üstyapıyı olduğu gibi tutmakta çıkarları bulunmasından gelir. Bu sınıf, tabiatları gereği zaten tutucu olan mevcut ekonomik temel ile üstyapıyı, az ya da çok bilinçle, kendi çıkarı için, olduğu gibi tutar. Bunların tutucu karakterini, eylemiyle, özellikle Devlet kudretiyle ve buna bağlı hukukî ilişkilerle daha da pekleştirir. Bunun sonucu, çıkarı üretim güçlerinin gelişmesinde olan sınıfın yada sınıfların, mevcut üretim ilişkileriyle belirlenen sosyal imtiyazların sürüp gitmesine ve bu ilişkilerle uyumlu üstyapıya karşı çıkmasıdır.

Bir yandan yeni üretim güçleri ile eski üretim ilişkileri, bir yandan da yeni üretim ilişkilerinin - yeni üretim güçlerinin gereklerine uyan - gerekleri ile eski üstyapı arasında bu koşullar içinde meydana gelen çelişkiler, *sınıf çatışmasını* doğu-

rur. Bu çelişkilerin ortadan kaldırılması, üretim araçlarının eski mülkiyet ilişkilerine dayanan sınıfın sosyal imtiyazlarına son vermekle, yani *sosyal devrim* yoluyle mümkün olur. Bu, genellikle, derece derece değişikliklere değil, özellikle üretim araçlarının eski mülkiyet ilişkilerini koruyan politik ve hukukî üstyapılarda az yada çok fırtınalı değişikliklerle olur.

Eski üretim ilişkilerinin sürüp gitmesinde çıkarı olan sınıf kurulu düzenin değişmesine karşı koyduğu için, yeni üretim tarzında çıkarı olan sınıf yada sınıflar kendi sosyal düşüncelerini, kendi sosyo-psikolojik davranışlarını ve tabiî, şartlar elverişli olursa, kendi politik örgütlerini yaratır, kurarlar. O zaman, sosyal bilinçte bir bölünme olur. Kurulu ekonomik temele uyumlu üstyapı ile daha önceki sosyal kuruluşların üstyapı kalıntılarının yanı sıra, gelecek sosyal kuruluşun üstyapısının tohumları sosyal bilinçte gelişmeye koyulur. Yeni üretim ilişkileri için mücadele eden sınıf, ya da sınıflar bu tohumların portörleridir. Sınıf çatışması tam bir sosyal düşünce ve ideoloji mücadelesi halini alır. Çeşitli sosyo-psikolojik davranışlar arasında mücadele ve, eğer şartlar elverişli olursa, yeni politik örgütlerin kurulu iktidara karşı mücadelesi halini. Bu mücadele, yeni sosyal düşüncelerle ve yeni sosyo-psikolojik davranışlarla yürütülüp yönetilir (34).

Eski üretim ilişkilerinin sağladığı imtiyazdan yararlanan sınıf - Devlet kudretinin, hukukî ilişkilerin ve işine gelen ideolojiler ile sosyo-psikolojik davranışların yardımıyle - eski sosyal kuruluşun ömrünü bir süre uzatmayı genellikle becerir. Bir sosyal kuruluştan ötekine geçişin, gecikerek, bu yüzden de patlamalı olması bundan ötürüdür. Patlama, gelişen yeni sosyal güçlerin eski sosyal kuruluşun meydana getirdiği "baraj"ı yıktığı zaman olur. Sosyal gelişmenin diyalektik süreci, sınıf çatışması ve sosyal devrimler biçimine bürünür.

Marx, çelişkili üretim ilişkileri koşulları içinde bir sosyal kuruluştan ötekine geçiş sürecini, bugün klâsik sayılan aşa-

(34) Yeni sosyal düşüncelerin böylesi dönemlerde oynadığı etkin rol, Krzywicki tarafından [*Polonya dilinde*] "Düşünce ve Yaşam" adlı eserde eksiksiz bir şekilde açıklanmıştır. a. g. e., s. 41'den 150'ye kadar.

ğıdaki sözleriyle belirtmiştir:

"Toplumun maddî üretim güçleri, gelişmelerinin belli bir uğrağında, o günedek içinde oluştukları kurulu üretim ilişkileri ile yada bunun hukukça anlatımından başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileri ile çelişkiliğe düşerler. Üretim güclerinin bir süre gelişme biçimleri olmuşlarken, artık engel haline gelirler. O zaman bir sosyal devrim dönemi açılır. Ekonomik temeldeki değişiklik az yada çok koskoca üstyapıyı bütünüyle çökertir." (35).

SOSYAL SINIF VE TABAKALAR

Bu tabloya şunu da eklemek gerekir ki, üretim ilişkileri

(35) "Préface à la controbution à la critique de l'économie politique" *(Ekonomi politiğin tenkidine katkının önsözü)*, éd., cit., p. 4. Marx 1859'da yazdığı bu önsözde, sosyal devrimin, geçerliliğni yitirmiş üretim tarzlarını tasfiye yi her zaman başaracağını tasarlar. Böylece, her sosyal kuruluş, yerini üretim güclerinin daha üstün bir düzeyine uygun düşen yeni bir kuruluşa bırakır. İnsanlık bütünüyle alınırsa bu görüşün doğruluğu söz götürmez. Ama, birçok toplumların tarihi, üretim güçlerinin, uygarlığın ve kültürün gerilemesiyle yada eski üretim ilişkilerini savunan sınıfın yeteri kadar güçlü, bunları değiştirmeği yürekten dileyen sınıfın iyice güçsüz ve sosyal ereğinin bilincinden öylesine yoksun olmasından ileri gelen bir duraklama ile sonuçlanmıştır ki, zafere ulaşan bir sosyal devrim meydana gelmemiştir. Bunun, özellikle, asyatik sosyal kuruluşlarda böyle olduğu anlaşılıyor. Ya bir gerileme ve daha aşağı bir sosyal gelişme düzeyine düşme (Mısır'da ve Mezopotamya'da olduğu gibi), yada bir duraklama (Hindistan ve Çin'de olduğu gibi) ile son buluyorlardı. Düşünülebilir ki, sulama tesislerinin Devletçe ayakta tutulması zorunluğundan ötürü, egemen sınıfı iktidardan uzaklaştırmak imkânsızdı. Antik sosyal kuruluşlar bile üretim güçlerinin gerilemesiyle son bulmuşlardır. Ortaçağdan sonradır ki, Avrupa'da, üretim güçleri kesintisiz gelişmeye uğrayabildi. Zafere ulaşan sosyal devrimler bu gelişmenin manivelâsı olmuştur. Uygarlıkların ve kültürlerin, bir gelişme bir gerileme getiren "büyülü çember" i kırılmıştı. Bugün, ürünlerin ve üretim güçleri ile sosyal düşüncelerin mübadelesi bütün insanlığı öylesine birbirine bağlamış, zafere ulaşan bir sosyal devrim üretim güçlerinin çelişkili karakterini kimi ülkelerde tasfiye ederek bütün toplumların gelecekteki sosyal gelişmelerini öylesine güven altına almıştır ki, bu "çember" e geri dönmek artık mümkün değildir.

ile üstyapının tutucu karakteri, sadece, sosyal imtiyazları üretim araçlarının kurulu ilişkilerine bağlı sınıfça desteklenmekle kalmaz, ekonomik ve sosyal durumları mevcut sosyal kuruluşun üstyapısına dayanan sosyal tabakaların desteğinden de yararlanır. *Sosyal tabaka* deyiminden - sosyal sınıftan farklı olarak - toplumun, ekonomik ve sosyal durumları üretim araçlarının mülkiyet ilişkilerine değil, belli bir üstyapının kendine özgü ana çizgilerine dayanan bir üyeler grubunu anlıyoruz. Örneğin, Devlet iktidarının icracıları olan memurlar yada belli bir sosyal kuruluşun üstyapısının tamamlayıcı bir parçası olan bir dinin din adamları gibi, bu tabakaların da, sosyal kuruluşun süregitmesinde çıkarları olabilir (36). Sosyal durumları üstyapının mevcut biçimlerine dayanan tutucu sosyal tabakaların meydana gelmesi olayı, çelişkisiz sosyal kuruluşta da, örneğin sosyalist kuruluşta da ortaya çıkabilir. Sınıf mücadelesi sözkonusu olmadığı çelişkisiz üretim ilişkilerine dayanan bir kuruluşta bile böylesi bir durum, sosyal gelişmenin bir tür "çatışmalı karakter" (caractère tumultueux) alması sonucuna varabilir.

TARİHSEL MADDECİLİK

Yukarıda açıklanan sosyal gelişme kanunlarını anlatan teorinin adı, *maddeci tarih görüşü* yada, daha kısası, *tarihsel maddecilik*'tir. Bu teori, insan toplumlarının topyekûn gelişmesini, boyuna tekrarlanan ilk uyarıcısı sosyal üretim sürecinde insanla kendisini çevreleyen maddî dünya arasındaki kar-

(36) Bu konuda, Engels'in Konrad Schmidt'e yolladığı 27 Ekim 1890 tarihli mektuba bakınız. Marx et Engels, Etudes philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947: *"Toplum, vazgeçilmesi imkânsız bir takım ortak görevler yaratır. Bu görevlere tayin edilen (atanan) kişiler "toplum içinde" işbölümünün yeni bir dalını meydana getirirler. Bu kişiler, böylece kendi "müvekkillerine" karşı da özel menfaatler elde etmiş olurlar, onlara karşı kendilerini bağımsız hale getirirler, işte Devlet"* (p. 126). Daha ilerde Engels şöyle yazar: *"Yeni işbölümü zorunlu olup da profesyonel hukukçuları yarattı mı, bir yeni, bir bağımsız alan daha açılmış olur..."* (p. 127). Nihayet, ideoloji konusunda da şöyle yazar: *"Bu görevi üzerine alan kişiler de, işbölümünün ayrı bir çevresini meydana getirmiş olurlar..."* (p. 128).

şılıklı etkilerden meydana gelen bir diyalektik süreçler bütünü halinde görür. Bu kanunların Marx tarafından keşfi ve köklü sonuçlarının Engels tarafından devam edilen incelenmesi, insan toplumlarının gelişmesinin bilimsel bir çözümünün temelleri olmuştur. Engels, bu keşfin tarihsel anlamını şu deyimle değerlendirmiştir: *"Organik doğanın gelişme kanunlarını nasıl Darwin keşfettiyse, Marx da insanlık tarihinin gelişme kanunlarını keşfetmiştir."* (37).

(37) "Discours sur la tombe de Karl Marx" *(Karl Marx'ın mezarı başında söylevler)*, "Karl Marx, homme, penseur et révolutionaire" *(İnsan, düşünür ve devrimci olarak Karl Marx)*, Editions Sociales Internationales, Paris 1928, p. 31.

MADDECİ TARİH GÖRÜŞÜ VE BU KONUDA KİMİ ANLATI-BİÇİMLERİ (formulations) ÜZERİNE NOTLAR

Engels'in maddeci tarih görüşünü anlatı-biçiminde kimi aykırılıklara raslanır. Engels, Anti.Dühring'te (a. g. e. 307) şöyle yazar: *"Maddeci tarih görüşü, bütün sosyal rejimlerin temelini üretimin ve üretimden sonra ürünlerin mübadelesinin meydana getirdiği tezinden yola koyulur."*. Engels'in, *"mübadele"* deyimiyle ürünlerin bölüşümünü, başka deyişle dağılımını kastettiği metinden anlaşılıyor. Dağılım, üretim ilişkilerine sımsıkı tâbi, üretim tarzına sımsıkı bağlı olduğu için bu anlatı-biçiminde yanlışlık yoktur. Şu var ki anlatımı açıklıktan uzaklaştırdığı için, dağılımın ayrıca sözünü etmek de yararlı değil.

Engels'in *"Ailenin, özel mülkiyetin ve Devlet'in kaynağı"* adlı kitabının birinci baskısına koyduğu önsözde daha da aykırı bir anlatı-biçimi buluyoruz. (L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat, Editions Sociales .Paris 1954, p. 15-16): *"Maddeci görüş bakımından tarihte belirleyici etken, önünde sonunda, dolayımsız (immédiate) yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim de iki yanlıdır. Bir yandan yaşama araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan nesneler ile bunların yapımı için gerekli nesnelerin üretimi, öte yandan insanların kendilerinin üretilmesi, cinsin devamı. Belli bir tarihsel dönemin ve belli bir ülkenin insanlarının tâbi oldukları müesseseler bu iki tür üretimle belirlenir: bir yandan işin, bir yandan da ailenin varmış olduğu gelişme uğrağı (merhalesi) ile. İş ne kadar az gelişmişse, ürünlerin miktarı da, giderek toplumun zenginliği (serveti) de o kadar az olur. Böyle olunca da kan bağlarının üstün etkisi sosyal düzene o derecede hâkim görünür."*

Demek bu anlatıma göre, ilkel toplumda yalnız üretim güçlerinin gelişmesi değil, özerk (autonome) etken olarak etkide bulunan aile ilişkilerinin gelişmesi de toplumun gelişmesini belirlemelidir. Engels'in bu söyledikleri Krauz (*"Tarihsel Maddecilik"*, Karakovi 1908, s. 71 ve sonrası), Cunov (Die Marxsche Geschichts - Gesellschafts - und Staatstheorie, cilt II, s. 138-142) ve Kautsky (Die materialistische Geschichtsauffassung, cilt I, s. 842 ve sonrası) taraflarından eleştirilmiştir. Osravitianov'a da bakınız: *(Kapitalizmden önceki kuruluşlar ekonomisi tasla)* éd, cit., p. 142. Krzywicki ise, tersine, Marx tarafından açıklanmış olan tarihsel maddeciliğin kanunlarının kabile rejimine uymadığını kabul ederek, Engels'in görüşünü andırır bir

görüşü savunmuştur. (*"Sosyolojik İnceleme"* ye bakınız, a. g. y., s. 217). Krzywicki'ye göre, maddeci tarih görüşüne ilişkin kanunlar, ancak, sosyal bağlantının çimentosunu maddî nesnelerin meydana getirdiği ve *"territorial"* dediği bir rejimde geçerli olmaya başlar. [*Yine ona göre*] kabile rejiminde, bir anlamda, üretim ilişkileri olmamak, insanlar arasında, ancak, dolaysız kabile ilişkileri bulunmak gerekir. Bu görüş yanlıştır. Gerçekten, kabile rejiminde de üretim süreci oluşur. Demek o rejimde de maddî nesnelerin aracılığıyle bağıntısını kuran sosyal ilintiler meydana gelir, başka deyişle o rejimde de üretim ilişkileri ortaya çıkar.

Kimi yazarlar, maddeci tarih görüşünü anlatmak üzere, başka terimleri kabul ettirmeyi denemişlerdir. Tarihsel maddecilik üzerine yazmaya ilk girişenlerden ve Marx'ın damadı olan Paul Lafargue, başlıca eserine "Le déterminisme économique de Karl Marx" (1909) *(Karl Marx'ın ekonomik determinizmi)* adını verir. Georges Plekhanov, tarihsel maddecilik üzerine ilk kitabına [*Rusça*] "Monist tarih görüşünün gelişmesi üzerine deneme" adını seçmiştir (1894'te Londra'da yazılan, 1895'te Petersburg'ta yayımlanan kitabın fransızca çevirisi: Edition, Sociales, Paris 1959). Plekhanov'u, kitabının başlığına "tarihin monist görüşü" deyimini koymaya götüren nedenin, Çarlık sansürüne ilişkin düşünceler olduğunda şüphe yok. Çünkü, kitabının metninde, tarihsel süreçlerin kavranması için çıkış noktası olarak açıkça maddecilikten sözaçar.

Sonraları, özellikle XX nci yüzyılda, birçok yazar "tarihin ekonomik görüşü" deyimini seçmiştir. Kazimierz Krauz - ki, bir takım tutarsızlıklarına karşın, prensip bakımından, maddeci tarih görüşünden yana olanlardandır - "mono-ekonomik tarih görüşü" denilmesini önermiştir. Bk. [*Polonya dilinde*] "Ekonomik maddecilik", Karakovi 1908, s. 4. "Ekonomik tarih görüşü" deyimi yada benzerleri doğru deyimler değildir. Çünkü, gerçekten, tarihsel maddeciliğin özünü yansıtmazlar. Tarihsel maddeciliğe göre, sosyal gelişmeyi belirleyen, "önünde sonunda" belirleyici olan uyarıcı, ne ekonomik ilişkilerden, ne de hattâ bu ilişkilerin parçası olan üretim ilişkilerinden meydana gelmez. Bu uyarıcı, insan ile insanı çevreleyen *maddî* dünya arasındaki karşılıklı etkilerin diyalektik sürecidir. Başka deyişle sosyal üretim güçlerinin gelişmesidir. Demek ki sözkonusu olan, tarihin (sözcüğün tam ve kesin anlamıyle) *maddeci* görüşüdür.

Kimileri de, filozofik maddecilikle, başka deyişle maddeci dünya görüşüyle aralarına bir mesafe koymak için, bile isteye ekonomik maddecilik terimini kullanıyorlar. Ne var ki, tarihsel maddecilik, maddeci dünya görüşünden çıkmıştır. İlkel ve metafizik maddecilik değil elbet. Maddî dünyanın bilinmesinde ve değiştirilmesinde insanın aktif rolünü hesaba katan diyalektik maddecilik. Bu konuda Engels'in *"Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu"* adlı

eserine bakınız. (Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique almande, Marx et Engels, Etudes philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947).

Maddeci tarih görüşü, kaynağından, bu dünya görüşünden ayırılıp tek başına incelenemez. İnsan ile onu çevreleyen maddî dünya arasında üretim güçlerinin gelişmesiyle belirlenen karşılıklı etkiler, insanın - istem ve bilincinden bağımsız olarak, nesnel olarak var olan - gerçek varlıkla cedelleşmesinden başka bir şey değildir. Bu, kendi zihninin hayaletleriyle yada kendi isteminin yarattıklarıyle değil, nesnel maddî dünya ile cedelleşen, madde ile cedelleşen insandır. İnsan çabası da elbet, nesnel olarak sâhiden var olan dünyanın içinde yer alır. Bu çaba nesnel dünyayı değiştirir ve fiilen insanın ihtiyaçlarına uygun hale koyar. Sosyal üretim sürecinde değişikliğe uğrayan maddî dünyanın nesnel gerçekliği bir veri olarak konulmasaydı, insan toplumlarının gelişmesini yöneten kanunların bilimsel çözümü anlamını yitirir, insan hayalinin boş bir oyunundan başka birşey olmazdı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK KANUNLAR

GENEL KAVRAMLAR

Ekonomik süreç, boyuna tekrarlanan insan eylemlerinden meydana gelen bir bütündür. Toplumun belli bir tarihsel gelişiminden doğan belli koşullar içinde bu eylemler belli bir tarzda tekrarlanır. Başka deyişle, bu eylemlerin karakteri, belli türden düzenli-oluşların (régularités) tümüyle belirlenir. Bu düzenli-oluşları, çeşitli eylemler arasındaki, yada bu eylemlerin birimleri olan çabalar arasındaki, boyuna tekrarlanan ilişkilerden (yada oranlardan) (1) meydana gelen belli unsurlara ayırmak mümkündür. Bu ilişkilere (yada oranlara) *ekonomik kanunlar* diyoruz.

---

(1) [Fransızca çeviride "rapport" ve "relation" terimleri kullanılmış. Biz "rapport" a "ilişki", "relation" a "oran" dedik. İlgili dipnotu şu:]
Burada "rapport" ve "relation" terimlerini -birbirinden ayırdedeyim derken düşülebilecek inceliklere girmeden- aralarında fark gözetmeksizin kullanıyoruz.

[Eserin Polonya dilindeki aslında kullanılan sözcükleri bilmiyoruz. Şu var ki, Fransızca metinde, aşağıya aldığımız parçada olduğu gibi, bir iki cümle dışında (Bk. s. 10), "rapport" ve "relation" terimleri yine de farklı anlamlarda kullanılıyor. Lange'nin çözümlemelerinden de anlaşılacağı gibi, ilişkilerin, nitel (keyfî) ve nicel (kemmî) bir yanı vardır. Örneğin, yazar: *"İnsanların eşya ile ilişkileri, insanlar arasındaki ilişkilerde* (rapport) *aracılığa yarayan halkalardır"* derken niteliğe, *"Üretim sürecinde insanla eşya arasındaki bu ilişkiler, harcanan emek (iş) le ürünlerin miktarı arasındaki oran* (rapport) *dır."* derken niceliğe değinmiş oluyor. Bizim "ilişki" ve "oran" sözcüklerimiz ayırımı iyice belirttiği için, yukarki dipnotu Türk okurlarını ilgilendirmeyecektir tabiî. T. Çeviren.]

NEDENSEL *(İLLİ)* KANUNLAR, *BİRLİKTE-OLUŞ* [*] KANUNLARI VE FONKSİYONEL KANUNLAR

Bütün kanunları olduğu gibi ekonomik kanunları da, başka deyişle doğada ve insan toplumunda meydana gelen ve boyuna tekrarlanan ilişkileri de üç tipe ayırıyoruz. Bunlar, nedensel kanunlar (lois causales), birlikte-oluş kanunları (lois de concomitance) ve fonksiyonel kanunlar (lois fonctionnelles) dir. *Nedensel kanunlar,* belli bir olgunun (konumuz bakımından bir eylemin yada bir çabanın) ardından boyuna bir başka olgunun gelmesi ve bu birbiri ardından gelişin zaman içinde sürmesi ilişkisidir. Birinci olguya, yani önceki olguya *neden* (illet, sebeb), ikinci olguya, yani sonra gelen olguya *sonuç* (netice) diyoruz.

Birlikte-oluş kanunları ise, iki yada daha çok olgunun boyuna birlikte meydana gelmesi ilişkileridir. Birlikte-oluş kanunlarına *"yapı* (structure) *kanunları"* denildiği de oluyor. Çünkü, boyuna birlikte ortaya çıkan olgular, düzenli bir olgular yapısı meydana getirirler. Nihayet, nicelikçe (kemmiyetçe) ölçülebilir olgular arasında matematik fonksiyonlarla gösterilmesi mümkün bir ilişki (yada bir oran) bulunduğu zaman *fonksiyonel kanunlar* ortaya çıkar.

Yukarda sayılan üç tür kanundan nedensel kanunun temele ilişkin bir anlamı vardır. Gerçekten de, gerek birlikte-oluş kanunları, gerek fonksiyonel kanunlar, nedensel kanunlara bağlanabilirler. Eğer kimi olgular, bunlardan kurulu belli yapılar halinde, boyuna birlikte meydana geliyorlarsa, bu demektir ki bu yapı, önceki belli bir takım olguların ortak sonucudur. Önceki olgular, boyuna birlikte meydana gelen sonraki olgula-

---

[*] ["Birlikte-oluş" deyimini "concomitance" karşılığı kullanıyoruz. Eskiden kullanılan ağdalı "mürafakat" sözcüğü yerine, "Concomitance" Türk Dil Kurumunun "Felsefe ve Gramer terimleri" adlı eski (1942) sözlüğünde "terafuk-kuşalık", M. A. Ağakay ve N. Hızır'ın aynı kurumca yayımlanan (1952) "Fransızca-Türkçe Sözlük" lerinde ise "birliktelik-birlikte varlık" deyimleriyle karşılanmış. Biz, "birlikte-oluş" deyiminin kavramına daha uygun düştüğünü sanıyoruz. "Fonksiyonel" e gelince, bizde yerleşmiş karşılığı olmayan bu uluslararası sözcüğü olduğu gibi almayı uygun bulduk. T. Çeviren.]

rın nedeni olmuşlardır. Fonksiyonel kanunlara gelince, bunlar, gerek zaman içinde boyuna birbiri ardından gelme olayının, gerek nicelikçe ölçülebilir olguların boyuna birlikte meydana gelmesinin bağıntıları (liens) olur. Fonksiyonel kanunlar, demek ki, gerek nedensel kanunların, gerek birlikte-oluş kanunlarının özel bir halidir.

Doğada ve insan toplumunda ortaya çıkan her türden kanuna ilişkin bu genel görüşler ekonomik kanunlar için de geçerlidir. Öyleyse, nedensel ekonomik kanunlar ile ekonomik birlikte-oluş (yada yapı) kanunlarını ve ekonomik fonksiyonel kanunları birbirinden ayırdedebiliriz. Şu var ki, öteki iki tip ekonomik kanun nedensel ekonomik kanunlara bağlanabildiği için, temelden önemi olan kanunlar, nedensel ekonomik kanunlardır.

EKONOMİK KANUNLARIN NESNEL *(Objectif)* KARAKTERİ

Ekonomik kanunlar, ekonomik sürecin çeşitli unsurları arasında boyuna tekrarlanan ilişkiler (yada oranlar) dır. Demek ki bu kanunlar, insan eylemlerinin belli bütünlerinin özgülüklerini (propriété) meydana getirir, bu insan eylemleri bütününde ortaya çıkan belli iç ilişkileri açığa vururlar. Bundan ötürüdür ki, ekonomik kanunlar nesnel karakterdedir. Yani, ekonomik sürecin, sâhiden, gerçek bir özgülüğüdür. *"Kanun olayda özdeştir* (aynıdır)" diyor Lenin (2). Bunu, ekonomik kanunlar ekonomik süreci "yönetir", ekonomik sürecin oluşumu sırasında "etkisini yapar" diyerek anlatıyoruz. Bunlar, ekonomik kanunların nesnel karakterini iyice belirtmek için başvurulan mecazlı anlatışlardır.

EKONOMİK KANUNLAR VE EKONOMİ POLİTİĞİN KANUNLARI

Ekonomi politik bilimi, nesnel olarak "etkisini yapan" bu ekonomik kanunlar üzerinde bilgi edinir, yada - çokluk söylen-

(2) V. I. Lenin. Cahiers Philosophiques, *(Felsefe notları)*, Editions Sociales, Paris 1955, P. 125. Bir de şu cümle: *"Kanun olayın ötesinde değil, doğrudan doğruya kendisinde mevcuttur."* İbid. p. 125).

diği gibi - bu kanunları "keşfeder". Ekonomi politik bu bilgi edinme sonuçlarını, ekonomik kanunların etkisini belirten ifadeler (énonciation) halinde formülleştirir. Bu ifadelere *ekonomi politiğin kanunları* diyoruz. Ekonomi politiğin kanunları, nesnel ekonomik kanunların asıllarına (kendilerine) az yada çok uygun yansılarıdır. Ekonomi politiğin kanunlarını formülleştiren ifadeler ile nesnel ekonomik kanunların gerçek etkisi arasındaki uygunluk bu ifadelerin doğru olup olmadığının ölçütüdür. Bu ifadelerin nesnel ekonomik kanunların "yansı"sı olup olmadıklarını, ekonomik sürecin gerçeğinde meydana çıkan belli karakterleri karşılayıp karşılamadığını söylemeye imkân veren bir ölçüttür.

Ekonomi politiğin kanunları, ekonomik kanunların asıllarına az yada çok uygun bir yansısını meydana getirirler. Bu demektir ki, ekonomi politiğin kanunları, ekonomik süreçte meydana gelen, tekrarlanmaya yeterli ilişki yada oranların bütün ayrıntılarını tümüyle yansıtmazlar. Bu kanunlar, bu ilişkilerden sadece zorunlu olanı, başka deyişle esasa ilişkin olanı yansıtırlar. Ekonomi politik kanunlarının gerçeklere uygunluğu, gerçekte meydana gelen ilişkiler arasında, onlarda zorunlu olanı, *esas* olanı kavraması demektir. Başka deyişle, gerçek içinde belli bir ilişki yada oran sâhiden meydana geldikçe boyuna tekrarlananı kavraması demektir. Ekonomik kanunlar, bu zorunlu, yani boyuna tekrarlanan ilişki yada oranlardan başka bir şey değildir. Ekonomi politiğin kanunları, zorunlu olanı yada esas olanı yansıttıkları ölçüde ekonomik kanunların asıllarına uygun yansılarıdır.

Ekonomik süreci meydana getiren ve bir defada olup biten çeşitli eylemlerin her birinde, bu zorunlu - yada esas - ilişki yada oranlar tek başlarına ortaya çıkmazlar. Bunların yanısıra, belli bir çabanın her tekrarlanışında ortaya çıkmayan ve ancak tekil (münferit) edimler vesilesiyle araya giren ilişki veya oranlar da kendini gösterir. Bu ilişki yada oranları, *ikincil* (talî) yada *arızî* (3) diye vasıflandırıyoruz. Yalnız tekil

(3) Tadeusz Katarbinski, *"arızî"* liğin kimi özgülüklerini aşağıdaki şekilde tanımlıyor: *"Buna karşılık, belli bir nesneler bütünü için genel mantık (lojik) açısından arızî, bu nesnelerin hepsine de-*

edimler vesilesiyle meydana gelen ve boyuna tekrarlanmayan ikincil, ârızî ilişkiler, ekonomik kanunların etkileme düzenini - bir deyişle - bozarlar.

Bundan ötürüdür ki, ekonomik kanunlar, ancak, ekonomik süreci meydana getiren insan çabalarının birçok defa tekrarlandığı koşullar içinde algılanabilir(idrâk edilebilir) hale gelirler. Örneğin - fiyat teşekkülü yada para dolaşımı gibi - mübadeleyi yöneten kanunlar, tekil, ötekilerden ayrı mübadele edimlerinde algılanabilir [durumda] değillerdir. Bu edimlerin ancak yığınla tekrarlanması halinde algılanabilirler. Bunun gibi, belli üretim ilişkilerine uygun düşen kanunlar da, ancak, üretim çabalarının yığınla tekrarlanması sırasında meydana çıkarlar. Ekonomik kanunun etkisi raslantıların engellemelerine, yani incelenen somut durumda araya giren ikincil ilişki yada oranlardan gelen engellemelere uğradığı için, tekil, tekbaşına edimlerde, düzenli oluşların kavranması mümkün olmıyabilir. Ekonomik kanunların bu özgülüğünden, yani, ancak insan çabalarının yığınla tekrarı halinde kendilerini göstermelerinden ötürü, bunların *stokastik (stochastiques)* yada *istatistik* kanunları karakterinde olduğundan sözaçıyoruz (4). Stokastik yada istatistik kanunları, ancak belli bir türden

---

gil, bunlardan kimilerine özgü olan özgüllüklerdir ve sadece bu özgüllüklerdir." (Bk. T. Katarbinski. [*Polonya dilinde*] "Hukukçular için lojik dersleri", PWN. Varşova 1953, s. 45). Bunu andırır bir şekilde, biz de, esaslıyı, başka deyişle zorunluyu, belli bir bütünün herbir nesnesinde bulunan özgülük diye vasıflandırabiliriz. Burada "esaslı" ve "zorunlu" terimlerini aralarında fark gözetmeksizin kullanıyoruz. "Arızî" ve "ikincil" terimlerini de.

(4) "Stochastique" terimi, Jacob Bernoulli tarafından "Ars coniectandi" adlı eserde bilim diline sokulmuştur. 1713'te (yazarın ölümünden sekiz yıl sonra) Bâle'de yayımlanan bu eser olasılık *(probabilité)* teorisi üzerine sistemli ilk çalışmadır. "Stochastique" terimi, "bir olasılık karakteri taşıyanı", yani tekil (münferit) hallerde değil, yığın içinde meydana geleni anlatır. Bu deyim "olanakları *(imkânları)* kestirme" anlamındaki Yunanca "stochastai" sözcüğünden gelir. Bu terim, bileşimi (terkibi) meydana getiren esas ya da zorunlu unsurların yanında, ârızî etkenleri de kapsayan ilişkileri anlatmak üzere bugün bütün dünyaca kullanılmaktadır. Esas etken,

olguların yığınla tekrarlanması halinde algılanabilir kanunlardır.

EKONOMİK KANUNLARIN STOKASTİK *(İstatistik)* KARAKTERİ

Marx ve Engels, ekonomik kanunların istatistik karakterine vaktiyle değinmişlerdir. Üretim sürecini çözümlerken, Marx şöyle yazar: *"Endüstrinin her dalında, tek tek işçiler, Pierre ve Paul, ortalama işçiden az yada çok uzaklaşır. Bu bireysel uzaklaşmalar, yada matematikte "yanılmalar"* (hatâ) *denilen şey, çok sayıda işçi sözkonusu olunca birbirini giderir ve yokeder"* (5). Marx, piyasada değerlerin gerçekleşmesi sürecini incelerken de şunu belirtir: *"... herbir durum tek başına ele alınırsa görülür ki bunda raslantı* (tesadüf) *hâkimdir; raslantıya dayanan arızalar içinde hükmünü geçiren ve onları düzene sokan iç kanun, ancak, rastlantıya dayanan bu arızalar büyük yığınlar halinde gruplaştığı zaman görülebilir duruma geçer* (6).

Nihayet, Engels, kapitalizmde kâr oranını (taux de profit) anlatırken şöyle der: *"kâr oranı, gerçekte, hal ve şartlara, teşebbüse, yıla bağlı olarak değişir; genel oran ise, birçok teşebbüs ve birkaç yıl için bir ortalama halinde sözkonusudur. Gerçek bu iken, uyduru* (fiction) *içinde boğulmak pahasına, kâr oranının, her teşebbüs ve her yıl için tıpatıp aynı, onda yedi dolayında -diyelim ki 14,876,934...- olmasını istemek hayaline kapılırsak, bu demek olur ki, kâr oranının niteliğini ve genel olarak ekonomik kanunların niteliğini yanlış anlıyoruz: bütün bu kanunların yaklaşık* (takribî) *bir gerçek olmaktan başka bir gerçeklikleri yoktur. Bir eğilimi, bir ortalamayı yansıtırlar, ama dolayımsız gerçek* (réalité immediate)

---

ancak, olayın yığınla tekrarlanması halinde, başka deyişle, "istatistik" koşulları içinde algılanabilir duruma geldiği için, "istatistik kanunları" deyimi de kullanılıyor.

(5) Le Capital, birinci kitap, tome II, Editions Sociales, Paris 1948, p. 15.

(6) Le Capital, üçüncü kitap, tome VIII, Editions. Sociales, Paris 1950, p. 205.

içinde gerçeklikleri yoktur. Bu, kısmen, bu kanunların etkilerinin başka kanunların hemzaman etkileriyle kaynaşmasından, kısmen de bunların kavramlar olma niteliğinden gelir" (7).

Daha ilerde, Engels şunları ekler: *"Bir de işçi ücreti kanunu, ancak ortalama halinde (o da her zaman değil) gerçekleşen ve ayrı her işyerinde, hattâ herbir endüstri dalında, mevcut hayat seviyesine göre değişen işgücü değerinin belirlenmesini ele alalım"* (8).

Böylece, yığınla tekrarlanan çok sayıda insan çabası karşısında - yine Engels'in ağzından söyliyelim -, *"zorunluluk, rastlantı ile kendini kabul ettirir"* (9). Tekrarlanan eylemler yığını içinde, ikincil (tâlî), ârızî ilişkilerin doğurduğu sonuçlar, karşılıklı olarak birbirini giderir yokeder. Buna karşılık, zorunlu, başka deyişle esas ilişkiler - yani ekonomik kanunlar - görülebilir hale gelir. Rastlantıya bağlı ilişkilerin etkilerinin birbirini gidermesi ve zorunlu ilişkilerin algılanabilir halde ortaya çıkması: Belli bir türden olgular yığınla tekrarlandığı zaman kimi koşullarda meydana gelen budur, *büyük sayılar kanunu* (10) denilen budur. Büyük sayılar kanunu, ekonomik kanunların ekonomik süreçte meydana çıkmasına imkân verir. Yada - kimilerinin deyişiyle - bu kanun, ekonomik kanunların meydana çıktığı özgül (spesifik) yanı temsil eder (11). İşte açıkça bundan ötürüdür ki, yukarda, ekonomik kanunların stokastik, başka deyişle, istatistik bir karakterleri olduğundan sözaçtık. Büyük sayılar kanunu, aynı zamanda, ekonomi politiğe, kanunlarını gerçek ekonomik süreci yöneten nesnel ekonomik kanunların bir yansısı biçiminde formülleştirmesine de imkân veren esastır. Gerçekten de bu kanun, zorunlu, başka deyişle

(7) F. Engels'in, Konrad Schmidt'e 12 Mart 1895 günlü mektubu. K. Marx - F. Engels. Ausgewähte Briefe [*Seçilmiş mektuplar*] Dietz Verlay, Berlin 1953, s. 581-385.

(8) Ibid. p. 585.

(9) F. Engels'in Starkenburg'a yolladığı 25 Ocak 1894 günlü mektup. Cf. K. Marx et F. Engels. Etudes philosophiques, Editions Sociales, Paris 1947. p. 132.

(10) Bakınız: Oskar Lange, [*Polonya dilinde*] "İstatistik teorisi", birinci kısım, Polgos, Varşova 1952, s. 22 den 25'e.

(11) Bu konuda bakınız: F. Liwchitz. [*Rusça*]:

esas ilişkileri seçip ayırmaya, arızî olgulardan kurulu dış kalıbı atarak meydana çıkarmaya imkân verir.

EKONOMİK KANUNLAR, İNSANLARIN BİLİNÇ *(şuur)* VE İSTEMİNDEN *(iradesinden)* BAĞIMSIZDIR

Ekonomik kanunların nesnelliği, ekonomik sürecin sâhiden, gerçek özgülükleri olmalarından gelir. Bu kanunlar, idealist bilgi teorilerinin sandığı gibi - ister olayların algılanmasında öznel *(a priori = kablî)* kategoriler halinde olsun, ister gereklere uygun "itibarî" kategoriler, - insan zihninin ürünü değillerdir. Ekonomi politik biliminin icatları da değillerdir. Bu bilim, yukarıda da gördüğümüz gibi, bunlar üzerinde sadece bilgi alır, bunları "keşfeder". Bundan başka, ekonomik kanunlar, insan bilincinin yada isteminin icatları da değillerdir. Ekonomik kanunların etkisi, insanlarca bunların bilincine varılıp varılmadığı, insan istemine uygun olup olmadığı sorusundan bağımsız olarak rolünü oynar.

Ekonomik ilişkiler, özellikle üretim ilişkileri, bilinç edinmenin (12) geniş ölçüde dışında kalabildikleri için, ekonomik kanunlar da - ki onlar da bu üretim ilişkilerinden doğarlar - insanların bilinci dışında etkide bulunurlar. Kapitalist üretim ilişkileri koşulları içinde ürünlerin mübadelesine ilişkin kanunları buna örnek göstermek mümkündür. Bu kanunlar o tarzda etkide bulunurlar ki, üreticiler genellikle bunların bilincine varamazlar, yada, üreticilerin çabaları arasındaki ilişkilere değil, sanki eşya arasındakilere ilişkin kanunlarmış gibi yanlış bir şekilde varırlar. *"Bu sonuncular* (değer miktarları) - der Marx - *üreticilerin bilinç ve öngörülerinden bağımsız olarak durmadan değişir, üreticilerin gözünde kendi hareketleri, böylece eşyanın hareketi biçimine girer ve onları, yönetmeğe muktedir olamıyacakları ölçüde uzaklara sürükler"* (13). Ekonomik kanunların etkilerinin (aksiyonlarının) bilinci, demek ki bu kanunların etkide bulunmalarının şartı değildir. Bilinç eksikliği, hattâ tamamen yanlış bir bilinç, bu kanunların etkileri-

(12) Daha yukarıda II nci bölüme bakınız.

(13) Le Capital, birinci kitap, tome I, éd. lit., p. 87.

ni frenlemez. Ekonomik kanunlar insan bilincinden bağımsızdır.

Ekonomik kanunlar insan isteminden de bağımsızdır. Aksiyonlarının sonucu, ekonomik sürece katılan insanların istekleriyle mutlak bir uyuşmazlık gösterebilir. Kapitalist üretim ilişkileri koşulları içinde ürünlerin mübadelesi üzerine şimdi değindiğimiz kanunlar, buna örnek gösterilebilir. Bu kanunların aksiyonları, sadece, üretime ve mübadeleye katılan kişilerin bilinci dışında oluşmakla kalmaz, aynı zamanda istemlerinden de bağımsız olarak oluşur. Ekonomik krizler, borsalarda birden çöküntüler (krachs), birbiri peşinden iflâslar, bunun en iyi delilleridir. Ekonomik kanunlar, demek ki, isteme (iradeye) bağlı değillerdir: ekonomik sürecin oluştuğu koşullardan doğan bir zorunlukla etkide bulunurlar.

Ekonomik kanunların insanların bilinç ve istemlerinden bağımsızlıklarının daha yakından incelenip açıklanması gerekir. Gerçekten, ekonomik çaba, bilinçli ve kasıtlı bir çabadır (14). Öyleyse, nasıl oluyor da, bu çabanın kanunları, insanların bilinç ve istemlerinden bağımsız olabiliyor? Böyle oluyor, çünkü, ekonomik çaba, tarihsel olarak meydana gelmiş maddî üretim güçlerinin ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin varlığı koşulları içinde oluşur. Belli tarihsel koşullar içinde var olan maddî üretim güçleri ve ekonomik ilişkiler ve özellikle üretim ilişkileri, keyfî her türlü ekonomik eylemi (aksiyonu) imkânsız kılar. Bunlar, ekonomik eylemin akıp geçeceği "yatağı"nı, yani etkileme yön ve araçlarını ve çeşitli bireylerin ve insan gruplarının eylemlerinin birbirlerine ne tarzda girişeceğini belirler. İnsan istem ve bilincinden bağımsız tarihsel bir veri (mutâ) olan bu koşullar, bu alanda hangi ekonomik kanunların etkide bulunacağını belirler.

Marx, tarihsel olarak şartlanmış üretim güçlerinin, ekonomik kanunların keyfîliğini nasıl imkânsız kıldığını aşağıdaki şekilde anlatır:

---

(14) İnsanların sosyal çabaları, hayvan toplumu denilen topluluklarda hayvanların davranışlarından, bilinçsiz bir içgüdüye bağlı olarak oluşan davranışlardan bu noktada ayrılır. Cf. L. Krzywicki, [*Polonya dilinde*] "Hayvanlarda ve insan cinsinde sosyal gelişme" PNW, Varşova 1950, s. 193'den 200'e.

"... İnsanlar -bütün tarihlerinin temeli olan- üretim güçlerini *kullanmakta muhtar değillerdir; çünkü, her üretim gücü, edinilmiş* (müktesep) *bir güçtür, önceki bir çabanın ürünüdür. Gerçi, üretim güçleri insanların pratik enerjilerinin sonucudur; ama, bu enerjinin kendisi, insanların daha önceden edinilmiş üretim güçlerince içine yerleştirildikleri şartlar tarafından, kendilerinin yaratmadığı, daha önceki kuşaklarca yaratılmış ve kendilerinden önce varolan sosyal şekil tarafından sınırlandırılmıştır."* (15).

Demek öyleyse, insanın kendisi için yarattığı ve işinin ürünlerinden meydana gelen maddî çevre yada - Krzywicki'nin deyişiyle *toplumun maddî edinimi* (müktesebatı) (16), insanların ekonomik çabalarında kullanılmaya hazır araçları belirler. Toplumun tarihsel maddî edinimi, - üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin karakteri arasında zorunlu uyumluluk kanunu uyarınca - üretim ilişkilerini de belirler ki, bunlar da keyfe bağlı değillerdir (17).

Üretim ilişkileri ile insanlar arasındaki öteki ekonomik ilişkiler ise, tersine, insanların ekonomik çabalarında kendilerine seçtikleri erekleri (örneğin, en çok kâr sağlamak yada toplumun ihtiyaçlarını gidermek) ve insan çabalarının birbirine girişmesi tarzını, (örneğin, işbirliği, işbölümü, ürünlerin mübadelesi, rekabet, tekeller, ortak plânlama) belirler.

Bundan çıkan sonuç şudur ki, insanlar ve insan grupları, bireysel eylemlerine bilinçle ve belli ereklere (gayelere) ulaşmak için girişmekle birlikte, bu eylemlerinin sosyal sonucu, istemlerinden bağımsızdır ve çok zaman da bunun bilincine varamaz yada yanlış varırlar. Engels, insan eylemlerinin böylesi bir sonuca nasıl vardığını aşağıdaki şekilde anlatır:

"... Toplumun tarihinde etkide bulunan etkenler, yalnızca (münhasıran), *bilinç sahibi, düşüne taşına ya da tutku* (ih-

(15) K. Marx, P. Annenkov'a 28 Aralık 1846 tarihli mektup. Cf. K. Marx et F. Engels, Etudes philosophiques, éd., cit., p. 113.

(16) L. Krzywicki, [*Polonya dilinde*] éd., cit., p. 185.

(17) Marx, üretim ilişkilerini, insanların *"istemlerinden bağımsız, belirlenmiş, zorunlu"* diye vasıflandırır. Cf. Préface à la contribution à la critique de l'économie politique *(Ekonomi politiğin tenkidine katkının önsözü)*, éd., cit., p. 4.

tiras) *ile hareket eden ve belli amaçlar güden insanlardır; bilinçli bir amaç, istenmiş bir sonuç olmaksızın hiçbir şey olmaz. (....) Varılmak istenen amaç ise ender gerçekleşir; çoğu hallerde, güdülen çeşitli amaçlar birbiriyle karşılaşır, çelişir, yada gerçekleşmesi zaten imkânsız amaçlardır, yada, nihayet, bunları gerçekleştirmek için gerekli araçlar yetersizdir. Böyle olduğu içindir ki, birçok bireysel istem ve eylemler arasındaki uzlaşmazlıklar, tarih alanında, bilinçsiz doğada olanı tıpatıp andırır bir durum yaratırlar. Eylemlerin amacı istemli* (iradî) *dir, ama bu eylemler sonunda meydana gelen sonuçlar istemli değildir; yada başlangıçta güdülen amaca uygun gibi görünseler de, sonunda önceden istenmiş olanlardan başka sonuçlar ortaya çıkar. Böyle olduğu içindir ki, tarihsel olgularda, genellikle, raslantı hâkimmiş gibi de görünür. Oysa, yüzeyde raslantının hâkim göründüğü her yerde, raslantı, her zaman, gizli iç kanunların hükmü altındadır ve mesele sadece bu gizli iç kanunları keşfetmededir."* (18).

Engels'in insan eylemlerinin bu birbirine girişmesi olayının insan isteminden ve bilincinden bağımsız sonuçları üzerine söyledikleri, ekonomik kanunlar için de geçerlidir. Bundan ötürüdür ki, ekonomik kanunlar, zorunlu, eylemde bulunan insanların istem ve bilincinden bağımsız ilişkiler karakteri gösterirler.

TEKNİK VE ÜRETİM BİLÂNÇOSU KANUNLARI

Şimdi artık, maddî üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin ekonomik kanunları belirleme tarzını daha yakından incelemek gerekir. Üretim süreci içinde, insanın doğaya yaptığı etki ve

(18) F. Engels. Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande [*L. Feuerbach ve klâsik Alman felsefesinin sonu*]. Marx et Engels, Etudes Philosophiques, éd., cit., p. 45.

Marx'ın, ekonomik kanundan bir doğa kanunu (Naturgesetze) gibi söz açarken, ve kapitalist üretimin ekonomik kanunlarını *"bir demir zorunluğuyle beliren ve gerçekleşen eğilimler"* diye tanımlarken, zihninde olan, zorunlu, insan isteminden bağımsız ilişkiler olarak ekonomik kanunların bu karakteri idi. Cf. Le Capital, birinci kitap, tome I, éd., cit., p. 19 et 18.

insanın bu etki sürecinde kendi kendini oluşturması, Marx'ın vaktiyle söylediği gibi *"insanla doğa arasında madde mübadelesi"* sırasında, çeşitli çabalar ve eylemler arasında zorunlu ilişkiler meydana gelir. Bu ilişkiler, tarihsel gelişmenin belli bir düzeyinde mevcut üretim tekniğinin koşullarıyle belirlenirler. Belli bir ürünün yapımı (imâli) için belli bir emek harcamak gerektiği gibi, çeşitli üretim araçlarından da belli miktarlarda harcamak gerekir. Örneğin, belli bir miktarda çelik üretmek için, belli miktarlarda emek (iş), kömür, demir cevheri, elektrik enerjisi v.b. Yine örneğin belli bir miktarda kumaş yapımı için, belli bir miktarda ilk-maddeye, makineye, binaya, ve insan emeğine ihtiyaç vardır. Böylece, çabalar yada eylemler arasında, üretimin teknik koşullarından doğan belli oranlar meydana gelir. Bunlar, üretimin teknik ilişkileridir. Ayrıca, maddî teknik koşullar, bilânço oranları olarak tanımlanabilecek kimi ilişkileri de belirlerler (*). Örneğin, üretilen miktardan çok kömür tüketilemez (varsa ithalât ve ihracat da, artı (zait) yada eksi (nakıs) olarak, hesaba katılarak); belli bir ürünün istokları, eğer üretilenin hepsi (varsa, artı ithalât) tüketilmiş ise, arttırılamaz. Bilânço oranları, bütün ekonomik çabalar için olduğu gibi, üretici çabanın maddî nesnelere ilişkin olmasından doğar. Eğer, üretim sürecini, boyuna tekrarlanan bir süreç, bir yeniden üretim süreci halinde incelersek, kimi teknik oranların ve bilânço oranlarının, son derece açıklıkla ortaya çıktıklarını görürüz. Bir üretim süreci eğer belli bir düzeyde tutulmak istenirse, bütün ürünleri tüketmeye imkân olmaz. Ürünlerden bir kısmının yıpranmış üretim araçlarının yenilenmesine ayırılması gerekir. Bundan şu sonuç çıkar ki, ürünlerden sadece bir kısmı somut tüketim aracı halini alır ve, buna karşılık, bir kısmının da yenilenmesi zorunlu üretim araçlarının somut halini alması gerekir. Bu sonuncuların miktarı, üretim araçlarındaki yıpranmaya, giderek, üretimin teknik koşullarına bağlıdır. Eğer tersine, üretim araçları miktarında ar-

(*) ["İlişki" *(münasebet)* ile "oran" *ın ("nisbet" in)* özdeşliği ve ayrımı, burada iyice ortaya çıkmış oluyor. Nitekim, Fransızca çeviri de "rapport" *(ilişki)* ve "relation" *(oran)* terimleri kullanılmıştır. *T. Çeviren.*]

tış olursa (genişletilmiş yeniden üretim denilen budur), üretim sürecinde yaratılan üretim araçları miktarının, yıpranmış üretim araçlarının yenilenmesi için zorunlu miktardan çok olması gerekir. Üretilen tüketim araçları miktarı da aynı oranda daha az olmalıdır (19). Üretimin teknik oranları ile bilânço oranları, üretim sürecinde - teknik gelişmenin belli bir düzeyindeki koşullar içinde - çeşitli ürünlerin üretimi arasında belli bir takım oranlara uymayı gerektirir. Bu oranlara *teknik ve üretim bilânçosu kanunları* diyoruz.

İNSANLARIN DAVRANIŞ KANUNLARI VE İNSAN EYLEMLERİNİN BİRBİRİNE GİRİŞMESİ *(enchevêtrement)* KANUNLARI

Tarihsel gelişmenin belli bir düzeyinde insanlar arasında mevcut ekonomik ilişkiler, çeşitli ekonomik çaba yada eylemler arasında zorunlu bir takım ilişkilerin doğmasına da sebeb olur. Üretim ilişkileri, üretim araçlarının mülkiyetini ve, giderek, ürünlerin mülkiyetini belirler. Üretim ilişkileri, demek ki, dağılım ilişkilerini, örneğin, ürünlerin bölüşüm biçimlerinin (ücret, kâr, toprak rantı v.b.) ne olacağını ve dağılımın mübadele yoluyle mi yada paylaşma yoluyle mi v.b. gerçekleşeceğini belirlemektedir. Üretim ilişkileri ile dağılım ilişkileri, insanların ekonomik çabalarının ereğini (örneğin en çok kâr sağlama, ihtiyaçların dolaysız giderilmesi, sosyal bir ilerleme sağlama) ve bu ereğin gerçekleşmesini mümkün kılan yolları (örneğin, piyasada bir tekel durumu ele geçirme, mâliyet fiyatlarını düşürme, hasadı arttırma, "meslekî ihtisas" ı yükseltme) belirlerler. İnsanları ekonomik çabanın belli bir ereğini gerçekleştirmeye teşvik eden her duruma *ekonomik uyarıcı* (stimulant économique) diyoruz. Öyleyse, üretim ilişkileri ile dağılım ilişkilerinin, insan çabasına yön veren ekonomik uyarıcıları ve insanların bu uyarıcılar karşısında - aynı çaptaki gerçekleştirme yollarıyle - gösterdikleri tepkilerin tarzlarını belirlediğini

(19) Marx, bundan doğan düzenli-oluşları (régularité) Capital'in II nci kitabında, açıklamıştır. Tome V., p. 45 à 157. Editions Sociales, Paris 1953.

de söyleyebiliriz. Mevcut ekonomik uyarıcıların ve insanların bu uyarıcılar karşısında gösterdikleri tepkilerin ifadesi olan ekonomik kanunlar demek böylece ortaya çıkıyor. Bunlara, *insanların davranış kanunları* diyeceğiz (20).

Üretim ilişkileri ile dağılım ilişkileri, insanların birbirleriyle işbirliğinde bulunma ve birbirleri için çalışma tarzlarını, başka deyişle işbirliği ve işbölümü biçimlerini, üretim sürecinin örgütlenme biçimlerini (örneğin işletme organizasyonları ile işletmeler arasındaki ilişkilerin organizasyonlarını), dağılımın örgütlenme biçimlerini v.b. de belirlerler. Bu da, kendi yönünden insanların ekonomik çabalarının birbirine girişmesi tarzını belirler. Örneğin, ekonomik teşebbüslerin (yada işletmelerin) faaliyetleri, serbest rekabette başka, aralarından kimilerinin tekelci bir durumda olması halinde başka, nihayet bunların ortak bir plâna bağlı bulunmaları halinde yine başka biçimlerde birbirlerine girişir. Üretimde olduğu gibi, insanların ekonomik çabalarının birbirine grişmesi sürecinde de, maddî nesnelere ilişkin belli bir takım bilânço oranları ortaya çıkar. Dağılım sürecinde, belli bir ürünün eldeki miktarından fazlasını dağıtmak mümkün değildir. Bir ürünün belli bir miktarı hesap konusu olduğuna göre, bir kısım kimselerin o üründen fazla miktarda edinmeleri, ötekilerin edinebilecekleri miktarı azaltır. Böylesi bilânço oranları, demek ki, ekonomik sürece katılan çeşitli bireylerin çabalarının birbirine girişmesinin kaynağıdır. Ekonomik ilişkilerin *insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarının* meydana gelmesine sebeb olması bundandır.

Dağılım ilişkileri gibi kimi ekonomik ilişkiler, doğrudan doğruya üretim ilişkilerine bağlı olmayıp, belli bir üretim tarzının üstyapısının sonucudur. Örneğin, Devlet, vergileri ve gümrük resimlerini tesbit eder, kendi parası ile yabancı paraların mübadele (kambiyo) şartlarını düzenler, maaşlar öder, malî desteklemelerde (sübvansiyonlarda) bulunur. Sosyal örgütler bağışlar toplayıp bunları belli amaçlar için harcar, dinî

(20) Bu kanunlara, İngilizcede "laws of behaviour", Almancada "Verhaltungsgesetze" denebilir.

teşekküller bir kısım faaliyetleri yasaklar, yürürlükteki âdetler bir takım edimleri gerekli kılar ilh... Üstyapının ve özellikle Devletin dağılım ilişkileri üzerine tepkiyle etkisi (action en retour) belli uyarıcılar yaratır ve mevcut uyarıcıları değişikliğe uğratır. Bu uyarıcıları gerçekleştirme imkânı üzerinde de (örneğin kimi hareket tarzlarını yasaklayarak) etkide bulunur. Böylece, bu tepkiyle etki, insanların kimi davranış kanunlarının kaynağı olur. Aynı zamanda, üstyapı - ve özellikle Devlet - insan eylemlerinin birbirine girişmesi tarzı üzerinde de etkide bulunur. Örneğin Devlet, dağılıma, ihtiyaç maddelerinin kısıntılı dağıtımı ve "tahsis" usullerini sokar, fiyatları tesbit eder, teşebbüsleri mecburî bir kartelde bir araya toplar, kimi faaliyetleri (örneğin borsa spekülasyonlarının kimi şekillerini) yasaklar. İnsan eylemlerinin birbirine girişmesi süreci üzerinde bunların etkileri olur.

Ekonomik kanunları, maddî üretim güçlerinin ve insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin durumuyle şartlanmaları tarzını göz önünde tutarak, demek ki üç türe ayırıyoruz. Bunlar: teknik ve üretim bilânçosu kanunları, insanların davranış kanunları, insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarıdır. Birinciler, üretimin teknik ve maddî zorunluklarından çıkar. İnsan isteminden bağımsız olmaları bundandır. Oysa, insanlar genellikle bu türden kanunların bilincine varırlar. Üretim sürecine katılanlar bunları bilir ve çabalarında hesaba katarlar. İkinci türden kanunlar da, yani insanların davranış kanunları da, insanların kasıtlı çabalarına ilişkin olmakla birlikte, insan istemlerinden bağımsızdırlar. Ekonomik ilişkilerin (üretim ilişkileri ile dağılım ilişkilerinin) belli bir yapısı, zorunlu olarak, belli ekonomik uyarıcılar ve bunlara karşı belli tepki tarzları yaratır. Ekonomik uyarıcılara tepkide bulunmak - şüphesiz - bilinçli ve kasıtlı bir eylemdir. Ama, belli ekonomik ilişkilerin şöylesi ekonomik ilişkileri yaratıp böylesini yaratmamasından ötürü bile (örneğin, kapitalist üretim ilişkilerinde en yüksek kâr elde etme eğiliminin ortaya çıkması, rekabetin mâliyet fiyatlarını düşürme isteğini uyandırması) insan isteminden bağımsızdır. Buysa, insanların çokluk bilincine varma-

dıkları bir şeydir. Belli ekonomik uyarıcılar belli ekonomik ilişkilerden ayırılamaz.

Nihayet üçüncü türden kanunlar, yani insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunları da insan isteminden bağımsızdır ve insanlar çokluk bunların bilincine varamazlar yada yanlış bir şekilde varırlar. Bireylerin ve insan gruplarının eylemleri tek tek bilinçlidir ve bir ereğe yöneliktir ama, ekonomik ilişkilerin belli koşulları içinde bu eylemlerin birbirine girişmesi - Engels'in özellikle isbatladığı gibi - istemsiz ve bilinçsizdir. Bunun belirgin örneği, daha yukarıda sözü edildiği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinde piyasa kanunlarının etkisdiir. Burada, kapitalist rekabet koşulları içinde ortalama kâr oranının meydana geliş kanunundan da söz açılabilir. Her kapitalist, bireyce (ferden), elde edilmesi mümkün en büyük kârı gerçekleştirmeye, başka deyişle, kârı elden gelen en üst noktaya çıkarmaya (maximation) çalışır. Oysa, kapitalistler arasındaki rekabet, tersine, en sonunda, çeşitli üretim dallarının kâr oranlarını, ortalama kâr oranı düzeyinde denkleşip karar kılmaya götürür. Olağanüstü kârların ortaya çıkması ve ortadan kaybolması kanunu da benzeri bir biçimde yürür. Her kapitalist, teknik yeniliklerden yararlanarak, mâliyet fiyatlarını düşürerek, böylesi bir kâr (yani ortalama kâr oranının üstünde bir kâr) elde etmeye çalışır. Ama, kapitalistler arasındaki rekabet öyledir ki, herkes teknik yeniliklerden yararlanarak maliyet fiyatlarını düşürür, bunun sonucu olarak da, ürünlerin fiyatlarında bir alçalma olur ve olağanüstü kârlar ortadan kalkar. Bütün bunlar, insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarından örneklerdir. Başka türden ekonomik ilişkilerde, örneğin rekabetin yerini tekelin yada sosyal ölçüde bir plânlamanın alması halinde, insan eylemleri birbirine farklı bir tarzda girişir, insan eylemlerinin birbirine girişmesinin başka kanunları ortaya çıkar.

EKONOMİK KANUNLARIN TARİHSEL KAPLAMI *(Şümulü)*

Ekonomik kanunlar, tarihsel bir şekilde meydana gelmiş

maddî üretim güçleri ile ekonomik ilişkilerin sonuçları olarak, insan toplumunun tarihsel gelişmesinin ürünleridir, etkilerinin kaplamı da tarihsel bir şekilde belirlenmiştir. Doğada olsun toplumda olsun, her kanunun, zaman bakımından olduğu gibi alan (mekân) bakımından da kaplamı sınırlı bir etkisi vardır (21). Gerçekten de, her kanun, sınırları kesinlikle belirlenmiş koşullar içinde etkide bulunur ve bu koşullar değişince etkisini yitirir. Engels'in deyişiyle *"... doğa da (....) gerçek bir tarihsel yol izlemekte"* (22) olduğu için, doğa kanunları da elbet değişikliğe uğrarlar. Şu var ki, doğada meydana gelen değişme, insan toplumu tarihindeki değişmelere kıyasla ve giderek ekonomik kanunların etkide bulunma koşullarındaki değişimlere de kıyasla, çok yavaştır. Ekonomik kanunların etkide bulunma koşulları, tarihsel bir dönemden ötekine değişirler. Ekonomi politik, Engels'in dediği gibi *"... tarihsel, yani boyuna değişen bir konu ile uğraşır; ilkin, üretim ve mübadelenin herbir gelişme derecesine özgü kanunları inceler..."* (23). Bundan ötürüdür ki, ekonomik kanunların, sosyal gelişmenin bütün derecelerini kapsayan evrensel kaplamları yoktur. Bunlar, sosyal gelişmenin belli düzeylerine ilişkin, tarihsel kanunlardır. Bu gelişmenin belli bir düzeyinde meydana çıkar, bir sonraki düzeye geçilince ortadan kaybolurlar. Engels, *"... ekonomik kanun denilen kanunlar, doğanın başı sonu olmayan* (ezelî ve ebedî) *kanunları değil, ortaya çıkan ve yokolan tarihsel kanunlardır..."* (24) der.

---

(21) Bu sorun için bakınız: J. Pele, M. Przelecki, K. Szaniawski. [*Polonya dilinde*] "Bilimin kanunları", PWN, Varşova 1957, s. 30 dan 40'a.

(22) Cf. F. Engels. Anti-Dühring, Editions Sociale, Paris 1950, p. 54 F. Engels. Dialektique de la nature [*Doğanın diyalektiği*] ne de bakınız. Editions Sociales, Paris 1950, p. 34 à 38.

(23) Anti-Dühring, éd., cit., p. 179.

(24) Engels'in, F. A. Lange'ye 29 Mart 1865 günlü mektubu. K. Marx - F. Engels. Ausgewählte Briefe, Dietz Verlag, Berlin 1953, p. 201-205. Şuna da işaret etmek gerekir ki, -Engels'in de zaten iyice belirttiği gibi- doğa kanunlara da sonsuz değildir, ve bu kanunlar ancak ekonomik kanunlara kıyasla böyle görülebilir. Kaldı ki, kimi ekonomik kanunların, örneğin klimatoloji (iklim bilimi) alanına gi-

Bununla birlikte, çeşitli ekonomik kanunların tarihsel kaplamları, bunların eylemlerinin kaynağı olan koşulların yürürlük süresine göre değişiklikler gösterir. Bundan ötürüdür ki, bu çeşitli koşulların kaplamları ile bunlara uygun düşen ekonomik kanunların kaplamlarını daha açık ve seçik belirtmek gerekir.

TEKNİK VE ÜRETİM BİLÂNÇOSU KANUNLARININ KAPLAMI

En geniş tarihsel kaplamı olan kanunlar, üretim sürecinde meydana gelenler, başka deyişle teknik ve üretim bilânçosu kanunlarıdır. Bunlardan en genelleri evrenseldir. Üretimin bilinçli ve kasıtlı insan çabası olarak mevcut olduğu bütün sosyal gelişme düzeylerinde, başka deyişle insanın yeryüzünde ortaya çıkmasından beri etkide bulunurlar. Her şeyden önce, üretim sürecinde kimi zorunlu teknik ve bilânço oranlarının varlığı bile, bu türden bir kanundur (25). Çok genel teknik ve üretim bilânçosu kanunları, basit yeniden-üretim sürecinde, yani yıpranmış üretim araçlarının yenilenmesinde de kendilerini gösterirler. Daha özel teknik ve üretim bilânçosu kanunları ise, tersine, üretim güçlerinin gelişmesiyle birlikte değişirler. Üretim güçlerinin gelişmesi ne derece zengin olursa, bu kanunlar da o derecede gelişirler. Gelişmenin belli bir düzeyinde - örneğin -, değişmez (sâbit) üretim araçları ile döner (mütedavil) üretim araçları arasında ayırım, üretim aracı rezervlerini arttırmak amacıyle ürünlerden bir kısmının biriktirilmesi, yıpranmış üretim araçlarının yeniden kurulması için ya da

---

ren kanunlarda olduğu gibi, kimi doğa kanunlarından daha uzun ömürlü olmaları da mümkündür.

(25) Kugelmann'a yolladığı 11 Temmuz 1868 günlü mektubunda Marx, şöylece yazar: *"Çocuklar da bilir ki, çeşitli ihtiyaç miktarlarına uygun düşen ürün kitleleri, toplam sosyal emeğin çeşitli ve miktarca belli kitlelerini gerektirir. Kendiliğinden bellidir ki, sosyal üretimin belli biçimi, sosyal emeğin* (işin) *belli oranlarda bölüşümü zorunluğunu hiç de ortadan kaldırmayıp, sadece bunun belirliş tarzını değiştirebilir."* Karl Marx. Lettres à Kugelmann, Editions Sociales Internationales, Paris 1930, p. 100.

beklenmedik durumları karşılamak üzere rezervler hazırlanması, işin yoğunlaştırılması (teksifi), tek tip üretim araçları kullanmak gibi koşullar ortaya çıkar. O zaman, bu koşullara uygun düşen, kendine özgü teknik ve üretim bilânçosu kanunları meydana gelir. Bu kanunlar evrensel olmayıp, ancak üretim güçlerinin belli bir gelişim düzeyinde belirirler. Şu da var ki bunlar, insanlar arasındaki ekonomik ilişkilere doğrudan doğruya bağlı değillerdir. Özellikleri, üretim sürecini meydana getiren, insanla doğa arasındaki karşılıklı etkileme sürecinde ortaya çıkmalarındadır.

Üretimin kendi süreci nasıl sosyal ve tarihsel bir süreçse, teknik ve üretim bilânçosu kanunları da öylesine sosyal ve tarihsel bir karakterdedir. Üretim güçlerinin gelişmesi, ilerleyici gelişme kanunu uyarınca (26), prensip olarak ancak tek yönde olabildiği için, bu gelişme sırasında daha genel eski kanunlar aksiyonlarını sürdürürken, daha gelişmiş yeni teknik ve üretim bilânçoları kanunları da ortaya çıkar (27). Tarihin akışı içinde ortaya çıkan her sosyal kuruluş eski üretim güçlerini "tevarüs" eder ve bunları zenginleştirir. Böylelikle de, eski teknik ve üretim bilânçosu kanunlarını "tevarüs" eder ve bu türden yeni kanunların meydana gelme koşullarını yaratır. Örneğin, kapitalizm bu türden kanunları kapitalizm öncesi kuruluşlardan "tevarüs" etmiştir. Sosyalizm de bunları kapitalizmden "tevarüs" eder. Üretim kanunları bir sosyal kuruluştan ötekine geçilirken işlemekten kalmaz, sadece, aksiyonlarına, üretim güçlerinin yeni sosyal kuruluştaki gelişimlerine uygun daha gelişmiş biçimler vermek üzere, zenginleşirler.

---

(26) Yukarıda II nci bölüme bakınız.

(27) Teknik ve üretim bilânçosu kanunları etkilerini sürdürürler. Buna karşın, çeşitli oranların sayıyle gösterilen somut değerlerinin değişikliğe uğradığı açıktır. Eğer, örneğin, bu kanunlar matematik denklemler (muadeleler) ya da denklemsizlikler (muadeletsizlikler) biçiminde ortaya çıkıyorsa, bu denklemlerin ya da denklemsizliklerin parametrelerinin (muaddillerinin) sayıca değerleri değişikliğe uğrar, denklemlerin ya da denklemsizliklerin kendileri değil.

SOSYAL KURULUŞUN ÖZGÜL *(spécifique = nev'i)* KANUNLARI

İnsanların davranış kanunları ile insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarında mesele ayrı bir biçim alır. Bu kanunlar, insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerin ürünüdür ve bu ilişkilerle birlikte değişikliğe uğrarlar. Burada, üç tür kanun ayırdolunabilir.

Birinci türden kanunlar, üretim ilişkileriyle ve bunlara uygun düşen dağılım ilişkileriyle belirlenirler. Öylesine ki, aksiyonları, yalnızca (münhasıran) tarihsel olarak belirlenmiş bir sosyal kuruluşla, yada hattâ bu kuruluşun belli bir evresiyle (safhasıyle) sınırlıdır. Bu türden kanunlar belli bir sosyal kuruluşun *özgül ekonomik kanunları*'dır. Bu kanunlar, sadece ve sadece, incelenen kuruluşun ekonomik temelini kuran üretim güçlerinden gelen, insanların davranış kanunları ile insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarının bir karmaşığını (complexe) meydana getirirler.

Burada, üretim araçlarının, kuruluşun ekonomik temelini meydana getiren üretim ilişkilerine toptan biçim veren mülkiyet tarzı kesin bir rol oynar. Üretim araçlarının mülkiyet tarzı, bu araçlara sahip olanların bunları ve giderek toplumun bütün üretim güçlerini hangi erek (gaye) için kullanacaklarını belirler. Bu ereğe varmayı sağlayan yol ve araçları belirleyen de üretim araçlarının mülkiyet tarzıdır. Üretim araçlarının mülkiyet tarzı, ayrıca, üretim araçlarına sahip olmayan bütün insanların ereklerini ve eylem yollarını da belirler. Üretim araçlarının mülkiyet tarzı, incelenen kuruluşta etkide bulunan ekonomik uyarıcılar ile bunlara tepki tarzlarını böylelikle belirlemiş olur. Kapitalist kuruluşun özgül kanunu olan, kapitalistlerin en çok kâr sağlamak isteği, işçi ücretlerinin teşekkülü kanunu v.b. bu kuruluşta böylece ortaya çıkar. İnsanların özgül davranış kanunları feodalite koşullarında başka, sosyalist rejimde yine başkadır. Sosyalizm koşulları içinde, üretim güçleri, toplumun ihtiyaçlarını mümkün olan en iyi şekilde gidermek amacıyle kullanılır. Bu ereği gerçekleştirmek için gerekli

yol ve araçlar - aynı zamanda ekonomik uyarıcılara tepki tarzları - ise sosyalist üretim ilişkilerinin örgütlenme tarzı ile üretim ve dağılım süreçlerinin yönetim metodlarına bağlı olur.

Sosyal kuruluşun ekonomik temelini meydana getiren üretim ilişkileri, insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunlarından kimilerini de belirler. Bu kanunlardan kimileri üretim ilişkilerinin genel karakterinin değil, sosyal kuruluşun gelişmesi sırasında değişikliklere uğrayan ayrıntı durumundaki kimi yapılarının sonuçlarıdır. Kapitalist işletmelerin çabaları ilkönce rekabet şeklinde birbirine girişir. Bunun sonucu - daha önce de değindiğimiz gibi - ortalama kâr oranının meydana gelmesi kanunudur. Kapitalist gelişmenin daha sonraki evresinde rekabet, kimi üretim dallarına hâkim olabilen tekellere yerini bırakır. Ortalama kâr oranı kanunu bu dallarda işlemez olur ve yerini yeni bir kanuna, kapitalistler sınıfının çeşitli kısımları arasında kârın bölüşülmesi kanununa bırakır. Sosyalizmde işletmelerin çabaları, sosyal ölçüdeki plânlama gereğince birbirine girişir. Ayrıntılarına gelince, bu, üretimin plânlama ve yönetilmesi tarzına bağlıdır. Bu tarz, metodlardaki değişmelerle birlikte değişikliklere uğrar. O zaman kimi ekonomik kanunlar da değişir. Genel olarak şüphesiz denebilir ki - bir sosyal kuruluşun devamı boyunca ona özgü insanların davranış kanunlarının tersine - insan aksiyonlarının birbirine girişmesi kanunlarından önemli bir kısmı bu kuruluşun tarihsel gelişmesi sırasında değişikliklere uğrar.

ÇEŞİTLİ SOSYAL KURULUŞLARDA ORTAK *(Müşterek)* EKONOMİK KANUNLAR

İnsanların davranış kanunları ile insan aksiyonlarının birbirine girişmesi kanunlarının ikinci türü - birinciler gibi onlar da üretim ilişkilerince belirlenmekle birlikte -, özgülükleri birden çok sosyal kuruluşta ortaya çıkan kanunlardır. Bu kanunlar birden çok kuruluşun ekonomik temelinde ortak özgülükler gösterirler; etkileri, ekonomik temellerinde ortak çizgileri olan bütün kuruluşlara yayılır. Bunlar belli sosyal ku-

ruluşların *ortak ekonomik kanunları*'dır (28). Bu durum özellikle, üretim ilişkilerinin ürünlerin mübadelesine dayandığı bir tipte olması halinde ortaya çıkar. O zaman, üretim ilişkilerinin bu özgülüklerinin sonucu olarak değer kanunu, bu üretim ilişkileriyle belirlenmiş dağılım ilişkilerinin sonucu olarak da piyasa kanunları ("arz ve talep" kanunu, fiyat teşekkülü kanunu) etkide bulunur. Mübadele para aracılığıyle yapıldığı zaman ise, para dağılımının bir sıra kanunları da etkilerini gösterir. Bu ekonomik kanunların aksiyonlarının tarihsel kaplamı (şümulü), üretim ilişkilerinin yada dağılım ilişkilerinin bunlara uygun düşen tarihsel kaplamıyle birbirine tastamam uyar (29).

ÜSTYAPININ TEPKİYLE ETKİSİNDEN *(action en retour)* GELEN KANUNLAR

Son olarak, üçüncü türden kanunlar, belli bir sosyal kuruluşta üstyapının ekonomik ilişkilere etkisinin sonucu olan, başka deyişle *üstyapının tepkiyle etkisinden gelen kanunlar*'dır. Bu ekonomik kanunlar, sosyal kuruluşun gelişmesi sırasında üstyapının tepkiyle etkisinde meydana gelen değişmelerle birlikte değişikliğe uğrarlar. Örneğin, kapitalist ekonomide, serbest bir dış ticaret de, gümrük himayeciliği de, altın para da, ticarî senetlerin çeşitli şekilleri veya kâğıt para da, serbest döviz piyasası da, kambiyo kontrolü de v.b. sözkonusu ola-

(28) Yani bu kuruluşların üretim ilişkilerinin ortak çizgileri bulunmasından ötürü, bunlarda ortak olan teknik ve üretim bilânçosu kanunları da çeşitli sosyal kuruluşların ortak kanunlarıdır. Ama, bu ortaklık (iştirâk), bu durumda, üretim ilişkilerinde (insanlar arasındaki ilişkilerde) ortak çizgiler bulunmasından değil, üretim güçlerinin genel çizgilerindeki, yani insanla doğanın karşılıklı etkilerindeki ortak yanlarından doğar.

(29) Suplément à la préface au tome troisième du Capital *(Kapital'in üçüncü cildinin önsözüne ek)* inde Engels, değer kanunu üzerine şunları yazıyor: *"Ama, mal (emtia) mübadelesi bizi, İsa'dan önce, Mısır'da 3500 belki 5000, Bâbil'de 4000 belki 6000 yıl gerilere götüren tarih öncesi bir döneme kadar dayanır; değer kanunu, demek ki, 5000 ilâ 7000 yıllık bir süre içinde hüküm sürmüştür."* Karl Marx, Le Capital, üçüncü kitap, t. VI. Editions Sociales, Paris 1957, p. 35.

bilir. Bütün bunlar, üstyapının, başta Devletin aksiyonunun sonucudur. Bu aksiyon, belli ekonomik kanunların uygun düştüğü belli ekonomik ilişkilere biçim verir. Devletin bu faaliyetinin sonucu olan ekonomik ilişkiler devam ettiği sürece bu kanunlar etkide bulunurlar. Gresham kanunu denilen, mâdenî para dolaşımına ilişkin ve "kötü para her zaman iyi parayı kovar" deyimiyle anlatılan kanunu buna örnek olarak göstermek mümkündür. Mâdenî para yerine kâğıt para kullanılan yerlerde bu kanunun geçerli olmadığı açıktır. Kaldı ki, mâdenî paralı bir sistemde bile bu kanun ancak, farklı değerlerde mâdenlerden yapılmış çeşitli paraların kanunla aynı kurda kabul edilmiş olması (yada, daha genel bir deyişle, çeşitli paraların kurları arasındaki oranlar ile bu paraları meydana getiren mâdenlerin değerleri arasındaki oranların birbirinden farklı olması) halinde geçerlidir. Eğer kanunla tesbit edilmiş kurlar sözkonusu değilse, Gresham kanunu yürümez. Tersine, çeşitli paraların kurları arasındaki oranlar, bu paraları meydana getiren mâdenlerin piyasadaki değerleriyle orantılı olarak kurulur. Demek ki Gresham kanunu, üstyapının - bu örnek için, çeşitli paraların kurlarını tesbit eden Devletin - aksiyonunun sonucu olan bir kanun tipidir.

Demek oluyor ki, tarihsel olarak kurulmuş her sosyal kuruluşta, farklı tarihsel kaplamda ve o kuruluşun ekonomik temeliyle farklı biçimlerde ilintili, birbiri üzerine yerleşmiş çeşitli ekonomik kanun kategorileri vardır ve etkide bulunmaktadır. Kuruluşta, üretim güçlerinin vardığı gelişme düzeyinden gelen teknik ve üretim bilânçosu kanunları etkide bulunurlar. Belli bir sosyal kuruluş bu kanunların büyük kısmını önceki kuruluşlardan edinir ve - kendi katkısını da ekleyerek - bunları sonraki kuruluşa aktarır. Yine, her sosyal kuruluşta, o kuruluş ile başka kuruluşlarda ortak ve bir sıra kuruluşun ekonomik temelinin ortak özgülüklerinden gelen kanunlar da etkide bulunur. Yine her sosyal kuruluşta - kuruluşun ekonomik temelini meydana getiren ve bu temeli öteki kuruluşların temelelrinden ayırdeden özgül (spesifik) özgülüklerinin (hassasiyetlerinin) ifadesi olarak - kendine özgü kanunları da etkide bulunur. Bu özgülüklerden kimileri incelenen sosyal kuruluşun

tarihsel gelişmesi sırasında değişikliğe uğrar ve, onlarla birlikte, bu kuruluşa özgü kimi ekonomik kanunlar da değişikliğe uğrayarak, gelişmenin sadece belli evrelerine (safhalarına) özgü kanunlar halini alırlar. Nihayet, üstyapının tepkiyle etkisinden ileri gelen kanunlar etkilerini gösterir ki, üstyapı - özellikle, kuruluşun politik-hukukî üstyapısı - değişikliğe uğradıkça bu kanunlar da değişikliğe uğrarlar.

SOSYAL KURULUŞUN AKSİYON TARZI

Bildiğimiz gibi, her sosyal kuruluş içinden dengeli bir bütün meydana getirir. Bu, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin bütünlüğü niteliğinde bir dengeli bütünlüktür. Böyle bir bütün, kuruluşun üretim ilişkileri ile, başka deyişle ekonomik temeli ile üstyapısı tarafından da meydana getirilir. Kuruluşun iç dengesi, (yani, üretim gücleri ile üretim ilişkilerinin ve üstyapının birbirine karşılıklı uyumlulukları) sosyolojinin birinci ve ikinci temel kanunlarının etkileriyle idame olunur. Başka deyişle, üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin karakteri arasında ve üstyapı ile ekonomik temel arasında zorunlu uyumluluk kanunlarının. Bu demektir ki, belli bir sosyal kuruluş kadrosu içindeki insan çabaları - insanın doğayı değiştirdiği üretim süreci, insanların birbirlerine karşılıklı etkileri, başka deyişle üretim ilişkileri ile dağılım ilişkileri ve üstyapıyı meydana getiren sosyal ilişkilerin tümü - birbirleriyle bağıntılıdır. Bu çabalar, belli bir bütün, birbirleriyle içinden bağıntılı bir aksiyonlar sistemi meydana getirirler. İnsan aksiyonlarının birbiriyle içinden bağıntılı olması ve bir bütün halinde düzenlenmesi olgusu, sosyal kuruluşların insan istem ve bilincinden bağımsız olarak oluşan sosyal gelişmenin nesnel verileri olması sonucunu verir (30).

---

(30) Bundan ötürüdür ki, sosyal kuruluşların açıklanması, sınıflandırılması, sözcük ve cümlelerin anlamları üzerinde keyfe bağlı olarak varılan bir uzlaşmanın sonuçları değil, nesnel bir olgunun yansılarıdır. Feodalite, sosyalizm, kapitalizm ve öteki sosyal kuruluşlar, bilimsel sınıflamamıza bağlı olmaksızın var olan gerçek verilerdir. Bunlar, tekrarlanmaya elverişli ve birbirleriyle içinden

Bundan ötürüdür ki, belli bir sosyal kuruluş kadrosu içinde aksiyonda bulunan ekonomik kanunlar, bu aksiyonlarını birbirinden bağımsız ve birbirleriyle raslantıyle karşılaşarak yapmazlar. Aksiyonları belli bütünler halinde düzenlenir, incelenen sosyal kuruluşa özgü bir ekonomik aksiyonlar sistemi ortaya çıkar. Bu türden sisteme, *sosyal kuruluşun aksiyon tarzı* diyoruz. Kimi zaman, sosyal kuruluşun "aksiyon mekanizması" yada "işleyiş tarzı" deyimleri de kullanılıyor. Bu tarz, belli bir sosyal kuruluşta ortaya çıkan ve çeşitli ekonomik kanun halkalarından kurulu bir neden ve sonuç ilişkileri sistemi meydana getirir (31).

---

bağıntılı insan aksiyonlarının (yani, ilişkilerinin) belli sistemlerini meydana getirirler. Feodalite, sosyalizm, kapitalizm ve öteki sosyal kuruluşlar şu anlamda belli nesnel "bütünler" dir ki, bunların özgülükleri (propriétés) kendilerini meydana getiren çeşitli parçaların, yani ayrı ayrı ele alınan insan aksiyonlarının özgülüklerinden farklıdır. Böylesi "topyekûn" sistem konusunda Leszek Kotakovski'nin [*Polonya dilinde)*] "Tümel kavramlar (küllî mefhumlar = universaux) üzerindeki çekişmelere dair" adlı makalesine bakınız: I, "Dünya görüşüne ve metodolojiye ilişkin bilimsel soyutlamalar problemleri". PWN, Varşova 1957, p. 154-155. Zbigniew Czerwinski'nin [*Polonya dilinde*] ("Bütün" problemi) adlı incelemesine de bakınız. XII, Varşova 1956. İlerde sözkonusu olacak yepyeni bir bilim dalı olan cybernétique (sibernetik) bu problemi kesinlikle kavramaya imkân vermektedir. "Cybernétique", birbirine etkide bulunan unsurlar sistemini inceler. Bu sayede anlaşılır ki, sistemin yönelişi, sadece kendisini meydana getiren çeşitli unsurların aksiyon tarzına değil, bu çeşitli unsurların birbirleriyle bağlantı tarzına (Cybernétique terimiyle "couplages") bağlıdır Özdeş (identique), ama birbiriyle farklı şekilde bağlantılı (couplés) aynı unsurlar farklı yönelişleri olan farklı sistemler meydana getirirler. Demek ki, sistem, kendi unsurlarının ayrı ayrı özgülüklerinden farklı özgülüğü olan bir "bütün" meydana getirir. Bu farklı özgülükler çeşitli unsurların aksiyonlarının birbirine girişmesinin sonucudur. Bu unsurlardan ayrı ayrı her birinin aksiyon tarzını öğrenmek, sistemin yönelişini tesbite yetmez. Cf. Ross Ashby, "Cybernétique'e giriş" (Pillon tarafından İngilizceden Fransızcaya çevrilmiştir.) Dunod, Paris, 1958, p. 66. Bu konuda Oskar Lange'nin [*Polonya dilinde*] basılmakta olan "Cybernétique ışığında gelişmenin topyekûn oluşumu ve diyalektik problemi" adlı eserine de bakınız.

(31) "Aksiyon mekanizması" ve "işleyiş tarzı" deyimleri burada mecazlı anlamlarıyle alınmıştır. Neden-sonuç ilişkilerinin meka-

Belli bir sosyal kuruluşun aksiyon tarzını anlamaya imkân veren anahtarını, bu kuruluşun üretim ilişkilerinden gelen, özgül ekonomik kanunları verir. Gerçekten de, böylesi bir anahtarı, ne büyük kısmı önceki tarihsel kuruluşlardan kalma teknik ve üretim bilânçosu kanunları, ne de çeşitli sosyal kuruluşların ortak üretim ilişkilerinin özgülüklerini belirten ekonomik kanunlar sağlayabilir. Üstyapının tepkiyle etkisi sosyal kuruluşa boyuna aynı biçimde bağlı olmadığı ve gelişmesi sırasında değişikliklere uğradığı için, üstyapının tepkiyle etkisinden gelen kanunlar da bu rolü oynayamaz. Belli bir sosyal kuruluşun özgül kanunlarının, o kuruluşun işleyiş tarzını kavramak yolunda taşıdığı anlamın önemi bundan gelmektedir. Bu kanunlar, incelenen kuruluşun üretim ilişkilerinin, kendilerine özgü özgülüklerinin, gerçekten ifadeleridir.

SOSYAL KURULUŞUN ESAS KANUNU

Bildiğimiz gibi, her sosyal kuruluşun üretim ilişkileri, belli bir temel ilişkinin, üretim araçları mülkiyet ilişkisinin sonucudur. Bu özgülük, üretimin genel yapısını belirleyen bir tür "örgütlenme ilkesi" meydana getirir. Bunun gibi, bu özgülük, özgül kanunlar arasında sosyal kuruluşun tüm aksiyon tarzını kararlaştıracak olan kanunların hangileri olacağını da belirler. Buna, belli bir *sosyal kuruluşun esas kanunu* diyoruz (32). Ekonomik esas kanun, belli bir sosyal kuruluşta üre-

---

nik ya da biyolojik bir karakteri olduğu anlamına gelmez. Bu ilişkiler sosyal karakterdedir, yani insan aksiyonlarının birbirine girişmesine ilişkindir. "Aksiyon tarzı" deyimi bundan ötürü en iyisidir. Öteki deyimleri de vermemizin nedeni, ekonomik eserlerde rastlanmakta olmalarıdır.

(32) "Esas ekonomik kanun" deyimi, "SSCB de sosyalizmin ekonomik problemleri" adlı eserinde ilkin Joseph Stalin tarafından kullanılmıştır. ([*Fransızca baskı*] "Les problèmes économique du socialisme en URSS" Yabancı dillerden yayımlar, Moskova 1953). Stalin bir sosyal kuruluşun ekonomik kanununu, belli bir sosyal kuruluşun gelişmesinin *"bütün esaslı yanlarını ve bütün esaslı süreçlerini"*, belli bir üretim tarzının *"özünü"*, *"niteliğini"* belirleyen kanun olarak tanımlar (s. 42). Esas ekonomik kanun deyimine değilse de, kavramına, artık-değer kanununu kapitalist üretim tarzının *"ayırdedici*

tim araçlarının hâkim mülkiyet tarzının sonucu olarak, üretim araçlarının ve toplumun üretim güçlerinin tümünün hangi erek için kullanılacağını belirler. Bu kanun bu ereğin gerçekleştirilmesine özgü yol ve araçları da belirler. Başka deyişle, belli bir kuruluşun esas kanunu, etkide bulunan esas ekonomik uyarıcıyı ve buna tepki tarzını belirler. Örneğin, üretim araçlarının kapitalist mülkiyeti koşulları içinde bu uyarıcı kapitalistlerin en çok kâr sağlama istekleridir. Üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti koşulları içinde ise, bu uyarıcıyı, toplumun ihtiyaçlarının en iyi şekilde giderilmesi meydana getirir (33).

Sosyal kuruluşun esas ekonomik kanunu, üretim araçlarına sahip olmayan kişilerin (örneğin kapitalist rejimde işçilerin, feodalite koşullarında toprak-kölesi köylülerin) ereklerini ve aksiyon yollarını da ve böylelikle giderek bu kişiler arasında beliren uyarıcılara ve bunlara tepki tarzlarına uygun düşen ekonomik kanunları da belirler. Bunun gibi, üretim araçlarının belli bir mülkiyet tarzından ve buna uygun düşen ekonomik kanunlardan gelen insan aksiyonlarının birbirine girişmesi tarzlarını belirleyen de esas ekonomik kanundur. Demek böylece, belli bir sosyal kuruluşun esas ekonomik kanunu, bu kuruluşun özgül (spesifik) öteki bütün kanunlarının aksiyonlarını belirliyor. Bundan başka, bu kuruluştaki, çeşitli kuruluşların ortak özgülüklerini belirten ekonomik kanunlar ile teknik ve üretim bilânçosu kanunlarını da yine esas ekonomik kanun belirlemektedir. Örneğin, kapitalizmin esas ekonomik kanunu, kapita-

---

çizgisi", "çekirdeği" olarak gösteren Marx ve Engels'te rastlanır. Bu konuda Marx şunları yazar: *"Kapitalist üretim tarzını özellikle ayırdeden, bu tarzın dolaysız* (anî) *ereğinin ve belirleyici motorunun artık-değer meydana getirmek olmasıdır."* (Karl Marx, Le Capital, üçüncü kitap, cilt VIII, éd., cit., p. 225). Engels'e gelince, o da şöyle yazar: *"Marx, artık-değerin meydana geliş tarzını ve mal mübadelesini düzenleyen kanunların hükmü altında artık-değerin meydana gelebileceği tek tarzı böylece ispatlıyarak, bugünkü kapitalist üretim ve buna dayanan temelbilk tarzının mekanizmasını çıplaklığıyle ortaya koydu. Çevresinde bugünkü rejimin billürlaştığı çekirdeği keşfetti."* (Anti-Dühring, Editions Sociales, Paris 1950, p. 238). Öyleyse, Marx ve Engels, artık-değeri kapitalist üretim tarzının esas kanunu olarak görüyorlardı denebilir.

(33) Yukarıda 75 inci sayfaya bak.

lizmde ayrı bir karakter gösteren değer kanununun aksiyonunu belirler ve artık-değeri gerçekleştirme yolu halini alır. Pazar için üretimde çeşitli görünüşlerde ortaya çıkan, insan aksiyonlarının bir tür birbirine girişmesini temsil eden rekabet, kapitalizmde ortalama kâr oranının meydana gelmesine varır. Belli bir sosyal kuruluşun esas ekonomik kanunu, teknik ve üretim bilânçosu kanunlarına da kendine özgü bir biçim verir. Kapitalizmde üretim araçları, değişmez sermaye, bunların yenilenmesi ve amortismanı biçimine bürünür. Üretim sürecinde kullanılan canlı iş ise, değişir sermaye biçimine. Teknik oranlar üretim masrafları, bilânço oranları da kâr ve zarar biçimini alır. Bunun gibi, üstyapının tepkiyle etkisinden gelen ekonomik kanunların meydana getirdiği sonuçlar, örneğin vergilerin yada gümrük resimlerinin tesbiti, incelenen ekonomik kuruluşun esas ekonomik kanununa bağlıdır. Örneğin, kapitalizmde yada feodalitede ekonomik uyarıcılar ile bunlara tepki tarzı birbirinden farklı olduğu için, bu sonuçlar da birbirinden farklıdır. Demek böylece, bütün ekonomik kanunların aksiyonları esas ekonomik kanuna bağlı bulunmaktadır.

EKONOMİK KANUNLAR VE DİYALEKTİK SOSYOLOJİK SÜREÇ

Öyleyse, esas ekonomik kanun sosyal kuruluşun aksiyon tarzını belirler denebilir. Esas ekonomik kanun, kuruluşta etkide bulunan bütün ekonomik kanunları düzenli bir bütün halinde birbirine bağlar, bunların aksiyonlarına damgasını vurur. Bununla birlikte, sosyal kuruluşlar yine de değişmez değillerdir. Meydana gelir, gelişir ve yerlerini yeni bir kuruluşa bırakmak üzere yokolurlar. Bildiğimiz gibi, üç diyalektik sürecin aksiyonunun sonucudur bu. Şöyle ki:

1) İnsanla doğa arasındaki karşılıklı etkileme sürecinde durmadan çelişkiler ortaya çıkması (ki, bu, üretim güçlerinin gelişmesine meydan verir),

2) Yeni üretim güçleri ile eski üretim ilişkileri arasında bir çelişkinin doğup artması, ve

3) Üretim güçlerine uymuş yeni üretim ilişkileri ile,

başka deyişle yeni ekonomik temel ile eski üstyapı arasında bir çelişkinin ortaya çıkması (34). Bu çelişkiler sosyal kuruluşun iç dengesini tehlikeye sokar, bağlantılı bütünlüğünü parçalar. O zaman, sosyolojinin birinci ve ikinci kanunlarının etkisi uyumlanma (intibak) sürecini harekete geçirir ki, bunun sonucu, yeni bir sosyal kuruluşun meydana gelmesidir.

Yukarıda sayılan sosyolojik diyalektik süreçler, ekonomik kanunların aksiyon tarzında yansır. Kuruluşun iç çelişkileri gittikçe artarak, üretim güçlerinin, üretim ilişkilerinin ve üstyapının birbirleriyle uyumlaşmasını engellemesiyle bu ekonomik kanunların aksiyonlarında da çelişkiler ortaya çıkar. Bunlar, birbirleriyle uyumlu (ahenkli) olarak etkide bulunamaz olurlar, aksiyonları çelişkili, birbirini tutmaz hale gelir. Bu da, sosyal kuruluşun işlemesini imkânsızlaştırma sonucuna varır. Sosyal kuruluşun bir "ihtiyarlama" (35), bir sona gidiş süreci başlar. Bu süreç ise ancak, aksiyon tarzı içinden uyumlu yeni bir sosyal kuruluşun meydana çıkmasıyle son bulabilir (36).

Ekonomik kanunların aksiyonundaki çelişmeler yukarıda sayılan sosyolojik çelişmeleri yansıtır. Demek böylece, teknik ve üretim bilânçosu kanunlarının etkisi ile kuruluşun hem üretim ilişkilerinden gelen özgül ekonomik kanunlarının, hem de incelenen kuruluşla öteki kuruluşlarda ortak kanunların etkileri arasında çelişkiler meydana geliyor. Üretim ilişkilerinden gelen ekonomik kanunların etkisi ile üstyapıdan gelen ekonomik kanunların etkisi arasında da çelişkiler doğuyor. Özellikle, çeşitli ekonomik kanunların etkisi ile kuruluşun esas ekonomik kanunu arasında bir çelişki meydana geliyor. İlerde göreceği-

(34) Yukarda bölüm II'ye bakınız.

(35) Bu deyim mecazlı anlamda kullanılmıştır. Bununla birlikte, bu olay ile, organizmanın ihtiyarlaması arasında sözgötürmez bir andırı vardır. Organizmanın ihtiyarlaması süreci de, çeşitli biyolojik kanunların işleyişlerindeki düzenin gitgide yok olması olduğuna göre.

(36) Marx bu olayı şu parçada belirtiyor: *"Ama, bir üretim tarzını ve buna uygun düşen sosyal örgütü dağılmaya ve farklılaşmayı götüren tek gerçek yol, kendi içlerindeki çelişkilerin tarihsel gelişmesidir."* (Le Capital, birinci kitap, tome II, éd., cit., p. 166.

miz gibi, örneğin, kapitalizmin esas ekonomik kanununun aksiyonu, teknik ve üretim bilânçosu kanunlarıyle, değer kanununun aksiyonuyle, üstyapının aksiyonundan gelen çeşitli kanunlarla çelişme haline giriyor. Bir kuruluşta, ekonomik kanunların aksiyonlarında, özellikle esas ekonomik kanunun aksiyonu ile öteki ekonomik kanunların aksiyonları arasında meydana gelen çelişmeler, kuruluşun gelişmesinin ve sona ermesinin kaynağıdır.

SOSYAL KURULUŞUN "EKONOMİK HAREKET KANUNU"

Ekonomik kanunların aksiyonlarında meydana çıkan çelişmeler, sosyal kuruluşun aksiyon tarzına özgül bir karakter verir. Ekonomik kanunların aksiyonunun örgütlenme tarzı, hem birbirine zincirlemesine bağlı, hem de birbiriyle çelişen bir aksiyonlar sistemi meydana getirir. Sosyal kuruluşun aksiyon tarzı diyalektik bir gelişme süreci halini alır. Marx, sosyal kuruluşun aksiyon tarzının bu diyalektik karakterini, sosyal kuruluşun *ekonomik hareket kanunu* deyimiyle anlatmıştır (37). "Ekonomik hareket kanunu" kuruluşun esas ekonomik kanununun aksiyonunun sonucudur ki, - çeşitli ekonomik kanunla-

(37) Marx, Kapital'in birinci baskısına önsözünde, eserinin son amacının *"modern toplumun hareketinde baş yönetici olan doğal kanunu"* keşfetmek olduğunu söyler. (Birinci kitap, tome I., éa., cit., p. 19). Marx *oekonomisches Bewegungsgetsetz (ekonomik hareket kanunu)* deyimini kullanıyor. Zihninde, bizim yukarda sosyal kuruluşun aksiyon tarzı dediğimiz kavramın bulunduğu söz götürmez. Tabiî bu aksiyon tarzını bir diyalektik gelişme süreci anlamına alarak. Bunun delili, *Kapital*'in Rusça baskısına M. Block'un tenkidini uygun görerek almasındadır. (Cf. Postface à la deuxième édition allemande [*Almanca ikinci baskının sonsözü*], Le Capital, birinci kitap, tome I, éd., cit., p. 27). Bu tenkitte şunları okuyoruz: *"Marx'ı bir tek şey meşgul etmektedir: İncelediği olayların kanununu keşfetmek; hem de yalnız hareketsiz halleriyle ve belli bir zaman döneminde gözlenebilir (müşahede edilebilir) ilintileri içinde değil. Hayır, onun için önemli olan, herşeyin üstünde, bunların değişme, gelişme kanunu, yani bir biçimden öteki biçime, bir ilişki türünden öteki ilişki türüne geçiş kanunudur."*

rın aksiyonundaki çelişmelerden ötürü - bu kuruluşun hareketsizlik içinde donup kalmasına yer vermiyerek, belli bir yönde sürekli değişmelere imkân sağlar. "Ekonomik hareket kanunu" sosyal kuruluşun gelişmesini ve bu gelişmenin yönünü belirler.

EKONOMİK KANUNLARIN KENDİLİĞİNDEN-OLMA *(spontané)* KARAKTERİ

Ekonomik kanunların nesnel bir karakteri vardır. Varlıkları ve aksiyonları insan bilinç ve isteminden bağımsızdır. Buna karşılık, ekonomik kanunların aksiyon tarzları insanların bilinçli dileklerine, bu dilekleri gerçekleştirmek için gösterdikleri çabalara uygun da olabilir, aykırı da. Birinci durumda, ekonomik kanunlar insanın *kasıtla istediği* tarzda aksiyonda bulunur diyoruz, ikincisinde ise *kendiliğinden*. Sosyalist kuruluşun ortaya çıkmasından önceki bütün sosyal kuruluşlarda ekonomik kanunların çoğunluğu, şimdiyedek, kendiliğinden oluş içinde aksiyonda bulunmuştur ve bulunmaktadır.

Kimi ekonomik kanunların, sosyalizmden önceki kuruluşlarda da insanın kasıtla dilediği tarzda aksiyonda bulunabilecekleri doğrudur. Ama, böyleleri, sosyal kuruluşun gelişme sürecini belirleyen ekonomik kanunlar türünden değildir. Bunlar, çok zaman üstyapının, özellikle Devlet'in aksiyonundan gelen ekonomik kanunlar ile kimi üretim tekniği ve bilânçosu kanunlarıdır. Üretim ilişkilerinden gelen özgül ekonomik kanunlara ve hele sosyal kuruluşun temel ekonomik kanununa gelince, bunlar insanların dileklerine uygun bir tarzda aksiyonda bulunmazlar. Çeşitli sosyal kuruluşların ortak özgülüklerini belirten ekonomik kanunlar için de durum budur. Genel kural olarak, bu kanunlar kendiliğinden aksiyonda bulunurlar. Çünkü, ekonomik uyarıcılar ve bunlara tepki tarzları - kasıtlı olmayan ve daha çok bilinçsiz tepki tarzları - bunlara uygun düşen üretim ve dağılım ilişkilerinin tarihsel olarak meydana gelmiş olmalarından doğar. Çünkü, çeşitli uyarıcıların aksiyonları birbirleriyle kesişir ve insan aksiyonlarının birbirine girişmesi, aksiyonda bulunan bireylerden yada insan grupların-

dan hiçbirinin hedef tutmadığı sonuçları verir. Engels'in daha önce de aktardığımız şu sözünü hatırlayalım: *"Varılmak istenen sonuçların gerçekleştiği ender olur. Çoğu durumlarda, güdülen birçok amaçlar birbirleriyle karşılaşır ve çatışır yada gerçekleştirilmeleri zaten imkânsız amaçlardır. Veya bunları gerçekleştirmek için gerekli araçlar yetersizdir"* (38). Bundan ötürüdür ki, sosyalizmden önceki sosyal kuruluşların aksiyon tarzları, bunların -Marx tarafından *"ekonomik hareket kanunu"* diye adlandırılan- diyalektik gelişme süreci kendiliğinden oluşur. Sosyal kuruluşların meydana gelmeleri ile gelişme ve yokolmalarının tarihsel süreci, kendiliğinden bir süreçtir.

EKONOMİK KANUNLARIN FETİŞLEŞTİRİLMESİ

Bu sürecin kendiliğindenliği, bilinçli ve kasıtlı insan çabalarının sonucu olmakla birlikte, doğada olanı andırır bir tarzda oluşmasından ileri gelmektedir. Engels'in, önce de aktarılan bir metninde dediği gibi, *"... sayısız bireysel istem ve eylemler arasındaki çatışmalar, tarih alanında, bilinçsiz doğada olanı andırır bir durum yaratır"* (39). Marx, kapitalizmin gelişmesini incelerken, aynı anlayışladır ki *"toplumun ekonomik kuruluşundaki gelişmenin doğanın akışına ve tarihine benzetilebileceğine dair görüşüm..."* (40) der. Şu var ki, sos-

(38) F. Engels. Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande *(Ludwig Feuerbach ve klâsik Alman felsefesinin sonu), dans:* Marx et Engles. Etudes philosophiques, éd., cit., p. 45.

(39) Ibid. Engels'in Starkenburg'a yolladığı 25 Ocak 1894 tarihli mektuba da bakınız. Sözkonusu mektubunda Engels şöyle der: *"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. Amc, bugüne dek, kollektif bir istemle, bir genel plâna göre değil; böylesi, belli, sınırlı bir tek toplumda bile daha olmadı. İnsanların çabaları birbirini çeler. Bu türden bütün toplumlarda* raslantı *ile tamamlanan ve belirem* zorunluğun *hüküm sürmesinin asıl nedeni budur. Raslantı yoluyle hükmünü geçiren zorunluğun kendisi ise, önünde sonunda, ekonomik zorunluktur."* Marx et Engels. Etudes philosophiques, éd., cit., p. 72).

(40) Kapital'in birinci kitabının birinci baskısına önsöz (tome I, éd., cit., p. 20). Kullanılan Almanca deyim *naturgeschichtlicher Prozess (doğal tarihsel süreç)* tir.

yal kuruluşların "doğanın akışına" benzeyen bu tarihsel gelişme süreci, gerçekte, insan aksiyonlarının sonucudur. Her biri ayrı ayrı ele alınırsa bu aksiyonlar bilinçli ve kasıtlıdır. Buna karşın, bu aksiyonların içinde meydana geldiği insan isteminden bağımsız koşullar ve bu aksiyonların birbirine girişme tarzı, bunların sosyal sonuçlarına kendiliğinden oluşan bir süreç karakterini verir.

Sonucun kendiliğindenlik karakteri, insanların sosyolojik kanunların karakterine dair yanlış bir düşünceye varmalarına sebeb olur. Bunda, kendi aksiyonlarının istemsiz bir sonucunu görecekleri yerde, insan-üstü güçlerin ezelî ve ebedî "doğa kanunları"nın, tanrısal yada cinlere perilere özgü doğa-üstü kudretlerin etkisini bulurlar. Bundan da, ekonomik kanunlar ile sosyolojik kanunların kaynağını insanların faaliyet çevresi dışında arayan metafizik bir fetişleştirilmesi (41) ve bunların insan

(41) "Fetişizm" terimine Marx'ta raslıyoruz (Capital, birinci kitap, tome I, éd., cit., p. 83.) Fetişleştirme, ekonomik ve sosyolojik kanunların bilincine insanlarca, sanki bunlar insanı egemenliği altında tutan insan-üstü erklerin aksiyonunun sonucuymuş gibi, varılmasıdır: *"Bu kanunlar üretimde bulunanların istem ve öngörülerinden bağımsız olarak boyuna değişikliğe uğrarlar ve böylece kendi hareketleri onların gözünde bir nesneler hareketi, onları güdebildiği zadar uzaklara sürükleyen bir hareket biçimini alır."* (Ibid., p. 87). Marx ve Engels, çalışmalarının ilk döneminde, bu olayı adlandırmak üzere, o zamanki Alman felsefesinde çokça geçen *yabancılaşma* (Entfredung=aliénation) terimini kullanıyorlardı. Yabancılaşma olayının örneğin şu tanımlamasına Bk: *"Sosyal erk (kudret), yani işbölümüyle şartlanmış çeşitli bireylerin işbirliğinden doğan birkaç misli artmış üretim gücü, bu bireylere birliğin içindeki kendi güçleri olarak görünmez; çünkü bu işbirliğinin kendisi istemli değil, doğal bir işbirliğidir. Tersine, bu güç onlara, nereden gelip nereye gittiğini bilmedikleri, kendi dışlarında, yabancı bir erkmiş gibi görünür. Bu yüzden, onu artık egemenlikleri altına alamazlar ve, tersine, insanlığın istem ve yürüyüşünden o zaman öylesine bağımsız kendine özgü bir sıra gelişme evresinden ve uğrağından geçer ki, insanlığın bu istemini ve bu yürüyüşünü, gerçekte, yönetmiş olur."* (Marx et Engels. L'İdeologie allemande, 1 ère partie, Editions Sociales, Paris 1953, p. 25-26). Bu konuda D. Rosenberg'e de bakınız. [*Rusçadan Polonya diline çeviri*] "1840 yıllarında Marx'la Engels'in ekonomik incelemelerinin gelişmesi üzerine bir deneme". Varşova 1957, p. 185-207). Ayrıca, Auguste Cornu,

bilincinde insansızlaştırılması (déshumanisation) (42) doğar.

Essai de critique marxiste (Marxist tenkid denemesi), Paris 1951, p. 48-54.

(42) Ekonomik ve sosyolojik kanunların insan bilincinde benzeri insansızlaştırılmasının iki türü vardır: Doğalcı *(naturaliste)* ve doğalüstücü *(surnaturaliste)*. Birincisi, insanların sosyal yaşamını yönettiği sanılan "ebedî kanunlar" görüşünde anlatımını bulur. Teorik biçimiyle fizyokratların ekonomik sistemlerine, klâsik ekonomi politiğe ve kısmen de, daha sonraki çeşitli ekonomik teorilerin şemalarına varır. Bunlara, sosyolojinin uzviyetçi (organiciste) ve antropolojik-ırkçı teorilerini de eklemek gerekir. İkincisi, dinsel dünya görüşünde ve objektif idealizmin tarihsel-filozofik safsatalarında anlatımını bulur ki, bunlar zaten dinsel dünya görüşünün daha tasvirli uydurmaca yapılarının soyut biçimlerinden başka şeyler değillerdir. Özellikle, doğa bilimlerince varılan dünya görüntüsüne kendisini tamamiyle uydurmuş olan çağdaş protestanlık, ekonomik ve sosyolojik kanunların işleyişinin kendiliğindenlik karakterine dayanarak, dinsel dünya görüşünü doğrulamaya çalışmaktadır. Örneğin, İngiliz tarihçisi Butterfield böylesi bir çaba içinde şöyle yazıyor: *"Biz, yalnız oylarımızla değil, bütün aksiyonlarımızla ve bunların birbirlerine çeşitli girişmeleriyle (interférences) gelecek tarihçilerin üzerinde yazacakları ve düşüncelere dallacakları olaylar dokumasının atkı ve çözgülerini hazırlamak için tutulmuş kişileriz. Bununla birlikte, iyice hatırlamalıyız ki, yürüyüş halindeki bu tarih içinde gerçekleştireceğimiz fresk, ne benim istemimin... ne sizin... ne de herhangi bir kişinin isteminin eseri olmayacak, şunların ya da bunların istemlerinin bir sentezine ya da hiç değilse bunların yarattığı sonuçlara benzeyebilecek olanı temsil edecektir. Öyle bir sentez ki, her halde, bunu kimse ne istemiş, ne de kestirmiş olacak (...) Bir kez edimlerimizin biçimlerini değiştirerek, bir kez tasarılarımızı zorla çekip elimizden alarak ya da çabalarımızı boşa çıkararak, sözgelişi, kafalarımızın üzerinde oluşan Tarih."* (Christianisme et Histoire *(Hristiyanlık ve Tarih)*, traduction de G. Serve et L. Dechappe, Editions Spes, Paris 1955, p. 156). Görüldüğü gibi, burada Engels'in sosyal gelişmenin kendiliğindenliği üzerine yaptığı çözümlemeyi tamamiyle andırır bir çözümleme sözkonusudur. Şu var ki, yazar başka sonuçlar çıkarmaktadır bundan: *"Herşeyden önce* -der- *"kâinat" in esas ve kurucu parçası olan bir Tanrısal kayrasının* (Providence) varlığı *sonucu. Hristiyan olalım, ya da olmayalım, bu tanrısal kayraya (inâyete) inanalım, ya da inanmayalım, kendimizi Tanrısal bir düzen içinde doğmuş saymazsak, en kaba teknik yanılgıyla karşılaşma tehlikesine düşeriz. Eylemlerimiz onun karşısında egemen değildir. Bunları bir an bile keyfimizce yeniden yapamayız."* (Ibid, p. 159). Bu metinleri aldığımız bölüm şu adı taşıyor: *"Tanrı Kayrası ve Tarih"*.

SOSYALİZM EKONOMİK KANUNLARIN KENDİLİĞİNDEN İŞLEYİŞİNİN *(aksiyonunun)* ÜSTESİNDEN GELİR

Bilimsel sosyalizm, sosyal gelişme sürecinin kendiliğinden-

Başkaları, "Tanrı kayrası" nın yanında, tarihte şeytana, cine, periye özgü (démoniaques) kudretlerin etkisini ortaya atarlar. Ünlü ilâhiyatçı Paul Althaus, şöyle yazar: *"İnsan, isteminin yanında ve üzerinde (...) tarihte başkaca zinde kuvvetler de aksiyonda bulunur: İnsan-üstü yönelimler, eğilimler, "düşünce" ler. Bunlar, insan tarafından ne icadedilir, ne de istenirler (...) Bunlar, insanı ya da bütün bir milleti ve, üstelik, bütün bir zaman dönemini avuçları içine alır, kendi işlerine koşarlar, bilmedikleri bir ereğe, aslâ beklemedikleri sonuçlara doğru iter sürüklerler (...) Elbette, bu güçlerin, bu Tarih ruhlarının hepsi kötü değildir. Ama kötüleri de vardır:* Şeytanlar. *Örneğin, iktidar şeytanından sözaçıyoruz. (...) İktidar, bütün vasıtaları meşrû kılan kendi kendine (bizatihi) bir erkmiş gibi ortaya çıkar, bütün ahlâk zincirlerini kırar, bundan ötürü de kırıp geçirici güç haline gelir."* (Die Christliche Wahrheit, Lehrbuch der Dogmatik *(Hristiyan gerçeği, dogmatik ders kitabı),* Guetersloh 1949, ikinci baskı, c. II, s. 153-154). Amerikalı filozof ve ilâhiyatçı Paul Tillich, *"bireysel ve sosyal yaşamın"* insan-üstü bir erk gibi insana karşı çıkan *"şeytanca ve trajik yapıları"* ndan sözaçar. (Systematical Theology [*Sistematik teoloji*], Londra 1955, c. I, s. 55). Çağdaş varoluşçuluk felsefesi de, benzeri bir şekilde, insanın çaresiz sürüklendiği ve insana kendi varoluşunun bunalımını yükleyen *"varoluş durumları"* ndan sözaçar. Engels de, ekonomik ve sosyolojik kanunların kendiliğinden işlemesinin yarattığı sonuçtan *"bize karşın, bize karşıt"* hareket eden, *"bize hâkim olan"*... *"kör, zorlu, kırıpgeçirici"* gücler diye sözaçar ve bu sonuçları insanın kaderine hükmeden *"demonyak efendiler"* e benzetir. (Anti-Dühring, éd., cit., p. 318-319). Ama, maddeci tarih görüşü, toplumların ve bireylerin yaşamlarına yüklenen bu *"demonyak ve trajik yapılar"* ı, metafizik, doğalcı, ya da doğalüstücü yapıp yakıştırmalara başvurmaksızın çözümler. Tarihsel maddecilik bunları, sosyal yaşamın belli koşulları içinde oluşan insan aksiyonlarının birbirine girişmesinin sonucu, sosyal gelişme sürecinin kendiliğindenlik karakterini de bu girişmenin sonucu olarak çözümler. Tarihsel maddecilik, demek ki, ekonomik ve sosyolojik kanunların işleyişinde görülen kendiliğindenliğin insana dayanan bir yorumunu verir ve -bu yolla da- bu kendiliğindenliği yenmenin mümkün olduğunu isbatlayıp bunun hangi koşullar içinde mümkün olabileceğini gösterir.

liğini yenmeyi, ekonomik kanunların insanın dilekleri uyarınca işlemesini sağlayacak bir üretim ilişkileri sistemi kurmayı amaç edinmiş bir girişimdir. Kapitalist üretim tarzında meydana gelen gelişmenin, yeni sistemi, [yani] sosyalist yeni üretim ilişkileri düzenini hem mümkün hem de zorunlu kılan koşulları kendiliğinden hazırladığı ilkesinden yola koyulur. Şu anlamda zorunlu ki, bu süreç üretim güçlerinin sonraki gelişme koşullarını hazırlar ve toplumu kapitalist kuruluşun iç çelişkilerinin kendiliğinden artmasıyle meydana gelen ve kapitalizmi çaresiz çöküntüye götüren çözülmeden ötürü dağılıp yokolmaktan kurtarır.

Toplumsal kuruluşun aksiyon tarzında beliren kendiliğindenliğin üstesinden gelme olanağını veren esas unsur, [sosyalizmde] başlıca üretim araçlarının sosyal mülkiyetinin kabulüdür. Bu sosyal mülkiyet öylesi ekonomik uyarıcılardan yararlanmaya imkân verir ki, insanlar bu uyarıcılar karşısında örgütlü toplumun istemine uygun tepkiler gösterirler. İnsanların ekonomik davranış kanunları o zaman insanın istediği tarzda etkide bulunur, işler. Üretim araçlarının sosyal mülkiyeti, ayrıca, insan aksiyonlarının birbirine girişme tarzını uyumlu bir şekilde plânlamaya da imkân verir. Bununla da insan aksiyonlarının birbirine girişme kanunlarının insan tarafından istenildiği gibi işlemesi sonucuna varılır. Nihayet, üretim araçlarının sosyal mülkiyeti, üretim ilişkilerinin çelişkili karakterini ortadan kaldırır. Bu da, imtiyazlı sınıfın çıkarlarından gelen ve ekonomik kanunların kasıtlı bir şekilde ve bütün toplumun istemine uygun olarak işlemesi imkânından yararlanmayı önleyen engelin yokedilmesini sağlar (43). Böy-

(43) Bu demek değildir ki, mevkileri üstyapıdaki yerlerine bağlı kimi sosyal tabaka ya da gruplar arasında, tutucu çıkarlarının bir sonucu olarak, sosyal uzlaşmazlıklar çıkması imkânsızdır. Ama, bu tabaka ya da grupların dayatmaları üretim ilişkilerine dayanmadığı için, ekonomik kanunların bütün toplumun istemine ve çıkarlarına uygun olarak işlemesini uzun zaman durduramaz ve, öncelikle, toplumsal gelişme sürecinin kendiliğindenliğini yeniden kuramaz. Bu konuda bu kitabın II nci bölümüne bakınız ve Oskar Lange'nin yönetiminde yayımlanmış olan [*Polonya dilinde*] "Sosyalizmin ekonomi politik problemleri" adlı kollektif eserdeki, yazarın "sosya-

lelikle, sosyalist üretim tarzı, sosyal gelişmenin kendiliğindenlik karakterini yenme olanağını yaratır, ekonomik kanunların insanın istemine uygun bir yönde işlemesini güven altına alır.

SOSYALİZMDE EKONOMİK KANUNLAR

Bu demek değildir ki sosyalist kuruluş koşulları içinde ekonomik kanunlar yürümez olur, yada insanların bilinç ve isteminden bağımsız olarak işleyen kanun karakterini kaybeder. Teknik ve üretim bilânçosu kanunları, insanların davranış kanunları ve insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunları, insan istem ve bilincinden bağımsız olarak, nesnel olarak işlemeye devam eder. Ne sosyalist üretim tarzı, ne de bir başkası bu zorunluğu ortadan kaldıramaz. Buna karşılık, sosyalist kuruluşta üretim araçlarının sosyal mülkiyeti sayesinde bu kanunların insanın kasıtla istediği sonuçlara varacağı koşullar meydana gelir. Engels, bu sorunu açıklıkla kavramıştır. Ekonomik kanunların sosyalizmden önceki sosyal kuruluşlarda işleyişleri ile sosyalizm koşulları içinde işleyişleri arasındaki ayırımı şöylece açıklar: *"Bu kanunlar, ortak üreticiler elinde, şeytanî efendiler olmaktan çıkarak uysal uşaklar haline gelebilir. Fırtınanın şimşeğindeki elektriğin yakıp yıkıcı gücü ile elektrik ceryanının yada telgrafın boyun eğdirilmiş elektriği arasındaki, yangın ile insan hizmetinde ateş arasındaki ayırım bundadır."* (44).

Çağdaş tekniğin doğa kanunlarından yararlanmasını andırır bir şekilde burada sözkonusu olan, ekonomik kanunların etkilerine son vermek değil, insanın maksadına uygun sonuçlar verecek tarzda aksiyon koşullarını yaratmaktır. Engels'in son derece aydınlık metnini burada bir kez daha tekrarlamak yararlı olur: *"Kendi sosyal pratiklerinin o günedek doğal, yabancı ve egemen kanunlarmışçasına karşılarına dikilen kanunları, artık insanlar tarafından nedeni sonucu bilinerek*

---

lizmin ekonomi politiği" başlıklı incelemesini de gözden geçiriniz. 2. baskı, Varşova 1959, s. 14.

(44) F. Engels. Anti-Dühring, éd., cit., p. 319.

uygulanırlar ve böylelikle de insanın buyruğu altına alınırlar. İnsanların o günedek doğa ve tarihçe bahşedilmiş gibi karşılarına çıkan kendi öz sosyalleşmeleri artık kendilerinin ve özgür edimleri haline gelir. O günedek tarihe hükmeden yabancı, nesnel kudretler, insanların kendi kontrolleri altına girer. İşte ancak o andan başlayaraktır ki insanlar kendi tarihlerini tam bilinçle kendileri yapacaklardır. İşte ancak o andan başlayaraktır ki kendilerinin harekete geçirdiği sosyal nedenler de, belirleyici bir şekilde ve gittikçe artan bir ölçüde insanlarca istenen sonuçları verecektir." (45).

Sosyal gelişme sürecinin kendiliğindenliğini yenmek, demek ki, ekonomik kanunların etkisini ortadan kaldırmak değil - çünkü imkânsızdır bu - "harekete geçirilen sosyal nedenler" in "istenilen sonuçlar"ı meydana getirmesini sağlayacak koşulların yaratılmasıdır. Ama, harekete geçirilen sosyal nedenlerin istenilen bu sonuçlarına gelince, bunlar, nesnel ve insan isteminden bağımsız ekonomik kanunların aksiyonlarından doğarlar. Ekonomik kanunların aksiyonlarının kendiliğindenliği ile bu kanunların nesnel karakteri birbirine karıştırılmamalıdır. Ekonomik kanunların nesnelliği, nesnel gerçekler içinde, yani insanların bilinç ve isteminden bağımsız olarak oluşan sahisi ekonomik sürecin özeliği olmalarından ötürüdür. Buna karşılık, kendiliğindenlik ekonomik kanunların aksiyon tarzına ilişkindir. Ekonomik kanunların aksiyonunun sonuçları ile insanın dilekleri arasında uygunluk bulunmamasını anlatır. Ekonomik kanunların işleyiş tarzındaki kendiliğindenliğin üstesinden gelmek, yani bunların sonuçlarının insanların dileklerine uygunluğunu sağlamak, ekonomik kanunların nesnel aksiyonlarının insan tarafından doğru olarak kullanılmasıyle mümkün olur.

EKONOMİK KANUNLARIN AKSİYONLARININ NESNELLİĞİ VE KENDİLİĞİNDENLİĞİ

Ekonomik kanunların kendiliğindenlik kavramı ile nesnel karakterinin birbirine karıştırılması, kimi ekonomistlerin, sos-

(45) Ibid, p. 322.

yalist sosyal kuruluşlarda nesnel ekonomik kanunlar olmıyacağı, kendiliğindenliğin ortadan kaldırılmasının nesnel ekonomik kanunların işlemekten kalması demek olduğu gibi yanlış bir yargıya götürmüştür (46). Böylesi bir sonucun yanlışlığına tam kanaat getirmek için, eğer nesnel kanunlar olmamış olsaydı, sosyal gelişme sürecini bilinçle ve kasıtla yönetmek imkânının da öncelikle olamayacağının bilincine varmak yeter. O zaman insanın içinde kendini kaybedeceği ve ekonomik sü-

(46) Bu karıştırma, kimi ekonomistleri, sosyalist toplumda ekonomi politiğin, bilim olarak araştırma konusunu yitireceği, çünkü ortada incelenebilecek ekonomi kanunları kalmıyacağı, olsa olsa sosyalizmden önceki sosyal kuruluşların geçmişe yönelik incelemeleriyle uğraşabilecekleri tezini savunmaya vardırmıştır. Bu görüş, Rosa Luxembourg tarafından savunulmuştur. Ekonomi politiğin konusunu, mübadele için üretim kanunlarıyle, özellikle kapitalist kanunlarla sınırlayarak, bundan şu sonuca varır: *"Kapitalizmin anarşik ekonomisi, yerini emekçi toplumun tümü tarafından bilinçle örgütlenen ve yönetilen planlı bir ekonomiye bıraktığı anda, ekonomi politik bilim olarak rolünü tamamlamış olur. Çağdaş işçi sınıfının zaferi ve sosyalizmin gerçekleşmesi, öyleyse, ekonomi politiğin bilim olarak sonu demektir."* ("Einfuhrüng in die Nationale oekonomie, Ausgewählte Reden und Schriften" *(Milli-ekonomibilime giriş, Seçilmiş demeçler ve yazılar)*, Berlin 1951, c. I, s. 91). Nicolas Boukharine de aynı görüşü paylaşıyordu. Geçiş dönemi üzerine kitabında şöyle yazar: *"Örgütlü sosyal ekonomiyi incelemeye başladığımız anda, ekonomi politiğin bütün temel "problemleri" i fiilen yokolur (...) Bundan ötürüdür ki, burada sadece bir yandan belli bir deskription sisteminin ve, öte yandan, bir kurallar (normalar) sisteminin yeri olabilir. Ama, piyasa artık ortadan kalktığı için, piyasanın "kör kanunları" nı inceleyen bir bilime yer yoktur. Böylelikle, kapitalist mübadele üretiminin sonu, ekonomi politiğin de sonu demektir."* ("Oekonomik der Transformationsperiode" *(Geçiş dönemi ekonomisi)*, Hambourg 1922, s. 2). Rosa Luxembourg'la Boukharin'in yanılgıları katmerli. Önce, ekonomik kanunların kendiliğindenliği ile nesnelliğini birbirine karıştırıyorlar. Ekonomik kanunların kendiliğindenliğinin üstesinden gelinmesi olgusundan, safcasına, bu kanunların artık varolmadıkları sonucunu çıkarıyorlar. Bundan ötürüdür ki, ekonomi politiğin konusunu yanlış yere değer kanununun işlediği ilişkilerin sınırıyle daraltıyorlar. Sonra, bu kitabın devamında göreceğimiz gibi, değer kanunu, sosyalist üretim tarzı koşulları içinde, kendiliğinden değil örgütlü toplumun amaçlarına uygun bir şekilde olmakla birlikte, işlemeye yine de devam eder.

recin oluşumunu etkileme imkânından tamamiyle yoksun kalacağı, anlatılmaz ve herşeye hâkim bir kaos hüküm sürecekti. Demek ki, sosyalist kuruluşta da nesnel ekonomik kanunlar vardır. Bu kanunlar, sosyalizmden önceki sosyal kuruluşlarda olduğundan daha az nesnel değillerdir, başka deyişle bu kanunlar da ötekiler kadar ekonomik sürecin özgülüğüdür. Buna karşılık, sosyalizm koşulları içinde ekonomik kanunların aksiyon tarzı başkadır. Sosyalist üretim ilişkileri bu kanunların işleyişindeki kendiliğindenliğin üstesinden gelme imkânını yaratır, ekonomik kanunların aksiyon sonucunun insanın maksatlarına gittikçe daha uygun düşeceği koşulları yaratır (47).

---

(47) Sosyalist sosyal kuruluşta nesnel kanunların varlığı "SSCB de sosyalizmin ekonomik problemleri" adlı kitabında Joseph Stalin tarafından son derece belgin bir şekilde belirtilmiştir. Şunları okuyoruz: *"Böylece, sosyalizmde ekonomi politiğin kanunları, ekonomik hayata istemimizden bağımsız olarak karışan süreçlerin düzenliolışlarına yansıtan nesnel kanunlardır. Bu tezi inkâr etmek, aslında bilimi inkâr etmektir; bilimi inkâr etmek ise her türlü önceden kestirme imkânını inkâr etmektir, - o zaman da ekonomik hayatı yönetme imkânını inkâr etmektir."* (a. g. y. s. 11). Karl Kautsky de sosyalizmde ekonomik kanunların varlığı ve aksiyon tarzı sorununu son derece belgin bir şekilde açıklamıştır. Şöyle yazar: *"Bu vesileyle, sosyalist çevrelerde bile sıkça rastlanan bir yanılgıya dikkati çekmenin sırası belki de geldi. Öyle sanıyorlar ki, birtakım kanunlarla yönetilmek, pazar için üretimin bir özgülüğüdür. Bu, diyorlar, pazar için üretimin, herbiri kendi üretim aracına sahip olan birçok üretici tarafından anarşik bir şekilde yürütülmesinden ileri geliyor. Eğer üretim araçları toplumun eline geçmiş olsaydı, mesele tamamiyle farklı olarak ortaya çıkardı. O zaman üretimi her türlü ekonomik kanundan bağımsız olarak tamamiyle keyfe göre örgütlemek mümkün olacaktı. Bu bir yanlıştır. Bir sanayici, bir fabrikayı örgütlerken, kendisinin olan üretim araçlarına serbestçe tasarruf edebilmekle birlikte, asla keyfe göre, dilediği gibi hareket edemez. Üretimin belli doğal kanunlarını hesaba katmazsa, işletmesi hiçbir zaman çalışmaya elverişli bir kuruluş olamaz. Bu, sosyalist toplum için de geçerlidir (...). Kapitalist üretim ile sosyalist üretim arasındaki fark başkadır. Kapitalist üretim tarzında, üretimin ekonomik kanunlara uymasının yıkımdan (catastrophe) başka bir yolla olması imkânsızdır. Sosyalist üretim tarzında ise, tersine, üretimi bilinçle üretimin doğal kanunlarına uydurmak ve böylelikle üretim sürecinin yıkımsız ve bunalımsız oluşmasını sağlamak*

SOSYALİST KURULUŞTA DİYALEKTİK SÜREÇ

Sosyal kuruluşların gelişmelerinin kaynağı olan diyalektik süreç sosyalist sosyal kuruluşlarda da, öncekilerde olduğu gibi, devam eder. Üretim güçleri insan ile doğanın karşılıklı etkileri sayesinde gelişir. Üretim ilişkilerinin üretim güçlerindeki gelişmeye, üstyapının üretim ilişkileri aracılığıyle üretim güçlerinin gelişmesine uyması zorunluğu sosyalist kuruluşlarda da vardır (48). Bu zorunluk ortadan kaldırılması gereken çelişkilerin kaynağı olur. Ekonomik kanunlar gibi, bu çelişkiler de nesnel bir karakterdedir, insan istem ve bilincinden bağımsız sâhici sosyal gelişme sürecinin özgülüğüdür. Sosyalist kuruluşta da, ekonomik kanunların aksiyonunda çelişmelere ve - zamanında ortadan kaldırılmazlarsa - ekonomik sürecin oluşmasında düzensizliklere sebeb olurlar.

Şu var ki, sosyalist sosyal kuruluşta, gerek bu sosyolojik çelişkiler, gerek bunların ekonomik kanunların aksiyonunda

---

imkânı vardır. Tabiidir ki, - bu doğal kanunlar incelenirse. Bu kanunlara kuvvet kullanarak karşı konulabileceği kanısına varmış sosyalist bir toplum her zaman başarısızlıklarla karşılaşacaktır." ("Die materialistische Geschichtsauffassung" (Maddeci tarih görüşü) a.y.y., s. 876-877).

(48) Bundan ötürü Ludwig Krzywicki'nin, maddeci tarih görüşü ilkelerinin sosyalist toplumun gelişmesine uygun düşmediğine dair görüşü kabul olunamaz. "*Burada açıklanan sosyal gelişmeyi yönetten ilkeler* - der Krzywicki tarihsel maddecilik üzerine - *demek ki her tarihsel dönemde yürürlükte olabilecek bir "demir kanun" durumu göstermiyor (...) Eğer günün birinde teritorial rejim* (Krzywicki bununla kabile toplumundan sonra gelen bütün rejimleri kasdeder - O. L.) *bütün ülkede bilinçle düzenlenmiş bir üretime dayanan sınıfsız bir rejime yerini bırakmak zorunda kalırsa, bu kendiliğindenlik ve, onunla birlikte, ondan çıkardığımız gelişme ilkeleri de ortadan kalkacaktır.*" ([Polonya dilinde] "Hayvanlarda ve insan cinsinde sosyal gelişme - sosyolojik incelem" a.g.y., s. 217). Krzywicki nesnel sosyolojik kanunların varlığı problemi ile bu kanunların aksiyonlarının kendiliğindenliği sorununu birbirine karıştırmakta, demek o da Rosa Luxembourg ile Bukharin'in ekonomik kanunlar konusunda yapmış oldukları yanlışı yapmaktadır.

meydana getirdikleri çelişkiler, kendiliğinden bir süreç kaynağı olmalarına imkân kalmadan ortadan kaldırılabilirler. Üretim araçlarının sosyal mülkiyeti sözkonusu olunca, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişme ihtiyaçlarına uymasına karşı koyabilecek yetenekte imtiyazlı sınıf çıkarları yoktur ve, üstyapının mevcut şekillerinin olduğu gibi tutulmasında çıkarları olan sosyal tabaka ve gruplar bulunabilse de, imtiyazlı sınıfın desteğinden yoksun olacakları için, bunlar üstyapıyı ekonomik temelde meydana gelen değişikliklere uydurma zorunluğuna uzun zaman karşı koyamazlar (49). Bundan şu sonuç çıkar ki, sosyalist kuruluşta sosyolojinin birinci ve ikinci temel kanunları insanın istediği tarzda işler, sosyal gelişme sürecinde kendiliğinden meydana gelen düzensizlik kaynağı olmaktan çıkarlar. Demek böylece, sosyalizmde gelişme, ard arda gelip yokedilen çelişmelerle, diyalektik bir tarzda oluşmaya devam eder. Bu, gerilimlerin ortaya çıkması, ardından yokedilmesi sürecidir. Şu var ki bu süreç kendiliğinden değil, örgütlenmiş toplumun bilinçli ve bir ereğe yöneltilmiş çabasıyle, sosyolojik ve ekonomik nesnel kanunlardan insanın dileklerini gerçekleştirme amacıyle yararlanan bir çaba ile olur. (50).

---

(49) Sosyalist toplumun gelişmesini frenleyen etken olarak üstyapının belli şekillerini olduğu gibi tutmakta çıkarları olan sosyal tabaka ve grupların muhtemel rolü konusunda II nci bölüm ile şimdiki bölümün 42 nci dipnotuna bakınız.

(50) Sosyalist toplumun gelişmesi sırasında hiçbir çelişki ortaya çıkmayacağına dair safça görüş, sosyalizmi cennetin yeryüzünde gerçekleşmesi sanan dinsel ve eskatolojik [*] bir sosyalizm anlayışının ifadesidir. İnsanların, her türden eskatologyaların kurulmasına sebep olmuş olan o aynı derin isteklerinin ifadesi. Sosyalizmi, insan toplumunun tarihsel maddeci teoriyle açıklanan sosyolojik genel kanunlara bağlı gelişmesinin yeni bir aşaması olarak gören bilimsel sosyalizme yabancı bir davranıştır bu. Mao Tsé-Tung bu probleme son zamanlarda ayrı bir önem veriyor. Şöyle yazıyor: *"Sosyalist toplumda çelişmelerin devam edeceğini kabul etmek istemiyenler çoktur (...) Anlamıyorlar ki, sosyalist toplum ancak çelişkiler karşısında doğru bir tavır almaya ve bunları çözmeye dayanan bu aralıksız süreç sayesinde gittikçe daha birleşik ve daha güçlü duruma gelir (...) Sosyalist toplumda esas çelişmeler yine üretim ilişkileri ile üretim güçleri ve üstyapı ile temel arasındaki çelişmeler olmaya devam eder (...) Çelişkiler boyuna ortaya çı-*

kar ve boyuna çözülür - Ve eşyanın gelişmesi diyalektik kanunu işte budur." ("De la contradiction au sein du peuple" *([Sosyalizm aşamasında] halkın iç çelişmesi üzerine)* Editions en Langue Etrangères, Pekin 1956). Carlo Astrada'nın ilginç eserini de gözden geçiriniz: El Marxisma y las Eschatologias (Marxizm ve eskatalogya), Buenos Aires 1957, s. 228-235. Bilimsel sosyalizm eskatologya kabul etmez. Yani, insanın bireysel ya da kollektif yaşamındaki bütün çelişmelerin ortadan kalkacağı bir zamanı beklemeye yer vermez. Tersine, bilimsel sosyalizm, bilimin keşfettiği sosyolojik ve ekonomik kanunları titizlikle yerinde kullanarak, bu çelişmeleri bilinçle ve kasıtla çözmeyi ve insan toplumunun yaşamını bilinçle yönetmeyi amaç edinmiş bir girişimdir. Sosyal gelişmenin kendiliğinden oluşunu yenmek, ekonomik ve sosyolojik kanunların, ister doğalcı (naturaliste) ,ister doğalüstücü (surnaturaliste) olsun, insansızlaştırılmasının temel nedenini tasfiye etmek demektir. İnsanların sosyal yaşamı, insan çabasının ürünü olarak o zaman belirir. Daha önce bilinçsiz ve istemsiz olan ve gelecekte bilinçli ve insan dileklerine gitgide uygun olacak olan ürünü.

Böylelikle, insanın üzerine çöken bu "şeytanî ve trajik yapılar" yenilmiş olacaktır. Ama bu, eskatolojik bir kehanetin gerçekleşmesini durup bekliyerek değil, kendine erek edindiklerini etkiyle gerçekleştirmek için engelleri ve çelişmeleri durmadan yenen, doğayı ve sosyal yaşamı yöneten kanunların bilgisinden bu amaçla yararlanan sahici insan çabasıyle olur. Bu çaba sırasında meydana çıkan diyalektik gerilim (tansiyon) ve çelişmeler, gerçeğin karşısında aktif bir tavır almayı, öngörülen görevlerin icaplarına uygun olanlar ile olmıyanları boyuna birbirinden ayırdetmeyi gerektirir. Yine bundan ötürü[insanın, bireysel ya da kollektif yaşamındaki olguların moral değerini biçen bir davranışla hareket etmek zorunludur. Sosyalist toplum, ekonomik ve sosyolojik kanunların doğalcı ya da doğalüstücü yutturmacalarından kendini kurtararak, ister hristiyanlığın cenneti, ister hindûların ve budistlerin nirvânası biçiminde olsun, "çelişmelerin ve mücadelelerin sonu" nu beklemek demek olan eskatolojik bekleyişten de kurtulmuş olur. Eskatolojik kuruntular, insan çabasının kendiliğinden meydana gelen sonuçlarının yabancı ve insanüstü bir kudreti andırır şekilde insana hâkim olduğu sosyal kuruluşların ürünü idi. Bu kuruntular, sosyal sürecin kendiliğindenliği, seçilen erèklere etkinlikle erişebilen bir sosyal çabaya yerini bıraktıkça ortalıktan kaybolurlar.

[*] Eschatologie: Türkçemizde karşılığı olmayan bu sözcük, öbür dünyaya ilişkin. sözde "son erekler bilimi" anlamına geliyor (Eskatologya).

SOSYALİST KURULUŞ İNSANLIK TARİHİNDE YENİ BİR ÇAĞ AÇAR

Sosyalist toplumun gelişmesi sırasında meydana çıkan çelişkilerin bilinçle ve kasıtla ortadan kaldırılmasının sonucu, daha önceki bütün sosyal kuruluşlarda olduğu gibi bunların olgunlaşarak tehlikeli hale gelmesi sürecine sosyalist toplumda raslanmamasıdır. Üretim ilişkileri örgütü ile yeni üretim güçlerinin gerekleri arasında meydana gelen çelişkiler, üretim ilişkileri örgütünün değişmiş üretim güclerine uydurulması yoluyle zamanında ortadan kaldırılırlar. Bunun gibi, üstyapı da, yeni üretim ilişkileri örgütüne kasıtla uydurulur. Bunun sonucu, sosyalist kuruluşun "ihtiyarlamaması" ve bu kuruluş için sona erme sözkonusu olmamasıdır. Üretim araçlarının sosyal mülkiyeti, gerçekten de, gelişme süreci sırasında ortaya çıkan sosyolojik çelişkiler ile ekonomik kanunların aksiyonunda ortaya çıkan çelişkilerin bilinçli ve kasıtlı olarak çözülmesi imkânını yaratır. Başka deyimlerle: sosyalist sosyal kuruluşun, üretim ilişkileri ile üstyapısını sosyal üretim güçlerindeki gelişmenin gereklerine uydurmak yolunda sonsuz bir yeteneği vardır. Önceki sosyal kuruluşlarda olduğu gibi dağılarak yokolmak yerine, sosyalist kuruluş herzaman yeni ve üstün sosyal gelişme aşamalarına girer (51).

---

(51) Sosyalist kuruluşların üstün sosyal gelişme aşamasına çoğun komünizm deniyor. Marx bu aşamayı ayırdetmiştir. Bu aşamada üretim gücleri öyle bir gelişme düzeyine ulaşmış olacak ki, dağılım ilişkileri bireyin sosyal iş sürecine katkısını gözetmeyi gerektirmeyecek bir duruma gelecek. (Cf. Karl Marx. "Critique du programme de Gotha". (Gotha programının tenkidi), dans: Marx et Engels. "Critique des programmes de Gotha et d'Erfurt" (Gotha ve Erfurt programlarının tenkidi) Editions Sociales, Paris 1950, p. 25). Genellikle, üretim araçlarının sosyal mülkiyetine dayanan kuruluşun sadece ilk gelişme evresine sosyalizm deniyor. (Bk. Örneğin: Lenin. "L'Etat et la Révolution" (Devlet ve Devrim), Oeuvres choisies, tome II, 1 ère partie, Editions en langues etrangères, Moscou 1953, p. 277). Şüphesiz, böylesine anlaşılan bir sosyalizm için, tarihsel bir geçiş karakterinde olduğu, geçici değil son ve kesin olacak bir kuruluşun bir geçiş evresinden başka birşey olmadığı söy-

Sosyalizm, sosyal gelişmenin kendiliğindenliğine hâkim olarak, insana ekonomik kanunları bilinçle kullanmak, bu kanunlara da insanın kasıtla istediği şekilde işlemek olanağını veren koşulları yaratarak insanlık tarihinde yeni bir çağ açar. [Tarih içinde] birbiri ardından gelen sosyal kuruluşların doğuş, gelişme ve çöküş devimlerinin (cycles) kendiliğinden tekrarlanması yerine, insan toplumunun gelişme ihtiyaçlarına sonsuzca uymaya yetenekli bir sosyal kuruluş kadrosu içinde insanın belli bir erek için bilinçle yönettiği bir gelişme başlar (52).

EKONOMİK KANUNLARI KEŞFETMENİN PRATİK ÖNEMİ

Bildiğimiz gibi, ekonomik kanunların işleyişi insan bilincinden bağımsızdır. Bu kanunlar, insanlarca bilincine varılmış olup olmadığı, doğru mu yanlış mı nasıl varıldığı sorusuna bağlı bulunmaksızın işlerler. Bununla birlikte, bunlar ancak doğru olarak, yani insan bilincinde asıllarına uygun bir yansı yaratacak şekilde gözönüne getirilmek şartıyle insanın istediği tarzda işleyebilir ve istemine uygun sonuçlar verebilirler. Ekonomik kanunları böylesine öğrenmek, bunların aksiyonlarının kendiliğindenliğini yenmenin zorunlu koşuludur. Gerçekten de, ekonomik ve sosyolojik kanunların bilinmemesi yada bunlar üzerinde yanlış düşünce edinilmesi halinde - tıpkı doğa kanunları gibi - bu kanunların kendiliğinden oluşumunun üstesinden gelmek ve bunları istenilen sonuçlara varma amacıyle kullanmak mümkün olamaz. Doğayı ve insanların sosyal

---

lenebilir. Öyle ki, sosyal gelişme süreci, bu evreden başlıyarak artık yeni bir sosyal kuruluş değişikliği olmaksızın devam eder.

(52) Marx, kapitalist kuruluş için *"bu sosyal kuruluşla birlikte insan toplumunun tarih-öncesi, demek sona erer"* derken, zihninde bu düşüncenin bulunduğu sözgötürmez. ("Préface à la contribution à la critique de l'économie politique" (Ekonomi politiğin tenkidine katkının önsözü) éd., cit., p. 5). Kapitalizmle birlikte kendiliğnden sosyal gelişme çağı da sona erer, insanın kendi tarihine belli bir erek için biçim verdiği bir çağ açılır. Kendiliğinden "tarih-öncesi" biter, bilinçle ve kasıtla dövülüp biçimlendirilmiş tarih başlar.

yaşamını yöneten kanunların doğru bilgisine varmaksızın etkilice harakette bulunmak ve istenilen sonuçları elde etmek imkânsızdır. Keşfedilmemiş yada yanlış kavranmış kanunlar herzaman ve çaresiz kendiliğinden işler.

Demek ki, ekonomik kanunların sâhici bilgisine varmak, bunların kendiliğindenliğinin üstesinden gelebilmek için şarttır. Bilim olarak ekonomi politiğin pratik anlamı buradan gelir. Ekonomi politik, ekonomik süreci yöneten kanunları inceleyen bilim olarak, insana, ekonomik kanunların, bunları varılmak istenen amaçlarda kullanabilmek için zorunlu bilgisini verir. Ekonomi politiğin sağladığı bilgi sosyal uygulamanın (pratiğin) âletidir.

Ekonomi politik bilimini uygulamış olanların niyetlerine göre, bu bilim başından beri sosyal uygulamaya yarayan bir bilgi kaynağı meydana getiriyordu. Ama bu bilgileri pratik amaçlar için etkilice kullanma olanağı başlangıçta sınırlı idi. Engel, ekonomik kanunlar üzerindeki bilgilerin bölük pörçük karakterde olmasından ve, belli sosyal koşullardan ötürü, birçok ekonomik kanunun aksiyonunun yanlış bir şekilde gözönüne alınmasından geliyordu. Ekonomi politiğin vardığı sonuçları sosyal pratik amaçlarına etkilice uygulamanın mümkün olabilmesi için iki tarihsel koşul gerçekleşmiş olmalıydı. İlkin, kendilerini ekonomi politikbilimine vermiş olanlara yada bunlardan bir kısmına, sosyal kuruluşların gelişmesini yöneten ekonomik ve sosyolojik kanunları doğru olarak öğrenme olanağını sağlayan koşulların meydana gelmesi gerekli idi. Sonra da, ekonomik kanunların işleyişinin kendiliğindenliğini yenmeye imkân veren sosyal koşulların.

Daha önce de değindiğimiz gibi, sosyalist kuruluşun meydana gelmesinden önceki sosyal kuruluşlarda bile kimi ekonomik kanunlar insan istemi uyarınca etkide bulunabilirdi. Bundan ötürüdür ki, ekonomik kanunların ekonomi politikçe elde edilen ve gittikçe genişleyen bilgisinin her zaman belli bir pratik anlamı olmuştur. Ama, sosyal kuruluşun aksiyon tarzında esas önemi olan kanunları uygulamak o zaman sözkonusu olmadığı için, ekonomi politiğin pratik anlamı çaresiz sınırlı idi. Hattâ, ekonomi politik, ekonomik süreci yöneten ka-

nunların doğru bilgisine vardığı hallerde bile, bu bilgiler fiiliyatta etkisiz kalıyordu. En elverişli durumlarda, olsa olsa, üzerinde insanın hiçbir [değiştirici] etkisi olamıyan kendiliğinden ekonomik süreci ve kendiliğinden sosyal gelişme sürecini kavramaya varabiliyordu. Sosyal gelişmenin kendiliğindenliğinin üstesinden gelmeyi, ekonomik kanunları insan istemine uygun sonuçlara varmak amacıyle kullanmaya imkân veren koşulları yaratmayı amaç edinen bilimsel sosyalizmin doğmasından sonradır ki, ekonomi politiğe, pratik ve yaratıcı, yeni bir görev düşmüş oldu. Kendiliğinden oluşan ekonomik sürecin pasif bir gözlemcisi durumunda iken, bu süreci bilinç ve kasıtlı tarzda yönetmeye yarayan bilgi kaynağı durumuna geçti. Bu görevin yerine getirilebilmesi, ekonomi politiğin sağladığı bilginin doğru bir bilgi olmasını, başka deyişle nesnel ekonomik kanunların asıllarına uygun yansılarını veren bir bilgi olmasını gerektirir.

İÇİNDEKİLER :

Fransızca baskının önsözü 3
Polonya dilindeki baskının önsözü 5
Fransızcadan Türkçeye çevirenin notu 7

BİRİNCİ BÖLÜM :
EKONOMİ POLİTİĞİN KONUSU

İnsanların ihtiyaçları ve bunları giderme araçları . 9
Üretim, iş 10
Üretim araçları ve tüketim araçları 12
Üretim ve dağılımın sosyal karakteri 13
Üretici iş ve üretici olmayan iş *(hizmetler)* . . . 15
Ekonomik çabanın sosyal kanunlarının bilimi olarak ekonomi politik 16
Ekonomik ilişkiler 17
Üretim ilişkileri ve sosyal üretim güçleri 19
Dağılım ilişkileri ve üretim ilişkileri 21
EKONOMİ POLİTİK DEYİMİ VE BENZERİ DEYİMLER ÜZERİNE NOTLAR 23

İKİNCİ BÖLÜM :
ÜRETİM TARZI VE SOSYAL KURULUŞLAR - MADDECİ TARİH GÖRÜŞÜ

Üretim ilişkileri sosyal üretim güçlerine bağlıdır . 26
Üretim ilişkilerinin temeli olarak üretim araçlarının mülkiyeti 27
Üretim tarzları 28
Çelişkili üretim tarzları ile çelişkisiz üretim tarzları 31
Üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin birbirine zorunlu uyumluluğu (tekabülü) kanunu . . . 32

Sosyal bilinç 34
Sosyal kuruluş kavramı. Temel ve üstyapı . . . 37
Üstyapı ile ekonomik temel arasında zorunlu uyumluluk kanunu 41
Sosyal ilişkilerin ve sosyal bilincin tutucu (muhafazakâr) karakteri 44
Üretim güçlerin ilerleyici *(en progrès)* gelişme kanunu 45
Gelişme süreci ve sosyal kuruluşlarda değişmeler . 49
Sosyal gelişmede diyalektik süreç 52
Çelişkili kuruluşlarda sosyal gelişme: Sınıf çatışması ve sosyal devrimler 53
Tarihsel maddecilik 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM :
EKONOMİK KANUNLAR

Genel kavramlar 61
Nedensel *(illî)* kanunlar, birlikte-oluş kanunları ve fonksiyonel kanunlar 62
Ekonomik kanunların nesnel *(objektif)* karakteri . 63
Ekonomik kanunlar ve ekonomi politiğin kanunları . 63
Ekonomik kanunların stakastik *(istatistik)* karakteri 66
Ekonomik kanunlar insanların bilinç ve isteminden bağımsızdır 68
Teknik ve üretim bilânçosu kanunları 71
İnsanların davranış kanunları ve insan eylemlerinin birbirine girişmesi kanunları 73
Ekonomik kanunların tarihsel kaplamı 76
Teknik ve üretim bilânçosu kanunlarının kaplamı . 78
Sosyal kuruluşun özgül kanunları 80
Çeşitli sosyal kuruluşlarda ortak ekonomik kanunlar 81
Üstyapının tepkiyle etkisinden gelen kanunlar . . 82
Sosyal kuruluşun aksiyon tarzı 84
Sosyal kuruluşun esas kanunu 86
Ekonomik kanunlar ve diyalektik sosyolojik süreç . 88
Sosyal kuruluşun ekonomik hareket kanunu . . . 90
Ekonomik kanunların kendiliğinden-olma karakteri . 91
Ekonomik kanunların fetişleştirilmesi 92
Sosyalizm ekonomik kanunların kendiliğinden işleyişinin üstesinden gelir 95

Sosyalizmde ekonomik kanunlar 97
Ekonomik kanunların aksiyonlarının nesnelliği ve kendiliğindenliği 98
Sosyalist kuruluşta diyalektik süreç 101
Sosyalist kuruluş insanlık tarihinde yeni bir çağ açar 104
Ekonomik kanunları keşfetmenin pratik önemi . . 105

Geniş inceleme yazıları ile her ayın ilk haftasında
İstanbul'da yayımlanan

EYLEM

Felsefe'de — Ekonomi'de — Tarih'te — Politika'da —
Edebiyat'da çağdaş düşüncenin kürsüsüdür.

Melih Cevdet Anday - Prof. Reşat Aktan - Prof. Sadun Aren - Doç. İbrahim Aksöz - Paul Baran - Arslan Başer Kafaoğlu - Prof. Niyazi Berkes - Doç. Dr. Sencer Divitçioğlu - Emin Türk Eliçin - Şerif Hulûsi - Rauger Graudy - Ceyhun Atuf Kansu - Samim Kocagöz - Dr. Mehmetcan Köksal - Şükran Kurdakul - Oskar Lange - Henri Lefebvre - Demir Özlü - Dr. Çetin Özek - Hilmi Özgen - Doğan Özgüden - Plekhanov - Bernard Shaw - Prof. İsmet Sungurbey - Muvaffak Şeref - Aydos Toros yazıları ile EYLEM'in (1 - 15) sayılarını değerlendirdiler.

Büyük boy: 80 sahife. 2,5 Lira

Yıllık abone: 20 Lira

Altı aylık: 10 Lira

EYLEM, **Ataç Kitabevi**'nin yayımıdır.

Ekonomi Politik

Çağımızın büyük bilginlerinden biri olan **OSKAR LANGE**'nin çevirisini sunduğumuz «Ekonomi politik» bu alanda büyük bir boşluğu dolduracaktır.

Muvaffak Şeref'in dilimize kazandırdığı bu kitaptan ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgilenen bütün düşün adamlarının yararlanacağı kanısındayız.

4 Lira